

vigilia

Giczy György
Autonómia és perszonalitás

Rapcsányi László
Tudósítás a Pápai Államról

Kiss József
Az Irgalmas Rend első konventjei

Bohuniczky Szeffi
1956-os *Napló*-jából

Pál József
Weöres Sándor és a Biblia

Kovalovszky Márta
Az 1956-os emlékműpályázatról

Beszélgetés **Ferdinandy Mihállyal**

1990

10

CSÚZY ZSIGMOND: Evangéliumi trombita	721
GICZY GYÖRGY: Autonómia és perszonalitás	722
FARKAS BEÁTA: A társadalmi igazságosságról	727
RAPCSÁNYI LÁSZLÓ: Tudósítás a Pápai Állam utolsó évtizedeiről (IV. rész)	731
KISS JÓZSEF: Az Irgalmas Rend első konventjei hazánkban	739
ÖTVÖS PÉTER: A németújvári ferences kolostor könyvtára	745
LÁBASS ENDRE: Levél az utánam itt lakóhoz	749
VARGA IMRE: Őszi haikuk (vers)	750
Bohuniczky Szefi naplófeljegyzései (1956. október 23-tól november 25-ig)	751
MONOSZLÓY DEZSŐ: Bóbita (elbeszélés)	760
KÁNTOR ZSOLT: Múmia barna háncsban (vers)	762
PÁL JÓZSEF: Weöres Sándor és a Biblia	763
NÉMETH LAJOS: Mérték és arány a századforduló művészetében	768
KOVALOVSZKY MÁRTA: Halál és megdicsőülés	770
TÚZ TAMÁS: Még mindig itt; Az Orion felé (versek)	774, 788
MOHÁS LÍVIA: Ima és fiziológia	775

TALÁLKOZÁSAINK A SZENTÍRÁSSAL

SZÉKELY MAGDA: Az én prófétám	777
---	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Ferdinandy Mihállyal (Szörényi László)	778
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

TILLMANN J. A.: A tudáskígyó és a rossz végtelen	789
--	-----

NAPLÓ

Teológia Szabó Ferenc: A teológus Pázmány (Bitskey István)	793
Zene Brahms szimfóniái (Fáy Miklós)	794
Irodalom Félbemaradt reformkor (Pomogáts Béla)	795
Esterházy Péter: Hrabal könyve (Erdődy Edit)	796
Rónay László: Márai Sándor (Sipos Lajos)	800

CSÚZY ZSIGMOND

Evangéliumi trombita

Mit szóllyak a hatalmasokról? akik, mint a torkos halak, avagy fenevadak, torkon-verve letapodván az erőtlenebbeket, prédára hánnyák; és megemésztk, mondván: nyomjuk el a szegény igazat és ne kedvezünk az özvegynek: se ne böcsülljük a sok idejű vénnek ősz haját. És a mi erősségünk legyen az igazság törvénye? Maga szól ezekről az Isten lelke ugyan. Igen kemény ítéletek leszen (úgymond) azoknak, akik uralkodnak és akik másokon hatalmaskodnak és az ilyen erőszakos hatalmasok hatalmasan szenvednek kínokat, iszonyú gyötrelmeket. Mit a dús gazdagokról, akik teljes szívekkel kincsekhez, és gazdagságokhoz ragaszkodnak? Mit az uzsorás fősvényekről, akik éget-napot eggyé tévén, inkább szorgalmatoskodnak a mulandókért, hogysem üdvösségéért, két, három garasért, Isteneknek megbántásával is, hogy-sem mint tulajdon lelkekért, s telhetlenségekkel, bálvány-gyanánt imággyák pénzeket? Az igaz igazság a Krisztus Jézus téssen ezekről sok helyeken a Szent Írásban ítéletet. A lelki szegényeket, a cselédeket, az irgalmasokat és békességeseket, és tiszta szívűeket mongya boldogoknak és Isten fiainak. Valamint ellenbe, amazokat mint tisztátalan háborgó, bálványos és Isten ellen tusakodó gyilkos pártosokat veszedelem, és kárhozatság viperás fajzatának. Egy-szóval, mit itéllyek azokról, akik az okosság vitorlája nélkül, a tündér világ moslékos zavarába merülnek, s mint a vizet, úgy isszák az Istentelenséget, és a Pseudopolitiával: azaz az udvari csalárd ravaszsggal; s-rationem status (= az államrezon) Argillus palástyát viselvén szemek előtt, arra fordétyák köpönyegeket, a merre a szél-fúj.

(† 1729 Laad) pálos szerzetes és hitszónok. *Evangéliumi trombita* c. műve Pozsonyban jelent meg 1724-ben.

Autonómia és perszonalitás

Az egyház szociális tanítása alapján

Mindenki úgy határozza meg az ember társadalmi szerepét, ahogy magát az embert. Vagyis az előzetes ember-képtől, egy *antropológiai előfeltevéstől* függ, hogy egyáltalán mit is akarhatunk az embertől, mint közösségi lénytől. — Ha ezt megfordítjuk; ha abból akarjuk levezetni az embert, amit követelünk tőle, akkor torz antropológiák születnek, amelyek a diktatúra igazolását, s nem az embert szolgálják.

A kereszténység ember-fölfogása, illetőleg ember-értelmezése végső soron (vagy inkább eredetileg) abból a szentírási tanításból származik, amely a teremtett világban speciális helyet, az idő síkján, az időtörténetben pedig speciális szerepet biztosít az embernek. A Szentírás még a bűnbeesés után is jelzi, hogy az ember két különböző szféra határmezsgyéjén él — s ennek feszültségét hordozza. Anélkül, hogy a lelki és a világi szféra összetartozásának és különbözőségének teológiai vonatkozásait részletezni akarnánk, pusztán az adópénzt mutató farizeusoknak adott választ idézzük: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené”. Ebben ugyanis kifejeződik a világi és a lelki hatalom szétválasztása.

A két hatalmi szféra viszonya, *aránya* a történelem folyamán változik ugyan (gondoljunk akár az investitúra-harcra vagy a főkegyúri jog gyakorlására), de bárhogy is döntünk — akár napjainkban — a kettő aránya között, egyvalami a keresztény tanításban — legalábbis a középkor óta — kétségtelenül megmaradt: az ugyanis, hogy az ember magatartását és meggyőződését a *világi hatalom nem képes teljesen lefedni* —, amiből viszont egyértelműen következik, hogy az állam mindenhatóságát a kereszténység éppen antropológiai előfeltevése alapján tagadta. Sőt, az ember eredendő szuverenitása még a lelki szférában is érvényesül; mert miközben a jó és a rossz között választunk, nem tehetjük másként, mint a saját, mással föl nem cserélhető lelkiismeretünk alapján. S éppen ezért nevezhető az ember szabadnak; illetve az ember csak szabadságában válhat emberré. A kereszténység ebben hozott egészen újat az antik, pogány filozófiákkal szemben.

A görög polis kísérlete

Az egyébként fejlett, számos eredeti önállósulási törekvést is mutató antik szabadság-eszményt — ideáit szubjektívizálva — az öreg Platónnak azért kellett földadnia, mert — idézem — „Miután... az egész világ sok jóval, de az ellenkezővel is telve van, és a nem jó van többségben; örök harc folyik tehát itt, s ebben rendkívüli elővigyázatra van szükség; szövetségeseink az istenek és démonok, mi pedig az ő tulajdonaik vagyunk...” (Nomoi, II. k. 985. o.). Találón jegyzi meg Heller Ágnes „Az aristotelési etika és az antik ethos” című könyvében (Akadémia, 1966.): „Az ember nem büszke magára és teremtményeire. Szolgává lett, istenek és démonok tulajdonává, bábujává, egy értelemtelen játék értelemtelen résztvevőjévé. Platón Nomoiinak derül ki először, hogy a transzcendenciába vetett hit megfosztja az embert emberi méltóságától, büszkeségétől, saját képességeibe vetett bizalmától. A polis utolsó filozófusánál a polis által teremtett humanizmus megsemmisíti önmagát.” (133. o.)

Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez az antik transzcendencia fogalom éppen azért semmisíti meg a humanizmust, mert valójában nem igazi túllépés, hanem pusztá követítés, nem önmagunk fölülmúlására készlet, hanem megkettőzi a valóságot — ahogy a platóni ideák.

A világ megkettőzése, az érzékelhetően kívüli tökéleteshez való viszonyítás aligha szolgálja az ember és az őt követő világ önállóságát. Nyíri Tamás európai kultúrákat vizsgáló tanulmányában hívja föl a figyelmet a kereszténység szekularizáló vagy legálábbis a szekularizációt lehetővé tevő szerepére. Ezt írja: „A görögök... nem hordtak le hegyeket, nem terelték új mederbe a folyókat, mert mindenütt, minden fában, minden bokor mögött, minden ligetben és minden hegycsúcson istenek uralkodtak és démonok tanyáztak, akiket folyvást ki kellett engesztelni. ... A modern értelemben vett technológiát a természet mítoszalanítása és profanizációja tette lehetővé a teremtő Istenbe vetett hit logikus következményeként.” (Európaiság és magyarság, in: *Liget*, 1989. 2. sz. 7. o.).

A világot megelőző, sőt megalapozó lelki hatalom alapján nyílik lehetőség arra, hogy a kereszténység *erkölcsi követelményeket* támasszon a világi hatalommal szemben. Ezért mondhatja a platonizáló *Szent Ágoston*, hogy a föld javait az örök eszmék világánál kell értékelnünk.

A közbj és az üdvösség

Ugyancsak Ágoston dolgozta ki elsőként a *De civitate Dei* című művében a világi és a lelki hatalom nemcsak filozófiai, hanem — modern fogalommal élve — társadalmi vetületét is. Úgy szemlélte a történelmet, mint Isten Országának és a Sátán Országának küzdelmét. De csak az Arisztotelész nyomán járó *Szent Tamás*nál kap igazán hangsúlyt az a lehetőség, hogy a politikai lénynek mutatkozó ember nemcsak a lelki élet bensőségességében, hanem a gyakorlati élet területén is sikerrel valósíthatja meg azt az értékrendet, amelyet a kinyilatkoztatás nyomán a kegyelmi rendben ismert föl. Hiszen a *Szent Tamás-i bonum communének, a közjónak köze van az üdvösséghez*. Természetesen nem úgy, hogy a kettő összekeveredne vagy fölcserélhetővé válna.

Összefoglalva mondhatjuk, hogy az ember egyszerre tartozik az egyházhoz és az államhoz — a lelki és a világi hatalom intézményeihez —, miközben mindkettő autonóm. Az ember viszont a konkrét szituációban a kettő szintézisében munkálkodik, ha nem akar szocializációs skizofréniába kerülni. S éppen a szintézis-teremtésben szerzi meg a maga autonómiáját.

Az autonómia fölismerése, a teremtmény autonómiájának gondolata tulajdonképpen csak a II. Vatikáni Zsinaton fogalmazódott meg egyértelműen, amely két igen fontos dokumentumában — *A világiak küldetéséről* szóló és *Az egyház a mai világban* című dokumentumokban — többször is foglalkozott az ember, a család, a társadalmi csoportok, a kultúra és a tudomány autonómiájával (vö. *Apostolicam Actuositatem* 1, 7, 11.; *Gaudium et spes* 20, 36, 41, 55, 56, 59, 71, 75).

Az autonómia relatív fogalmából következik, hogy az ember ennek megszerzésében nem támaszkodhat hiánytalanul sem az egyházra, sem a társadalomra. A konkrét ember autonómiájának megszerzése pillanatában végső soron a saját lelkiismeretére hagyatkozhat, de nem egészen kötetlenül, hanem a saját közösségével, s lehetőség szerint a társadalom egészével való relációban — írja *K. Mörzdorf* az autonómiáról szóló könyvében (vö. *Die Autonomie der Ortskirche*; *Archiv für Katholisches Kirchenrecht* 138, 1969., 388—405, 391). Hogy a reláció és az autonómia nem zárja ki egymást, azt mi sem mutatja világosabban, minthogy ugyanannak az egyháznak és ugyanannak a társadalomnak a tagjai egymással homlokegyenest is ellentétes döntést hozhatnak — például akár a közélet területén. Közben persze tudhatjuk, sőt tudnunk is kell, hogy a társadalom és az egyház egy úton jár, mert a világot teremtő és megváltó Isten *eszkatologikus szintézise*, az Isten Országá megelőzi és fölül is múlja a szintézissel a történelem végéig birkózó embert.

Az egyház szociális érdeklődésének alapjai

Az ember és a világ autonómiájának kezdeti és sok vonatkozásban még bátortalan fölismerése indította útjára vagy bontakoztatta ki az egyházban a szociális kérdések egyre hatóbb vizsgálatát. Erre a profán területre való bemerészkedésre a jogcímet az *erkölcs* biztosította, s az a veszély sürgette, amely az emberre, mint individuumra — a modern társadalmakban is — az alapvető emberi jogok megsértése miatt leselkedett; másrészt, az embernek, mint közösségi lénynek, illetőleg az ember közösségi létének fenyegetettségéből, a totális háború lehetőségéből származott, s ezzel szemben kellett az egyháznak hangsúlyoznia a béke szükségszerűségét. Vannak, akik ennek alapján az egyház politikai szerepét a jogfosztott rétegekről való szociális gondoskodásra (Mater et Magistra 1961) és a béke védelmére (Pacem in terris 1963) korlátozzák.

Ahhoz, hogy ezt a tevékenységet az egyház a szekularizált társadalmakban is folytathassa, eleinte úgy látszott, hogy elegendő a két hatalmi szféra — a világi és a lelki szféra — viszonyát jogi szempontból rendezni. XIII. Leó pápa Immortale Dei (1885) kezdetű enciklikájában még úgy fogalmaz, hogy — idézem — „Mindannyiszor, amikor arról van szó, hogy rendezni kell azokat a kérdéseket, amelyek különböző címenek és indokokból (az egyházat és az államot érintik), a közérdek kívánja és követeli, hogy közöttük *megegyezés* jöjjön létre.” Itt tulajdonképpen jogi kérdésre szűkül a világi és a lelki hatalom viszonya.

Az ugyancsak a XIII. Leó pápa nevéhez fűződő Rerum novarummal (1891) kezdődik a társadalom rendjének megújításával foglalkozó, ún. *szociális enciklikák* sora. A szociális enciklikák első periódusából kiemelkedik a Quadragesimo anno (1931) és a Mater et Magistra (1961).

Az egyház társadalmi érdeklődését már nem hatalmi szempontok irányítják, s nem is a lelki és a világi szféra valamiféle erőegyensúlya befolyásolja, hanem a földi értékek autonómiáját az erkölcs alapján kívánja szolgálni — az emberiség javára. S ez mindig akkor sikerül, amikor visszanyúl a *perszonalitás-elvre*, amely az Isten képére és hasonlatosságára teremtettségéből származik. Ebben a vonatkozásban az egyház szociális tanításának fejlődését ott lehet igazán tetten érni, ahol az ember személyi méltóságát nem individuális módon, hanem mint a közösségben megvalósuló dinamizmust fogalmazza meg.

Talán nem fölösleges felhívni a figyelmet a perszonalitás elvének alapvető szerepére, hiszen ez teszi lehetővé a többi alapelv érvényesítését is. Könnyen belátható a perszonalitás alapvetés a *szolidaritás* megfogalmazásában, hiszen az emberi személynél semmi sem védtelenebb; de senkisé is méltóbb rá, mint az elhagyatottságában is pótolhatatlan ember. Ha pedig jogosítványunk és képességünk is van a szolidaritásra, akkor semmi sem állhat útjában a szolidaritás gyakorlásának. Ezért is fejlődhetett az egyház szociális tanításában a szolidaritás elve, mégpedig abban a vonatkozásban, amelyben nemcsak az egyének vagy kisebb-nagyobb társadalmi csoportok egymás iránti megsegítésére, hanem — ahogy a VI. Pál pápa által kiadott Populorum progressio (1967) kezdetű enciklikában olvassuk — a gondokkal küszködő világra is kiterjed.

A szubszidiaritás megalapozása

A *szubszidiaritás* — a *kisegítés* — elve a szolidaritásával — más dimenzióban ugyan — elmentés irányú mozgást eredményez: a felelősségvállalást az általánosból a konkrétúra bontja le, hogy a kisebb közösségeknek, végső soron az egyéneknek ne csak egy adott tevékenység elvégzésére legyen jogosítványa, hanem a saját maga szintjén döntési joga is. Ahol döntenek, ott kell vállalni a felelősséget is. S ez megint az autonómia elismeréséhez vezet: ha az ember valóban autonóm, akkor az általa (belőle) alkotott közössége is csak autonóm lehet. Ez az elv annál inkább érvényes, minél nagyobb és átfogóbb közösségről van szó.

Azért is lesz egyre fontosabb a keresztény állameszmében a szubszidiaritás elve, mert ez jelenti, hogy „a társadalom az egyének, a magasabb szintű közösségi alakulat az alacsonyabb szintűnek csak akkor segít céljai megvalósításában, ha arra önmagában, segítség nélkül nem képes. Ennek az elvnek a megvalósítása egészséges fejlődést biztosít, önállóságra neveli az egyént és az alacsonyabb szintű szervezeteket, ugyanakkor megvédi őket a magasabb szintű szervezet felesleges beavatkozásától, gyámkodásától.

A kíségetés elve az *önkormányzatokban realizálódik*. Az államigazgatás önkormányzata azt jelenti, hogy a községek és városok lakosságának joga van önkormányzati szervezetük tagjai megválasztására, tisztségviselőik kijelölésére és rajtuk keresztül határozhatnak közösségük ügyeiről. Az önkormányzat önállóságra nevel, lehetővé teszi, hogy *minden probléma ott oldódjék meg, ahol a legeredményesebben és leghatékonyabban megoldható*. Ugyanakkor megszünteti a felsőbb szervek felesleges és indokolatlan beavatkozásait, „instruálásait”, utasításait. Az önkormányzat magában foglalja az önkormányzati szerv megnövekedett gazdasági szerepét, önállóságát, vagyonkezelési jogkörét is. A megyéknek az önálló kormányzatok szövetségévé kell átalakulniuk, koordináló, összehangoló, információt szolgáltató feladatokat kell betölteniük.” (ld. A Kereszténydemokrata Néppárt programja, A keresztény út c. füzet, 1990.)

A központi fogalom ebben is változatlanul a *közjó* marad és az azt támogató *társadalmi igazságosság elve*, mert ha ezek hiányoznak, akkor a „strukturális bűn” foglya lesz az ember is, és a közösség is — ahogy azt *II. János Pál pápa* a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikájában (1987) olvassuk.

Ez a megközelítés ismét visszavezethető a személyes elv fejlődésére, amely az embert csakis a közösségben kibontakoztatható személynek vallja. Márpedig *ha a kibontakozás helye, a struktúra rossz, akkor maga a kibontakozás, az ember személyé válásának folyamata is sikertelen*. Ezért olvashatjuk a *Sollicitudo rei socialis*ban, hogy „a fejlődés problémájával való foglalkozás lelkipásztori kötelesség”.

Ebben a minden embert terhelő kötelességteljesítésben azonban számos veszély rejtőzik; vagy az, hogy az egyház szociális tanítása — a platóni ideákat visszacsempésze — a természeti törvényre vezeti vissza önmagát, vagy ellenkezőleg, úgyannyira szorgalmazza a konkrét társadalmi feladatok megoldását, hogy a politika autonómiáját sérti meg. Az előbbi veszélytől nem minden vonatkozásban, de az utóbbtól a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati dokumentum sikeresen mentesít.

„A maga sajátos területén mind a politikai közösség, mind az egyház független a másiktól és autonómiát élvez. Viszont különböző címeken mégis mindkettő ugyanazoknak az embereknek személyes és társadalmi hivatását szolgálja. Ezt a szolgálatot annál eredményesebben fejthetik ki mindenki javára, mennél jobban törekszenek az együttműködésre, figyelembe véve a hely és az időszak körülményeit. Az ember nem korlátozódik csupán az evilági rendre; a történelemben élve örök hivatása is hiánytalanul megmarad. A Megváltó szeretetére épülő egyház viszont éppen ahhoz nyújt segédkezet, hogy a nemzetek határain belül s a nemzetek között elmélyüljön az igazságosság és a szeretet uralma. Az egyház egyrészt azzal, hogy hirdeti az evangéliumi igazságot, másrészt azzal, hogy tanaival és a keresztény hívek tanúságtételével bevilágítja az emberi tevékenység egész területét, a polgárok szabadságát és felelősségét is tiszteletben tartja és serkenti.” (ld. 76. pont)

Ennek alapján úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyház és a társadalom, a lelki és a világi szféra egyébként autonóm területe között a szubszidiaritás elve közvetít, mégpedig oly módon, hogy bizonyos kérdésekben az egyház számít magasabb közösségi szerveződéseknek, más vonatkozásokban viszont a társadalom. Hogy adott esetben melyik szférához tartozó közösségi szint köteles gyakorolni a szubszidiaritás elvét, az különböző tényezőktől függ, részint a történelmi szituációtól, részint a szocializálódás fejlettségétől vagy azoktól a sajátosságoktól, amelyek a közjót és az igazságosság elvét a legcélszerűbben segíthetik. Ennek részletes kidolgozásával azonban még adós az egyház és a szaktudomány.

Hazai gondjaink

A Zsinat a keresztény ember társadalmi kötelezettségeiről ugyan egyértelműen beszélt, mégis, még napjainkban is számos elutasítás hangzik el hazánkban az egyház társadalmi küldetését illetően. A híveket lépten-nyomon megkísérti a *politikai széplelkűség*, amelyről leleplező képet rajzol Pethő Bertalan „Értékvilág és Társadalom” című tanulmánya (Szociálpszichológiai vázlatok a társadalomontológiához, in: Magyar Filozófiai Szemle, 1988, 5–6. sz.).

„A személyes gyakorlattól való viszolygás és a társadalmi gyakorlat visszafojtottsága egyaránt az átélés földuzzasztását, a csak belső használatra nevelt és színezgetett élmények gyarapítását eredményezheti. Ilyenkor megnövekszik a széplelkűség kockázata; szélső esetben pedig a titkos széplelék életformája alakul ki, amelyben még a széplelkűség maga is a közömbösség árca mögé húzódik, nehogy akár kisugárzásával is hasson, s nehogy megmérítés tárgyává váljon. A maga értékeit a titkos széplelék olyan, túlon túl nagy becsben tartja, hogy gyűjtésükön, fényesítésükön és óvásukon kívül minden más tevékenységet méltatlannak, lealacsonyítónak és beszennyezőnek tart.” (ld. 516. o.)

Az egyház nem politizál — a közelmúltban annyit hangoztatott — elve a politikát tisztátalannak ítélte és a széplelék viszolygásával utasította el. S amikor ez a belterjes magatartás, az örök cél miatt a földieket tagadó szemlélet mégis „a megmérítés tárgyává vált”, akkor nem az örök értékek manifesztációja történt, hanem szegényes érvekkel támogatott, életidegen moralizálás csapdájába került. Nem volt komoly mondanivalónk egy utat kereső társadalom számára. Ezért alig-alig mentesülhetünk a vád alól.

„A titkos széplelék és a spontán értékélvező ember (és közösség) inkább fogyasztja, mintsem gyarapítja, inkább föléli, mintsem teremti az értékeket; gyakorlatuk elsősorban lelki- és testgyakorlat, öngyakorlás, ami könnyen az értékek élősködőivé változtatja őket, vagy a nembeli kiteljesedés karikatúráivá az emberi beteljesüléstől beláthatatlanul messze — sokszor úgy tűnik, egyre messzebb — kerülő korban.” (uo. 517. old.)

Csak akkor kerülhetjük el a manicheizmus széplelkűséget sugalló — a vallásos emberre mindig is leselkedő — veszélyét, ha az autonómiát az emberek iránti nyitottságban és nyíltságban próbáljuk megszerezni, s ennek alapján a szubszidiaritást sem társadalmi rétegek és rétegződő alakulatok izolálásában akarjuk teljesíteni, hanem mindig a lehető legnagyobb közösségre való tekintettel; nem a hatalmi berendezkedés elvei alapján, hanem elsősorban a kölcsönös szolgálat útját keresve. A szolgálat szelleme, mely az áldozatvállalás fogalmát is jelzi, átvezet a világi szférából a lelki szférába. S ezzel őrizhetjük és valósíthatjuk meg a lelki szféra érték orientáló erejét, ami a hívő embernek alapvető követelmény és megvalósítandó feladat marad, ha a mai szekularizált társadalmakban nem akarja levetni „liturgikus viseletét”.

FARKAS BEÁTA

A társadalmi igazságosságról

A társadalmi igazságtalanság az elmúlt évtizedek alapvető élménye. Egy társadalom normális működéséhez hozzátartozik, hogy polgárai úgy érezzék, a dolgok rendben mennek, a társadalmi berendezkedés, a társadalmi történések *kielégítik igazságérzetüket* is. Mára már rengeteg mindenre fény derült a múlt igazságtalanságaiból. De az ember igazságérzetét nemcsak olyan eljárások sértik, mint a politikai koncepciók perek, üldöztetések, eltiltások, eltiltatások nélküli államosítások. A „létező szocializmus” konszolidáltabb időszakában is óriási szakadék volt a társadalom működésének valósága és a meghirdetett elvek között. Ez egyrészt nyilvánvalóan igazságtalanságokat vont maga után (gondoljunk például a munka szerinti elosztás elvére és gyakorlatára), másrészt a *zavaros ill. kettős játékszabályok* miatt a társadalom igazságérzéke is elbizonytalanodott. Ez utóbbi hatása jó ideig kísérni fog bennünket.

Tapasztalhattuk, ha egy társadalomban nincs valamelyes egyetértés arról, mi az igazságos, mi az igazságtalan, nincsenek egyértelmű játékszabályok, az emberek közérzete rossz, állandóan *kihátrálnak*, becsapottnak érzik magukat. Alig van olyan társadalmi csoport, amelyik ne érezné alacsonynak a fizetését, nemcsak egy kívánatos élet-színvonalhoz vagy ausztriai hasonló foglalkozásúakhoz képest, hanem a többi foglalkozási csoporthoz viszonyítva is.

A társadalmi igazságosság szorosan kapcsolódik az *egyenlőség* kérdésköréhez. Mi az a különbség az életviszonyokban, amelyet az emberek még elviselhetőnek tartanak? Itt elérkeztünk a mai időszak egyik legfontosabb kérdéséhez. Milyen árat kell fizetni a gazdasági csődtömeg felszámolásáért? Olyan társadalmi berendezkedés kíséretében történ-e ez, ami az igazságérzetünket is kielégíti?

Az eddigiekben igen szubjektív módon igazságérzetről beszéltünk. Ennek tartalmát természetesen az adott korban uralkodó társadalmi eszmék befolyásolják. A következőkben a keresztény hagyomány igazságosságfogalmát vizsgáljuk meg, majd a mai társadalomelméletek társadalmi igazságossággal kapcsolatos vitáinak néhány elemét mutatjuk be.

Az igazságosság a keresztény tanításban az egyik sarkalatos erény

Az igazságosság a keresztény hagyományban a négy közül a második sarkalatos erény. Témanknak megfelelően mi most csak az ember és ember közötti igazságossággal foglalkozunk, annak is társadalmi vetületével. (Tehát nem érintjük az isteni igazságosságról szóló tanítást.)

A Bibliában az *Ószövetségben* fogalmazódott meg erőteljesen az igazságosság *társadalmi követelményként*. A száműzetés előtti próféták gyakran elítélték a bírák igazságtalanságát, a királyok kapzsiságát, a szegények elnyomását, és megövendölik, hogy a visszaélések miatt szerencsétlenség szakad a népre. Az igazságtalanságoknak *erkölcsi, vallási dimenziókat* adnak. Az, amit azelőtt a szabályok, szokások egyszerű megsértésének fogtak fel, a személyes Isten szentségének meggyalázása lett. Ezért készít elő Isten súlyos büntetést miattuk. A szemrehányások mellett a próféták sokszor buzdítanak is arra, hogy műveljék a jogot és az igazságosságot. Az igazságosság kiteljesedése Isten országának egyik ígérete.

Az *Újszövetség*ben Jézus nem foglalkozik kifejezetten az igazságossággal. A fogalom használata nélkül azonban tartalmában megjelöli az igazságosság követelményeit (Mt 5,17—48; 6,1—18). Az ószövetségi törvények érvénytelenítése nélkül Jézus felszabadítja tanítványait az előírások formális, lélektelen követése alól. Ezzel erkölcsiségüket sokkal igényesebbé teszi.

Aquinói Szent Tamás azt tanította, hogy „igazságosság az a magatartás, hogy az ember állhatatos és erős akarattal mindenkinek megadja, ami jog szerint jár neki”. Az igazságosság konkrét tartalmát a közösségi élet viszonyai szerint szokták felosztani. 1. A *kommutatív (kölsönös)* igazságosság az egyes emberek, magánszervezetek egymás közötti viszonyát szabályozza. A kölcsönös igazságosság valósul meg például az áruk cseréjének egyenértékűségében, a szerződésekben szereplő jogok és kötelezettségek kölcsönösségében stb. 2. A *disztributív (osztó)* igazságosság jegyében a közösségnek kell megadnia az egyén számára az őt illető részt a közjóból. A jólétet, hatalmat, jövedelmet úgy kell elosztani a társadalomban, hogy az alapvető szükségleteket a legszerényebb rétegek számára is biztosítsák. A modern társadalmakban ekként értelmezhetők a jóléti állam intézményei (családi pótlék, munkanélküli-segély stb.). 3. A *legális* igazságosság az egyes ember és a közösség viszonyát határozza meg, amennyiben az egyes ember aláveti magát a közjónak. A közjó ebben az esetben törvényekben fejeződik ki. A feudalizmus utáni korban a legális igazságosságba természetsszerűleg beleértjük a *törvény előtti egyenlőséget*. A mai katolikus társadalmi tanításban a legális igazságosság követelménye helyett inkább *társadalmi igazságosságról* beszélnek. Ezen azt értik, hogy az egyénnek kötelessége tevékenyen és alkotóan részt venni a társadalom életében, míg a társadalom kötelessége, hogy a részvétel lehetőségét biztosítsa az egyén számára.

A társadalmi igazságosság* a mai társadalomtudományi vitákban

Az igazságosság megvalósulása ma is az az alapvető mérce, amely alapján egy társadalmi berendezkedést, egy társadalmi viszonyt keresztény szempontból megítélünk. Ezt a *pápai enciklikák* éppúgy megerősítik, mint a *helyi egyházak püspökkari megnyilatkozásai*. Az 1989 májusában tartott *bázeli ökumenikus világtalálkozó* mottója is a béke, az igazságosság és a teremtett világ megőrzése volt. Az igazságosságot világméretben fenyegeti — írja a záródokumentum (9—10.) —, hogy 950 millió ember szenved hiányt alapvető szükségleteiben. Milliók válnak erőszak, polgárháborúk, érzéketlenség áldozataivá, halnak meg az éhségtől vagy az egészségügyi ellátás hiányában. A gazdasági igazságtalanságnak talán a legláthatóbb példája az adósságválság. Az igazságosságon az emberi jogok tekintetében is sok csorba esik. Ez egyaránt igaz a gazdasági, szociális, kulturális és vallási jogokra, valamint a polgári és politikai jogokra. A nemzetek nem tudják önerejükkel legyőzni az igazságtalanságot, a szegénységet. *Új nemzetközi rendre* van szükség, amelyben az emberi jogokat nemzetközi törvények ténylegesen elismerik, megerősítik és intézményesen kikényszerítik, és amelyben igazságos gazdasági kapcsolatokat létesítenek.

Az igazságosság keresztény értelmezésének vannak olyan elemei, amelyeket a modern társadalmakban sehol nem vitatnak, nevezetesen a *legális* és a *kölcsönös* igazságosság követelményeit. Annál több vita tárgya az *osztó* igazságosság értelmezése. Mai nyelven megfogalmazva ez a kérdés úgy merül fel, hogy milyen mértékben legyen a piac a jövedelmek elosztója a társadalomban, milyen mértékben kell vagy lehet a gazdaság-

* Az igazságosság felosztása nem egységes. Az imént olyan katolikus felfogást idéztünk, amelyben a társadalmi igazságosságot szűkebben értelmezték. A mai társadalomtudományban beleértik a kölcsönös és az osztó igazságosságot is. A továbbiakban ezt a felosztást követjük.

ban megtermelt jövedelmeket újraelosztani. A társadalmi igazságosság témaköre ezeknél jóval szerteágazóbb, de a mi számunkra most az előbbi talán a legfontosabb kérdés.

A hetvenes évek közepéig egyértelműnek látszott, hogy a *jóléti állam* intézményrendszerének *minél tágabb körre* való kiterjesztése egyenlő a társadalmi haladással. Ekkorra azonban kiderült, hogy bizonyos határon túl a bürokrácia túlbujánzásához, a gazdaság fejlődésének lelassulásához, hatékonyságának romlásához, a jólétben élő középosztály különböző rétegei közötti indokolatlan jövedelem-újraelosztáshoz vezet. Ezek a tapasztalatok felelevenítették a társadalmi igazságosságról, illetve az osztó igazságosságról szóló különféle nézeteket.

Az *utilitarizmus* nem képvisel egyértelmű álláspontot a társadalmi igazságosság kérdésében. Az egyik irányzat szerint — a részletesebb okfejtést itt mellőznünk kell — a társadalomban várható összhason egyenlő elosztás mellett a legnagyobb. A piacpárti utilitaristák nemcsak a gazdaság hatékonyságát féltik a jövedelem-újraelosztástól, hanem attól is tartanak, hogy egy egalitáriánus beállítottságú rendszer együtt jár a kormányzati hatalom központosulásával. Ez viszont rombolóan hat az egyéni szabadságra. Az ember nem teremtheti meg szabadon a saját boldogságát, így azután a társadalmi összhason sem maximalizálható. Keresztény szempontból az utilitarista elméleti keret elfogadhatatlan, hiszen minden erkölcsi értéket felold a hasznosságban.

A nyolcvanas évek neoliberais reneszánsza előtérbe hozta a szigorúan liberális, *libertáriánus* érveket is. A jövedelem-újraelosztás csorbítja a *tulajdonjogot*, aminek az emberi jogok között kitüntetett jelentősége van. Minden meghatározott végállapot elérésére irányuló elosztás folyamatos beavatkozást igényel az egyén szabadságába. Ezért bármilyen elvvel töltjük ki a „mindenkinek... szerint” sémát, az elosztás erkölcsileg elfogadhatatlan. A bírálatok azt vetik fel ez ellen a teória ellen, hogy nem számol az egyéni cselekedetek halmozódó, kollektív hatásával. Például, ha az adózás megelőzi a jólét szélsőséges eloszlását, éppenséggel jó hatással van a szabadságra. A szabadság, az egyéni autonómia gyakorlása akkor valóságos lehetőség, ha az egyének esélyegyenlősége fennáll. Ez pedig nem képzelhető el bizonyos fokú újraelosztás nélkül. Az egyéni szabadságjogok pedig nem lehetnek az igazságosság egyedüli megalapozói.

Más libertáriánus megközelítés az állampolgárokkal való egyenlő bánásmód, az *eljárási igazságosság* nevében hárítja el az osztó igazságosság gondolatát. Eszerint a társadalmi igazságosság modern koncepciója tévúton jár, amikor az egyének magatartása helyett inkább a társadalmi berendezkedés egészének tulajdonít igazságos vagy igazságtalan jelleget. Ez az érv sem egy kelet-közép-európai, sem egy fejlődő országbeli embernek nem lehet meggyőző, hiszen a saját bőrünkön tapasztaltuk, hogy egy rendszer lehet a berendezkedésénél fogva igazságtalan.

Nehezen tudnánk azonban azokat a neoliberális érveket elhárítani, amelyek az állami újraelosztás *hatékonyságrontó* hatására mutatnak rá. Az „ingyenes” oktatás, egészségügy áldásairól szintén megvannak a magunk tapasztalatai. Azt sem minősíthetjük rémképnek, hogy a bürokráciáktól való függés *kiskorúsítja*, korlátozza a polgárokat.

A keresztény szemlélethez közel áll az a *szociál-liberális* irányzat, amit *J. Rawls* elfogása képvisel. Egyesek egyenesen szellemi rokonságot látnak közötté és a múlt században élt *Felícite de Lamennais* között. A francia pap megkísérelte beépíteni a katolicizmusba a modern kor eszméit. XVI. Gergely ugyan elítélte egy enciklikájában, de a mai kereszténydemokrata, keresztényszociális mozgalmak szellemi előfutárakat tisztelik benne.

Rawls abból indul ki, hogy a modern társadalomban nincs egységes érték- és célrendszer. A jóról alkotott elképzelésekben azonban van egy olyan részleges hasonlóság, amely elegendő ahhoz, hogy megalkothassuk az igazságosság elveit. 1. Minden személyt egyenlő jog illet meg az alapvető jogok legkiterjedtebb mértékéig, amíg csak az mások hasonló szabadságával összeegyeztethető. 2. A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenség-

geknek két feltételt kell kielégíteniük: a) a társadalom legkevésbé előnyös helyzetben lévő tagjainak legnagyobb haszna függjön tőlük; b) azok a hivatalok és pozíciók, amelyekhez kapcsolódnak, mindenki számára nyitva álljanak egyenlő feltételek mellett. Útközések esetén az első elv megelőzi a másodikat. Tehát az *egyenlőség nem lehet ok a szabadságjogok csorbítására, de az elvek teljesülése igényli a piaci elosztás korrekcióját.*

Következtetések

Keresztény nézőpontból a társadalmi igazságosság megköveteli, hogy a társadalom tagjai számára biztosítsák az emberhez méltó élet alapfeltételeit. Ennek konkrét tartalma nyilvánvalóan összefügg a társadalom fejlettségével. A kereszténység világos és egyértelmű *elkötelezettsége a szegények* és bármilyen más szempontból elhagyatottak, kiszolgáltatottak *mellett* nem engedi meg, hogy bármilyen gazdasági nehézségre hivatkozva elfeledkezzünk a társadalmi igazságosságról. A keresztényeknek azért is fontos hivatásuk, hogy újra és újra szembesítsék a társadalmat az igazságosság mércéjével, mert a gazdasági szükségszerűségek elismerése idővel könnyen válhat *okból ürügyé*. A piacgazdaság szigorú és következetes „*rászabadtatását*” a társadalomra a közgazdasági összefüggések felismerése eredményezte. A közgazdászok körében a nem kívánatos mellékhatásokat (munkanélküliség, szociális ellátás szerény szintje stb.) szükséges rossznak tekintik. Könnyen adódhatnak azonban majd olyan helyzetek egy valóságos tőkés réteg kialakulása után, amikor a gazdasági szükségszerűség *hivatkozási alappá* válik a jobb helyzetben lévők számára, akiknek a zsebére menne az igazságosság érvényesítése. Mindig fel kell tennünk a kérdést, hogy nincs-e olyan racionális megoldás egy-egy gazdasági-szociális problémára, amely inkább tekintettel van a rosszabb helyzetben levőkre.

Egy keresztény ugyan semmi szín alatt nem számúzheti Hayekkel, a libertariánus gondolkodás egyik kiválóságával együtt a mítoszok világába a társadalmi igazságosságot, alkalmazásának mikéntjében azonban okvetlenül tekintettel kell lennie az ő és elvbarátai ellenvetéseire. A keresztények elképzelései akkor jöhetnek szóba, ha a gazdaság, ill. a társadalom tényleges működéséből indulnak ki. A társadalmi igazságosság nem kezelhető pusztán elosztási kérdésként — amint azt a szociális enciklikáknak is felróják — hanem a gazdaság teljes rendszerére kell figyelni.

Ahhoz hogy a keresztény felfogásnak tényleges társadalmi hatása legyen, még több feltételre szükség van. Mostanában nemegyszer leírták már, hogy milyen fontos lenne, hogy működjenek társadalomelmélettel, -politikával foglalkozó szellemi műhelyek. A közéletben aktívan részt vevő keresztények nélkül pedig a ragyogó gondolatok is csupán ábrándok maradnak. Azt is jónéhányszor leszögezték már, hogy a társadalmi méretekben való gondolkodást nem szabad kijátszani az egyház saját karitatív akcióival szemben, egyikkel sem lehet „kiváltani” a másikat.

Annyi bizonyos, hogy Isten és a történelem a mai egyházat és a mai keresztényeket elsősorban aszerint fogja megítélni (Mt 25,31—46), hogy a jelenlegi társadalmi átalakulás folyamatában mind társadalmi szinten, mind az egyes embernek nyújtott segítségével szolgálta-e a felebaráti szeretetet és a társadalmi igazságosságot.

Tudósítás a Pápai Állam utolsó évtizedeiről

(1846—1870)

IV. rész

Gregorovius, aki minden római epizódot feljegyzett naplójába, 1861. december 29-én meglepődve vette észre, hogy a falakon kívüli Szent Pál-székesegyháznál táborozó pápai csapat katonái között sötétbarna bőrű, algériai berber és kabil zsoldosok is vannak. Nyomban aforizmát szerkesztett, Cicero mintájára: *Mutantur tempora, mores et Mori!* Változnak az idők, az erkölcsök és a mórók!

Ebben az időben kezdődött az Egyház Állam hadseregének újjászervezése. A múlt esztendő őszén Castelfidardónál a tizenhatezres pápai sereg fele megsemmisült, elesett, fogságba került, a maradék csapatok erkölcsi és katonai ereje nem sokat ért. Xavier de Merode bíboros-hadügyminiszter és Hermann Kanzler tábornok olyan véderő toborzására törekedett, mely a kis pápai állam belső nyugalalmát biztosítja. Már nem az olasz királyság iránti nemzeti szimpátia elfojtása, hanem a szerte-hosszan anarchiát teremtő rablóvilág, útonállás, a *brigantaggio* megfékezése volt a legsürgetőbb. Régebben, a római köztársaság 1849-es megdöntése után az osztrák katonák nem tettek különbséget politikai vagy közbüntényes személy között, kíméletlenül agyonlőtték mindazokat, akiknél fegyvert találtak. Így végezte életét Ugo Bassi barnabita szerzetes, a garibaldista 'szabadság misszionáriusa', és Angelo Brunetti, a híres Ciceruacchio, két fiával együtt. Bizonyítás szerint a nagyobbik fiú, Luigi gyilkolta meg 1848. november 15-én a Cancellaria lépcsőjén Pellegrino Rossi pápai belügyminisztert. A francia inváziós sereg katonái sem akkoriban, sem később nem láttak el vidéki közbiztonsági feladatot.

Kanzler tábornok 1861-es jelentése szerint az újjászervezett pápai sereg nyolcezer hadrakész katonából áll. Ebből ötezer belföldi gyalogos, három olasz tűzérzászlóalj, egy svájci zászlóalj és egy vegyes nemzetiségű zuáv zászlóalj, főként franciákból, belgákból és az afrikai francia gyarmatok színes bőrű zsoldosaiból. A *zuavi pontifici* volt az Egyházi Állam legharcképesebb alakulata. A tábornok véleménye szerint a hadsereg katonái megbízhatóak és kisebb külső támadás ellen is hatékonyak.

Dániel könyve

Három hónappal az olasz királyság proklamálása után, Angliát és az Egyesült Államokat követően, 1861. június 15-én Franciaország is elismerte az új államot. Ugyanakkor Edouard Antoine Thouvenel francia külügyminiszter (Nemeskéri Kiss Miklósnak, a Kossuth-emigráció egyik vezetőjének sógora) közölte a torinói kormánnyal, hogy az elismerés nem jelent semmiféle hozzájárulást a királyság távolabbi, veszélyes terveihez. Ricasoli olasz miniszterelnök pontosan értette, hogy miről van szó. Július 1-jén mondott parlamenti beszédében hangsúlyozta, hogy bár kormányának határozott célja Róma megszerzése, erre a lépésre csak Franciaország hozzájárulásával kerülhet sor. Kidolgozott egy részletes tervet is, melynek lényege az volt, hogy IX. Pius engedje át önként Rómát és fogadja el, hogy ennek fejében II. Viktor Emánuel a pápa egyházfői tevékenységének teljes szabadságát, főpásztori szuverenitását biztosítja. Ricasoli szerette volna, ha III. Napóleon közvetítene az egyezkedésben és kivonná a francia csapatokat Rómából, de a császár időszerűtlennek tartotta a javaslatot, elutasította. Az olasz miniszterelnök indítványát és garanciáit az is gyen-

gította, hogy hazájában negyven megüresedett püspöki szék várt betöltésre, köztük olyan elsőrangúak, mint Milano, Ravenna, Torino, Bologna, Fermo, Messina, mert a király a pápa egyetlen jelöltjét sem fogadta el.

1861. június 28-án, Péter és Pál apostolok főünnepének vigiliáján, mint minden esztendőben, IX Pius emlékérmét bocsátott ki. Egyik oldalán a pápa arcképe, a másikon egy ószövetségi epizód: Dániel az oroszlánok barlangjában. A medalion többféle üzenetet hordozott. Jelképezte a pápa szorongatott helyzetét, de sugallta a menekülés biztos reményét, miként a sértetlenül elővezetett Dánielnek mondta Dárius király: „A te istened, akit állhatatosan tisztelsz, meg fog menteni” (Dán 6,17). Az emlékérem aktualizálható eszméje egy villanásnyi közelkép a betegségekkel küszködő, érzékeny idegzetű, rapszodikus hangulatú pápáról, aki ebben az esztendőben ünnepelte székfoglalásának tizenötödik évfordulóját.

Vizit Garibaldinál

Az Egyházi Állam sorsával közvetlenül nem függ össze az olaszországi magyar politikai emigráció tevékenysége, de vezetőinek Garibaldihoz fűződő személyes kapcsolata és reménye, az itáliai szabadságmozgalom figyelmet érdemlő mozzanata. Kossuth többféle kombinációban számított Garibaldira „akiben a nép akarata úgyszólván megtestesült”, de sosem titkolt állampóti tudattal csak olymódon, hogy az olasz királlyal és kormányával összhangban cselekedjék. Meggyőződése szerint az olasz és a magyar nép közös érdeke, hogy minden erőt Ausztria ellen fordítsanak, Velence visszaszerzésére törekedjenek és csak annak sikere után rendezzék a római kérdést. Számítása szerint 1861 első felében kitör az olasz—osztrák háború, melynek egyik hadmozdulata az lesz, hogy harminc-ötvenezer olasz expedíciós sereg száll partra Dalmáciában és a magyar légióval együtt a Dráváig vonul. A sereget Garibaldi vezetné „olasz királyi zászló alatt”, biztosnak vehető győzelemmel, „mert tudom, hogy Garibaldi megjelenése a házában, ha a nép engem lát oldala mellett, minő lángra gyullasztaná a nemzetet!”

A háború nem tört ki, Cavour váratlan halála árnyékot vetett az egyébként sem reális tervekre. Az 1861-es év a magyar emigráció számára a csalódás és belső meghasonlás esztendeje volt. Október elején Klapka azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Amerikába megy, mert Európában már nincs semmi remény.

Kossuth 1861 júniusában véglegesen Olaszországba költözött és decemberben meglátogatta a Genuában tartózkodó Garibaldit. Egymás kölcsönös megbecsülésének kifejezésénél többre nem jutottak. Garibaldi nem volt elméleti ember, igazi partizánvezér módjára mindig az alkalom, a robbanásig feszült helyzet inspirálta vakmerő és kockázatos lépéseit. Tisztában volt személyének mágikus népszerűségével, utálta a tanácsadókat, a saját feje szerint járt el. „Engem puska lövéssel szokás meghívni, a puskadörgés szavára indulok, amerre a szabadság hív”, mondta a Caprerára látogató Pulszky Ferencnek. Kossuth is csak annyit tudott meg tőle, hogy jövőre, 1862-ben majd újra akcióba lép, de még nem tervezi, hogy hol, miután a Duna torkolatától a Pó torkolatáig elég nagy térség kínálkozik a cselekvésre.

Az örökség védelmében

IX. Pius hosszú egyházfői tevékenysége alatt kétszázhatvankilenc személyt emelt a boldogok és szentek sorába. Többet, mint bármelyik elődje. 1862-ben huszonhárom ferencrendi, három jezsuita és egy trinitárius szerzetest, az 1594-ben Nagaszakiban kivégzett ún. japáni vértanúkat avatta szentté. Két évszázaddal korábban, 1627-ben VIII. Orbán pápa már beatifikálta az áldozatokat.

A kanonizáció híre megmozgatta az egész katolikus világot. IX. Pius meghívására 1862. június első napjaiban 43 bíboros, 5 pátriárka, 52 érsek és 186 püspök (24-en Spanyolországból), összesen 286 főpap érkezett Rómába. Az olasz királyság nem engedélyezte, hogy főpapjai pápai területre utazzanak, így az ottaniak levélben jelentették be csatlakozásukat. Magyarországról Scitovszky János bíboros-prímás, esztergomi érsek, Ranolder János veszprémi, Haynald Lajos erdélyi, Simor János győri, Bonnaz Sándor csanádi püspök és Viber János pozsonyi nagyprépost jelent meg. Az ünnepségen részt vett Ausztria 1859-ben kinevezett szentszéki követe, Alexander Bach báró, az 1848-as magyar szabadságharc leverését követő évtized osztrák belügyminisztere.

A pápa világi hatalmának kritikus helyzetében ez a szenttéavatás több volt, mint liturgikus cselekmény. A Szentszék ezzel az egyházpolitikai aktussal kívánta demonstrálni a nemzetközi katolicizmus megbonthatatlan egységét. Az egyházfő már az ünnepségeket megelőzően, április 8-án, a Santa Maria sopra Minerva papjai előtt mondott beszédében megemlítette, hogy a pápa világi hatalma bár *non forma articolo de fede*, nem hittétel, de az Egyház függetlenségének szükségszerű feltétele. Két hónap múlva, 1862. június 8-án, a pünkösdvasárnapi szenttéavatást követően valamennyi főpap közös hűségnyilatkozatban jelentette ki, hogy a Szentszék világi fejedelemségét kívánatosnak tartja, mert a római pápa csak ebben a magasztos szabadságban oltalmazhatja a katolikus hitet és egyházat. A nyilatkozat szövegét két másik tervezetből Haynald Lajos erdélyi püspök szerkesztette.

Torino azonnal manifesztálta ellenvéleményét, és a királyhoz küldött parlamenti felirat követelte, hogy „a gyűlölt kormány által elfoglalva tartott Rómát” késlekedés nélkül Olaszország fővárosává proklamálják.

Roma o mortel

1862. augusztus 25-én két gőzös kötött ki az olasz csizma orránál, a calabriai parton, Melito és az Armi-fok között. Garibaldi kétezer önkéntessel partra szállt, hogy elfoglalja, felszabadítsa a pápai hatalom alól Rómát. Kifejezetten meggondolatlan vállalkozás volt, de a Hóst sem barátai, sem hívei nem tudták lebeszélni. Improvizált, mint már annyiszor. „Róma nem a vallása, hanem a szerelme”, írta róla Mazzini.

Még az sem mondható, hogy titokban készülődött. Palermóban már egy hónapja haragott a kiáltás: Róma vagy halál! Gyalázták a várost védő franciákat, III. Napóleont, önkéntesek tömegével gyarapodott a légió. Az olasz királyi hatóságok tehetetlenek voltak a lelkesedéssel szemben. Tiltakoztak, falragaszokon közhírré tették, hogy a kormány lázadásnak minősíti a megmozdulást, de a népet ez mit sem érdekelt, mert a közvélemény szerint titokban maga a király irányítja a forradalmat. Garibaldi nem igazolta, nem is cáfolta a szóbeszédet. Azon sem lepődött meg, hogy partraszállása után egy reguláris olasz katonai osztag rálőtt a csapatára. Elindult Reggio felé, és letáborozott az Aspremonte-hegység kopár fennsíkján. A gyér lakosság félt a gyanús seregtől, az olasz kormány pedig politikai dilemma elé került, mert az akció provokálhatja Franciaországot és polgárháborúba sodorhatja Itáliát. Ugo Ratazzi miniszterelnök katonaságot vezényelt a lázadók megállítására.

Négy nappal a partaszállítás után Emilio Pallavicino de Priola ezredes különítménye rátalált a magánháború önkéntesekre. Garibaldi megparancsolta embereinek, hogy bármi történjék, ne löjjenek. „Szilárdan hitte, hogy a katonák, amint megpillantják, nyomban térdre borulnak előtte, aztán csatlakoznak az önkéntesekhez, hogy valamennyien együtt vonuljanak Róma ellen. Ezért előreállt, jól lehetett látni vörös ingét, sűrű fekete poncját, jobbával a kard markolatát fogta, balját a csipőjére tette”, írja monográfiájában Montanelli-Nozza. A teatrális jelenet azzal folytatódott, hogy kétszer rálöttek Garibaldi-

ra. Egyik golyó a bal combjába fúródott, a másik a jobb lábát találta el. Erre a garibaldisták is löni kezdtek. A rövid tűzharcban tizenkét halott és harmincnégy sebesült terült a földre. A Hős egy gesztenyefa tövében feküdt sebzett testtel és még sebzettebb lélekkel. Pallavicino ezredes levett sapkával melléje térdelt, felszólította, hogy adja meg magát, és megcsókolta Garibaldi kezét. Az újkori olasz történelem legendás epizódja. Másnap egy piemonti fregatt a La Spezia-öbölbe szállította, és néhány hónapra bezárták a Varignano erődbe.

Róma közömbösen fogadta Garibaldi kudarcának hírért. Az akció helyszíne, a calabrisi Aspremonite több mint hétszáz kilométerre volt az Egyházi Államtól, az Örök Várost francia katonák védték.

Gazdaság és társadalom az Egyházi Államban

A 11 705 km²-re zsugorodott Egyházi Állam (megfelel a régi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területének) elvesztette legértékesebb tartományait. Ami megmaradt, a várost környező kb. 3000 km² kiterjedésű Campagna Romana évszázadok óta sivár, terméketlen terület volt, juh- és kecskenyájak, ménesek sovány legelője. Gyér népessége kalyibákban, barlanghodályokban télen-nyáron együtt élt az állataival. A pápai kormányzat már IV. Sixtus idejében (1471) tervezte a Campagna benépesítését, a 19. sz. elején VII. Pius és XII. Leó százezer dél-amerikai gyarmatos letelepedéséről tárgyaltak, de a nagybirtokosok ellenkezése és a diplomáciai nehézségek miatt minden maradt a régiben.

Ókori sírokat, villák romjait, homokba fulladt utakat őrzött a Campagna, és az egykori aquaeductusok merőben praktikus építményei, a hosszan elnyúló, kőburkolatú boltíves tartószerkezetek szinte heroikussá varázsozták az enyhén hullámos tájat. A régi Róma rajongói mind átutaztak ezen a vidéken, és kitekintve a *vetturino*, a bérkocsi ablakán egyazon melankóliával, hasonló műveltséggel merengtek a múlton. Chateaubriand feljegyezte, hogy „itt minden olyan, mint amilyennek Cincinnatus vas ásója és az utolsó római eke hagyta”. Mme de Staël, XVI. Lajos miniszterének, a svájci Neckernek leánya, az Itáliát felfedező *Corinne* c. regényében így tünődik: „A Róma városát környező sivatag s a dicsőségben kifáradt föld, méltósága alattinak tartja, hogy teremjen valamit”.

A várostól északra kb. 160 km hosszúságban és 10–30 km szélességben elnyúló Marmemma-mocsár, délen a tengertől az Albanói-hegyek lábáig húzódó 700 km²-es Pontini-mocsarak egészségtelen, maláriás vidék volt. Wesselényi Polixéna is megörököltette naplójában ezt a „halálhozó” tájat, amikor Nápolyba menet 1835-ben átszekerezett a „Pontini-posványokon”. Fekete bivalyok csordái taposták a sarat, legeltek a zombékokon, a nádkunyhókban néhány pásztor lakott. A vadászok kedvelték ezt a környezetet, lödöztek a vízimadarakat. Az ókori Róma idején sem volt termékeny terület, és a későbbi századokban a mocsár éppúgy elnyelte azt, amit az első szerzetesek alkottak, mint a pápák által kezdeményezett vízszabályozási kísérleteket.

Az Egyházi Állam lakóinak megélhetését a város környéki, mezőgazdasági művelésre alkalmas sík terület biztosította. A 200 ezer hektár területű *Agro Romano* nagyrészen a római nemesi családok és az egyházi intézmények nagybirtoka volt. A tulajdonosok többsége nem értett a gazdálkodáshoz, latifundiumát az intézőjére bízta vagy több tagban bérbe adta. Megelégedtek a vesződségektől mentes kisebb jövedelemmel, míg a jószág kezelői meggazdagodtak. A juh- és szarvasmarha-tenyésztéshez, gabonatermesztéshez bőven akadt munkaerő. A tavaszi és őszi aratást az Abruzzo-hegyvidékről érkező vendégmunkások végezték, egy hektáron átlag 10-12 hl búza termett. A bandagazdával 11 napos aratási időre kötöttek szerződést. Minden aratómunkás 20–25 pápai *lirat* kapott egy összegben, és ehhez naponként 2 kg kenyéret, 3 uncia (kb. 85 g) növényolajat és 2 liter vizezett bort.

Itáliában számos pénzfajta volt forgalomban, átszámításuk nem kis gondot jelentett az utazóknak. A pápai *lira* az olasz lírával és a francia frankkal volt egyenértékű, de a köznapi életben a *scudo* volt a megszokott pénznem. Az 1860-as évtized első felében 5,37 pápai lira ért 1 scudót, ami nálunk megfelelt 2 forint 4 krajcár értékének. A scudó váltópénze 10 *paolo*, 1 *paolo* pedig 10 *baiocco*. A korabeli adatok szerint rendkívül alacsony volt az étkezési, megélhetési költség. Egy scudóért 300 tojást vagy 10 kg marhahúst adtak, 20 *baiocco* elegendő volt bőséges napi étkezésre, 3 scudóból egy hónapig meg lehetett élni. Kétszobás-konyhás lakás évi bérleti díja 24 scudo volt. A hatvanas évek második felében lassú infláció módosította az árakat.

Az Egyházi Állam adminisztrációja jellegénél fogva klerikális volt, de a tisztviselő réteg alig 5 százaléka számítható egyházi személynek. Az utolsó évtized adatai szerint a négy minisztériumban (belügy, pénzügy, kereskedelem és hadügy) 5059 polgári személy és 243 klérushoz tartozó vezető dolgozott. A tárcák világi tisztviselőinek átlagfizetése 180 scudi volt, az egyházi vezetők ennek nyolc-tízzeresét kapták. Az államigazgatás polgári vezetőinek és a bíráknak 200 scudinál magasabb munkabéruik volt, de a jelentős számú kishivatalnok fizetése 100 scudi körül mozgott. Ez a réteg mellékfoglalkozással egészítette ki jövedelmét, másod-harmadállást keresett, családi vagy üzleti vállalkozáshoz társult, ami hivatali visszaélésre, megvesztegetésre gyakorta adott alkalmat. A legtöbb hivatalban napi három-négy óra volt a munkaidő, a szabadságra menetelt mai értelemben nem ismerték, de kárpótolta őket a nagyszámú egyházi ünnep. Volt 52 vasárnap, 35 parancsolt ünnep, az egyházközségek kisebb helyi ünnepei, a templom felszentelésének, titulusanak, fő- és másodpártfőgójának emléknapja, az egyházfő vagy a kuriális főpapok megjelenésével járó alkalmi szünnap — végül is az esztendő egyharmadában szünetelt a hivatali munka.

A miniállam ipara és kereskedelme többé-kevésbé fedezte az önellátást. A gabonát vagy vágóállatot a pék és a mészáros közvetlenül a termelőtől vette. IX. Pius szorgalmazta a mezőgazdasági és állattenyésztési ismeretek oktatását, a római egyetemen volt agrártanszék, a kisbirtokosok társulásának támogatására mezőgazdasági hitelintézet is alakult. Az olajtermelés növelésére a Patrimonium Petri területén 67 674 olajfát ültettek. Termését kiszálították, cserébe finomított étolajat importáltak Toscanából, Luccából. Eperfás vidékeken házfoglalkozásként természetelték a selyemhernyót, a két állami manufaktúra évi nyolcvanezer kg nyersselymet produkált. Két gyapjúfonoda, papír- és dohánygyár sorolható még a nagyobb üzemekhez, meg az Istituto di San Michele külföldön is jó hírű szücs munkái, szörmekikészítője, faliszőnyegek, üvegáruik. Kisműhelyek százaiban készültek a művészeti termékek: díszes és szerényebb papi ruhák, gyertyák, arany-ezüst-bronz tárgyak, káma kegyesáruik, mozaikmunkák, műtárgymásolatok. Az ország bányászata jelentéktelen volt, de kielégítette az építkezések nyersanyagait. Kitermelték a homokot, kavicsot, némi kováföldet és a likacsos szerkezetű, világos színű vagy vasvegyületektől vörös mésztufa kőzetet, a *travertin*ót, melyből a régi Róma számos épülete készült. A személy- és áruszállítást a fővárosból Frascati, Velletri, Monterotondo felé ágazó vasútvonal látta el és Civitavecchia, a 157 km-es földközi-tengeri partszakasz kapuja.

A Pápai Állam eszmeileg homogén voltából következett, hogy kulturális és szociális intézményei talán a legtöbbet nyújtották Európában. Az Egyház, küldetésének és tradíciójának tudatában olyan anyagi megterhelést viselt, amelyet a modern államok már megosztottak polgáraikkal. 1870 finaléjkor a 220 ezer lakosú Rómában 71 nyolc évfolyamos elemi iskola működött a fiúk, és 30 a leányok számára. Az oktatás ingyenes volt, a korosztályok csoportokban tanultak, mert az eredményes oktatás érdekében egy osztály diákjai nem lehettek harmincnál többen. Tantárgyak: olvasás, írás, katekizmus, olasz nyelv, egyház- és világtörténet, földrajz, számtan, geometria és rajz. Az ugyancsak nyolc évfolyamos középiskolában új tárgyakkal bővült a tanterv: francia, latin, görög nyelv, filozófia, jogi alapismeretek, magasabb matematika és geometria, fizika, kémia. Az iskolák fenntartásában jelentékeny részt vállaltak a női és férfi szerzetesrendek.

A főiskolai, egyetemi beiratkozáshoz nem kellett fizetni, a tanulmányi költség alacsony volt, a jobb tanulók könnyen kaptak tandíjmentességet. A híres római *Sapienza* egyetemen 54 tanszék volt: 6 teológiai, 8 jogi, 19 orvosi, 14 filozófiai-matematikai és 7 filológiai. 1852-től működött a műszaki főiskola, 1856-ban megindult a zeneakadémia és színészképzés. A szerzetesrendek humán és természettudományi intézetei, könyvtárai, és az 1852-ben Giuseppe Marchi és G. B. de Rossi régészek irányításával megalakult *Comissione Speciale di Archeologia Sacra*, a feltárások meglepetései az Örök Városba vonzották a kor tudósait, művészeit, műpártoló előkelőségeit.

Az egészségügyi és karitatív intézmények éppúgy hozzátartoztak Róma arculatához, mint a műemlékek. 1855–1863-ban épült a *Santa Maria della Pietà* modern elme-gyógyintézet, 1869-ben a *Bambino Gesu* gyermekkórház és a szegények ápolására a *Dispensario*. A városban 10 kórház volt, összesen 5000 ágygal, és nagyszámú éjjeli menedékhely, szegényház, gyermekek és öregek otthona. Jótékonyági egyletek foglalkoztak a rossz útra tévedtek átnevelésével, árva leányok férjhez adásával és a koldusokkal.

Az Egyházi Állam gazdálkodásának összképéhez az 1869-es költségvetés néhány nyereséges, veszteséges tétele, francia frankban számolva.

Nyereséges	Bevétel	Kiadás
Egyenes adó, kincstári birtok	6 174 000	1 468 000
Vám, só, dohány	14 443 000	2 144 000
Bélyegilleték	1 835 000	272 000
Posta	945 000	731 000
Lottójáték	2 680 000	1 782 000
Veszteséges		
Iskolák, kórházak, szoc. int.	5000	9 700 000
Belügyminisztérium	192 000	4 800 000
Kereskedelem és közlekedés	343 000	1 819 000
Hadügy	35 000	15 098 000

A deficitet korábban is államkölcsönnel egyenlítették ki. IX. Pius kormányzata 1846-tól folyamatosan vett fel hitelt a Torliana, Hante, de legtöbbször a Rotschild bankháztól. 1866-ban a párizsi Blount cégtől. Később már nem, mert állami létének bizonytalansága megkérdőjelezte hitelképességét.

Quanta cura...

Cavour óta minden olasz kormány utat-módot keresett, hogy az egységes Itália számára kedvező megoldást találjon a római kérdés rendezésére. Torino gondja nem az volt, hogy a pápa folyamatosan visszautasította javaslataikat és ragaszkodott az Egyházi Állam függetlenségéhez, hanem a francia csapatok jelenléte. Ez a katonai erő biztosította az egyház fő *non possumus* állásfoglalását. III. Napóleon csak abban az esetben volt hajlandó tárgyalni az expedíciós sereg kivonásáról, ha az olasz kormány olyan garanciát nyújt, mely a francia katolikus közvéleményt meggyőzi arról, hogy a királyság nem támadja meg a szuverén Pápai Államot. A tárgyalások lassú menetét 1864 tavaszán egy váratlan hír gyorsította fel: a pápa súlyos beteg, számítani lehet közeli halálára. Az olasz kormány tudatában volt,

hogya ez bekövetkezik, a fellobbanó köztársasági és forradalmi mozgalmak szükségképpen összeütköznek a francia csapatokkal, Itáliában polgárháború lesz, és Róma sorsa ismét bizonytalanná válik. Bár IX. Pius állapota jobbra fordult, a veszélynek ez a lehetősége is siettetette az 1864. szeptember 15-én Párizsban aláírt francia—olasz konvenció létrejöttét.

Olaszország kötelezettséget vállalt, hogy az Egyházi Állam meglévő területei ellen nem indít támadást, sőt megakadályozza a kívülről jövő betöréseket. Hozzájárul, hogy külföldi önkéntesekből önálló pápai sereget szervezzenek, és magára vállalja a régi pápai állam rácsúszó területeinek adósságait. Franciaország viszont fokozatosan, legkésőbb két éven belül, kivonja valamennyi csapatát. A konvencióhoz csatolt jegyzőkönyv rögzítette, hogy ez a megállapodás csak akkor lép hatályba, amikor az olasz uralkodó elrendeli fővárosának áthelyezését Torinóból. A záradék azt akarta biztosítani, hogy Olaszország lemond Róma erőszakos megszerzéséről, és nem tekinti fővárosának.

A pápa diplomatáit nem hívták meg a tárgyalásokra, a Szentszék már régóta nem irányította saját sorsát. IX. Pius december 8-án kiadott *Quanta cura* (Mennyi gonddal) kezdetű enciklikája és a hozzá kapcsolt *Syllabus*, melyet az egyházfő korábbi nyolcvan megnyilatkozásából szerkesztett Antonelli bíboros, a világi hatalmában meggyengült pápaság vészkiáltása volt minden liberális, radikális, szocialista, szabadgondokodó vagy más hitbéli felfogást elismerő „szörnyűséges tévtanokkal” szemben. Az Egyház és a katolikus tanítás hivatalos felfogását rögzítő két irat, műfaját tekintve éppúgy ideológiai összefoglalás, mint a Kommünista Kiáltvány huszonhárom oldalnyi, 1848 februárjában közzétett programja. Míg a forradalmi Kiáltvány a régi Európa reprezentáns reakciói között a pápát említette elsőként, és a világ proletárjaihoz fordult, IX. Pius a nemzetközi katolicizmust riadóztatta szellemi offenzívára. Az Egyház számos hívét és az európai államok nem katolikus polgárait irritáló pápai megnyilatkozás közzétételét több országban megtiltották. Mégsem ez volt az igazi *quanta cura*, hanem az olasz kormány december 11-i bejelentése: a fővárost Torinóból áthelyezik Firenzébe. A szeptemberi konvenciónak megfelelő döntéssel hatályba lépett az Egyházi Államban tartózkodó francia csapatok kivonulásának menetrendje.

1866. december 12-én az utolsó francia egység is elhagyta Rómát, az Angyalváron lovgó pápai zászló mellől, tizennyolc év után, levonták a trikolórt. Az Egyházi Állam védelme Kanzler tábornok tizenháromezres pápai seregére maradt. Ez a reguláris, viszonylag jól felszerelt haderő azonban tehetetlennek bizonyult 1867 szeptember—október hónapjaiban, amikor Garibaldi bravúros új akcióba kezdett Róma megszerzéséért. Az olasz radikálisoktól is ösztönzött felkelés abból a feltevésből indult ki, hogy a forradalmi megmozdulások hatására a rómaiak önként fellázadnak a francia védelem nélkül maradt pápa világi hatalma ellen. A szabadcsapatból többen be is jutottak a városba, laktanyát robbantottak, megpróbálták rajtaütéssel elfoglalni a Capitoliumot, de a partizánmanőverek végül is kudarcba fulladtak. Róma nem lázadt fel, III. Napóleon némi habozás után kénytelen volt megállapítani, hogy Firenze nem teljesítette a konvencióban vállalt kötelezettséget, nem akadályozta az Egyházi Állam külső megtámadását. 1868. október 30-án ismét francia csapatok érkeztek Civitavecchiába, csatlakoztak Kanzler pápai seregéhez, és november 3-án Mentananál szétverték, fogságba ejtették Garibaldi önkénteseit.

La Breccia, az áttörés

1870. július 19-én a francia—porosz háború, és a gyors német sikerek arra készítették III. Napóleont, hogy a mentanai győzelem után Rómában maradt csapatait visszavonja. A németek már lerohanták Lotaringiát, szeptember 2-án pedig a luxemburgi határ közelében, Sedan mellett a francia császár is kapitulált, és nyolcvanháromezer katonájával együtt po-

rosz fogságba került. A bukás magával sodorta az Egyházi Államot, az olasz királyság útja szabaddá vált Róma felé.

II. Viktor Emánuel áhítatos, tépelődő leveleket küldött a Szentatyához, kérte, hogy mondjon le önként világi birtokairól és a királyság messzemenő garanciákat nyújt egyházi szuverenitásának megőrzésére. A hetvennyolc esztendő s pápa atyai tanácsokkal óvta az ötvenéves, mélyen vallásos uralkodót a meggondolatlan lépésektől, és megismételte, mint annyiszor, hogy világi birtokairól nem mondhat le, mert nem az ő tulajdona, hanem az egész katolikus egyházé, Szent Péter öröksége.

1870. szeptember 20-án, kedden, az olasz hadsereg IV. hadteste, mintegy 50 ezer katonára, Raffaele Cadorna tábornok parancsnoksága alatt már körülzárták Rómát. A falakon belül Hermann Kanzler tábornok 13 704 embere felkészült a védelemre. Voltaképpen becsületbeli, erkölcsi ütközet volt annak demonstrálására, hogy a pápa csak az erőszaknak engedett.

Reggel 5.15-kor a Termini mögötti Porta Maggiore-nál az olasz útegek megkezdtek a tüzelést, lövészek közeledtek a befalozott városkapuk felé, a védelem válaszolt. A királyi lövegek 9.50-kor rést ütöttek a Porta Pia és a Porta Salaria közötti városfalon, az erőszak ténye bizonyítást nyert. A Szent Péter-bazilika tornyára, a Vatikánra és a város valamennyi kapujára kitűzték a fehér zászlót.

Cadorna emlékirata szerint a *breccia* kevés áldozattal járt. Az olasz hadseregből elesett 4 tiszt, 45 katonára, megsebesült 9 tiszt és 132 katonára. A pápai sereg vesztesége 20 halott, 49 sebesült. Kanzler tábornok kiadatlan kéziratában elmondja, hogy a pápa meg volt győződve arról, hogy az olasz csapatok megállnak Róma falai alatt és nem hatolnak be a városba. A tábornok szeptember 14-én az egyházfőtől levélben kapott utasítást: „kapitulálni az első ágyúlövésre”. A generális katonai becsülete úgy kívánta, hogy mégsem ellenállás nélkül adják fel Rómát, és helyetteseivel, De Courten és Zappi tábornokokkal együtt kérték a Szentatyát, hogy változtassa meg parancsát. A pápa szeptember 19-én este új utasítást adott, ilyen szöveggel: „tárgyalásokat kezdeni, amint megtörtént az áttörés”.

Az olasz haderő tiszteletet érdemlő fegyvermezzességgel szállta meg a várost, rendet, biztonságot teremtett. Cadorna tábornok, a Szentatyára külön kérésére elfoglalta a Vatikán mellett Leó-várost, ahová fegyveres banditák fészkeltek be magukat. Így ez a terület, noha a kapitulációs okmány a pápa számára garantálta, végérvényesen Róma városához került.

A világ nem jaldult fel az Örök Város elfoglalásának hírére, de IX. Pius egyházi tevékenységét sem gátolta, hogy *prigioniero del Vaticano*, a Vatikán foglyának minősítette állapotát. 1870. október 20-án elnapolta „alkalmasabb időre” a múlt évben kezdett vatikáni zsinatot, december 8-án pedig a katolikus egyház védőszentjének nyilvánította Szent Józsefet.

December 28-án kiöntött a Tevere. Már hajnaltól vízben állt a Corso, a Via Babuino egészen a Piazza di Spagna-ig. Néhány utcában csónakkal közlekedtek, mint Velencében. A gettó, a Lungara és a Ripetta környékén megszervezték ezt a telet. A király, miniszterei tanácsára, Szilveszter napjának reggelén váratlanul megérkezett, látta vízben úszó jövendő fővárosát és még aznap este visszatért Firenzébe.

Pio IX sta come un mito in Vaticano, IX. Pius ül a Vatikánban, mint egy mítosz, írta naplójába Gregorovius.

(Vége)

Az Irgalmas Rend első konventjei hazánkban

Ezt a keresztény egyházi szerzetesrendet Granadában, a dél-spanyolországi Andalúzia egyetemi városában hozta létre 1539-ben Istenes Szent János, amikor a város és a környék otthontalanná vált szegényeit, árváit és kezeletlen betegeit kezdte összegyűjteni és előbb egy kisebb, majd kegyes adományokból létesített nagyobb kórházban helyezte el őket, hogy ott emberi ellátásban, testi-lelki gondozásban és szakszerű orvosi kezelésben részesüljenek. Nagylelkű vállalkozását elhivatott egyházi és világi személyek, papok, orvosok és betegápolók segítségével kiválóan teljesítette, s mind a hatóságok, mind a köznép körében rövid időn belül nagy népszerűsége tette szert, amely olyan fokot ért el, hogy még életében Istenes Jánosnak nevezték el, s nagy tiszteletben tartották.

1550-ben 55 éves korában hunyt el, de az általa alapított kórház tovább működött Granadában, szerzetesrendje pedig országszerte, sőt hamarosan Európa-szerte meghonosodott az utána következő évszázadban. Az Irgalmas Rend — Ordo Fratrum Misericordiae Sancti Joannis — ma a világ 47 országában mintegy 200 önálló kórházzal rendelkezik. Személyi állományát felszentelt papok, hivatásos orvosok, szakképzett gyógyszerészek, betegápolók és a pappá nem szentelt szerzetesek (confratres laici) alkotják. Valamennyien a valláserkölcsei és az emberi értékek elkötelezett megtestesítői.

Az irgalmasrendiek működését első ízben 1572-ben, V. Pius pápa idejében, majd 1596-ban, VIII. Kelemen pápa idejében szabályozta a Szentszék. Végleges alkotmányát, szervezeti szabályzatát azonban csak 1617. április 15-én, V. Pál pápa idejében hagyták jóvá és erősítették meg.

A misericordianusok megjelenése

Magyarországon a török hódoltság miatt viszonylag későn telepedett le az Irgalmas Rend. Első fontos kórházát és templomát az észak-magyarországi Szepes vármegyében, Szepesváralján alapította Stanislaus Lubomirsky herceg, lengyel koronamarsall 1650-ben. Az itteni szerzetesi testület alkotta az első misericordiánus konventet hazánkban, amely szervezetileg a rend német tartományához tartozott. Ezt követően hamarosan létrejött Pozsonyban is az irgalmasrendiek konventje, ahol 1672-ben Szelepcsényi György esztergomi érsek megalapította és létrehozta első gyógyszerárúkat, az irgalmasrendi atyák között ugyanis kiválóan képzett gyógyszerészek is voltak.

A törökellenes háborúk idején, 1692. január 24-én Széchényi György esztergomi érsek, minden idők legnagyobb magyar mecénása, nagy összegű alapítványt helyezett el az esztergomi káptalannál 337 000 rajnai forint értékben, hogy ebből Pesten egy katonai invalidusházat, Pozsonyban pedig egy általános menházat hozzanak létre. Alapítványát így indokolta: „Gyakran tapasztalván, hogy öfelsége vitézei közül milyen sokan megromlanak, megcsónkulnak, megsántulnak és a tábori szolgálatra alkalmatlanokká válnak: hogy azért ne kényszeríttessenek koldulni, ablakok alatt heverni s a hideg miatt meghalni, Isten sugallatára katonai menhelyet emelünk és alapítunk...”¹

Sajnos, e hatalmas alapítványi összegeket a bécsi Udvari Kamara kezdetben más célokra használta fel, s rendeltetésszerű beruházására csak 24 évi késedelemmel, 1716-tól 1742-ig kerülhetett sor. Az irgalmasrendiek konventjeinek fenntartása és hatékony működése érdekében azonban azonnali pénzsegélyre is szükség volt, ezért Széchényi érsek közvetlenül 20 000 rajnai forintot adományozott részükre: „Mínthogy pedig Fratres Misericordiae sok külön-különféle betegekkel nagy irgalmasságot cselekszenek, személyválogatás nélkül befogadják, gyógyítják, orvosolják őket, gondjukat viselik”, ezért megérdemlik a folyamatos támogatást.²

Az Irgalmas Rend hazai meghonosítása terén nagy érdemeket szerzett Keresztély Ágost esztergomi hercegprímás, aki elődjével, Kollonits Lipót érsekkel ellentétben mindvégig azon fáradozott, hogy a magyar törvényhozás törvényileg is biztosítsa az irgalmasrendiek intézményi honosítását. Egyházfői fáradozása eredményeképpen a pozsonyi rendi országgyűlés az 1723: II. 96. tc.-ben ünnepélyesen törvénybe foglalta az Irgalmas Rend hazai konventjeinek indigenatusi jogállását. Tehát ilyen módon is elismerték e szerzetesrend konventjeinek kiemelkedő eredményeit, a háborúk során otthontalanná vált szegények, a rokkantak, a betegek és a sebesültek orvosi, gyógyászati ellátásában és lelkészi gondozásában.

Intézményi, indigenatusi jogállásuk többek között azt is lehetővé tette, hogy jelentős mértékben hozzájáruljanak a hazai gyógyszerészet fejlődéséhez. E tekintetben az irgalmasrendiek pozsonyi konventje járt az élen. Pozsonyban 1728. március 6-án kapták meg a magyar királyi Helytartótanács rendeletét és engedélyét, miszerint gyógyszerkészítményeiket mindenhol — tehát a városi polgári gyógytárakban és a táborigényorsókban is — szabadon árusíthatták. Ez a rendelet előírta, hogy gyógyszerkészítményeiket a kialakult országos gyakorlat szerint forgalomba hozatal előtt hatósági orvosi ellenőrzésre kell bocsátani.

Ezzel kapcsolatban csupán kiragadott példaként említhetjük, hogy Károlyi Sándor tábornagy idős korában évtizedeken át súlyos köszvényben szenvedett volt, s Pozsonyban az irgalmasrendi atyák gyógyították. Önéletírásában gyakran panaszkodott „lábai podagrája, chiragrája alterációja” miatt. 1731. július 1—16-áig pozsonyi házában ágyban fekvő beteg volt, s „látván nagyobb erőtlenségét lábamnak, július 5-én Fratres Misericordianusok patricarius curája alá adtam magamat, kiknek keze alatt jobbra fordult 15-én hujus”.³

Irgalmasrendiek a Pesti Invalidus Házban

Ha a Martinelli térről elindulva betérünk a Városház utcába, mindjárt szemünkbe ötlük Budapest Főváros Tanácsának hatalmas, háromemeletes központi épülettömbje, a hajdani Martinelli palota, első intézményi nevén, 1728-tól a Pesti Invalidus Ház. Építése 1716-tól 1742-ig tartott.⁴

Noha az irgalmasrendi atyák már 1732 elején megjelentek ebben az intézményben, a rendi konvent csak a következő év áprilisában alakulhatott meg, mert a beköltözés feltételei késedelmesen valósulhattak meg. Korábban egy, magát egyelőre megnevezni nem akaró, nagylelkű jótevő 6000 rajnai forint alapítványi összeget helyezett el az invalidusok főhatóságánál, a bécsi Udvari Commissionál azzal, hogy ennek évi 300 rajnai forintba menő kamataiból két irgalmasrendi papot vegyenek fel a Pesti Invalidus Házba, ők ott életük végéig bentlakást és teljes ellátást kapjanak, s ennek fejében lássák el a lelkészi teendőket, vegyenek részt a rászoruló rokkant katonák gyógyításában és gondozásában.⁵

Ennek az alapítványnak az ösztönzése nyomán két szerződés jött létre az Irgalmas Rend német tartományának előljárósága, másrészt az invalidus házak bécsi Udvari

Commissiójának elnöksége között. Az első szerződést 1732. április 27-én, Bécsben kötötték meg arról, hogy az Udvari Commissio az Udvari Haditanács engedélye alapján az Irgalmas Rend két felszentelt papját az alapítványi összeg és annak évi 300 rajnai forint kamatai fejében örök időkre elhelyezi a Pesti Invalidus Házban, számukra ott megfelelő lakást és teljes ellátást biztosít azzal a kikötéssel, hogy nyomós okok esetében a régiék helyett legyen szabad új papokat elhelyezni. Adott esetben tehát megkívánták a személyi változtatást. Ugyanakkor az Irgalmas Rend kötelezte magát, hogy két alkalmas papot küld oda az intézményben elhelyezett személyi állomány katolikus egyházi, lelkészi teendőinek ellátására, továbbá a betegek orvosi, gyógyászati ápolására.⁶

Mínthogy azonban a Pesti Invalidus Ház építkezési üteme a beruházási nehézségek miatt lelassult, s Anton Erhard Martinelli építésvezetőnek is módosítania kellett az eredeti tervet a szerzetesi residentia és a gyógyszerertár kialakítása céljából, szükségessé vált az első szerződésnél sokkal részletesebb szerződés kidolgozása. Ebbe a szerződésbe belefoglalták, hogy — amennyiben az intézmény személyi állománya várhatóan 4000 főnyire emelkedik — abban az esetben 12 irgalmasrendi atya, tehát két felszentelt pap, két orvos, két gyógyszerész és hat irgalmasrendi testvér (confratres laici) elhelyezésére kell számolni. A jelenlegi állományi létszám még nem éri el az 1000 főt sem, a fekvőbetegek száma pedig 40—50 főnyire tehető, tehát egyelőre csak 6 tagú konventre, szerzetesi testületre van szükség.

Pater Ernestus Herbst definitor et vicarius vezetésével tehát már az intézménybe való beköltözés előtt megalakult a 6 tagú konvent, amelyben két felszentelt pap (sacerdos), két orvos (doctor, medicus), egy gyógyszerész (pharmacologus) és egy segédgyógyszerész foglalt helyet. Részükre máris szükség volt egy klauzurás residentiára, zárthelyi lakosztályra, 6 szerzetesi cellával, 1 ebédlőszobával (refectorium), 1 konyhával (coqua) és mellékhelyiséggel (loca secreta), 1 kamrával, raktárral és pincével. Szükség volt továbbá a már 1728 óta létező ideiglenes gyógyszerertári helyiség bővítésére, felszerelésére.

Belefoglalták a szerződésbe, hogy a szerzetesi lakosztályhoz közel legyen berendezve két, 30—40 személyes betegszoba a fekvőbetegek részére. Az egyikben könnyebb (lázasok, torokgyulladásosok, sebkötözöttek, köszvényesek, asztmások stb.), a másikban a súlyosabb fertőzések (vérhas, ótvar, nemi baj, tüdőbaj, skorbut) betegek legyenek elhelyezve, sőt a legsúlyosabb fertőző betegeket ezektől is elkülönített helyiségben helyezték el gyógyításra. Ugyancsak kisebb betegszobában helyezték el a női betegeket, hogy az ott fekvő vagy gyengélkedő személyek rendszeren tudjanak tisztálkodni, „hogy a másik nem iránti tisztelet megmaradjon”.⁷ Az irgalmasrendi atyák hivatásuk és rendi szervezeti alapszabályaik szerint a beteggondozásban minden segítséget megadnak, vállalják a sebészeti operációkat is, meghozzá ingyenesen. Sőt orvosi ellátást nyújthatnak külső betegeknek, városi polgári személyeknek is az intézményen kívül, úgy, hogy ez a magángyakorlat ne menjen az intézményi kötelezettség rovására. Az ebből származó bevétel a konvent vagyonához tartozik. Az intézmény betegszobáiba azonban polgári személyeket nem vehetnek fel, ott csak az állományhoz tartozó személyeket láthatják el.

Szerződésbe foglalták, hogy az irgalmasrendi konvent atyái személyenként évente 150 rajnai forint készpénzfizetést kapnak, továbbá megfelelő lakosztályi elhelyezést, fűtést, világítást. Az ételmezést, a ruházkodást, a lakáskarbantartást és a háztartást a konvent a saját költségén oldja meg különböző jövedelemforrásokból (külső orvosi rendelés, gyógyszerárúsítás, kegyes alamizsma = eleemosyna pia). E szerződésben nyoma sincs annak, hogy az irgalmasrendiek koldulásra (mendicatio) szorultak volna. A személyi állományhoz tartozó emberek elhalálása esetén a gyászszertartást, a temetőbe kísérést, a sír beszentelését és az egyéb lelkészi feladatokat ingyen, stólapénz fizetése nélkül végezték el.

Az irgalmasrendi atyák szervezeti alapszabályuk szerint naponta két szentmisét mutattak be. Az egyiket a nagy betegszobában elhelyezett oltárnál a fekvő betegek részvé-

telével, a másikat pedig a közelben lévő Szervita Rend (Ordo Servorum Beatae Virginis Mariae) templomában, amelyen az invalidusok és hozzátartozóik vettek részt. Vasárnapként prédikációt hallgattak „a gyakran bűnökben, gonoszságokban és rossz szokásokban megrögzött invalidusok”, s így Isten ígéinek hirdetése útján a valláserkölcsi értékek és az emberi erények tisztelésére tartására kaptak ösztönzést. Mivel az irgalmasrendiek szervezeti szabályzata szerint a hitszónoklás nem tartozott az irgalmasok hivatalos feladataihoz, az intézmény katonai parancsnoka egy szervita vagy jezsuita atyát kért fel a vasárnapi igehirdetésre.

Hamarosan felépült a Pesti Invalidus Ház nagy temploma, amelyet az alapító Széchényi esztergomi érsek előírása szerint Szent György katona-vértanú tiszteletére avattak fel és neveztek el. Ez a templom teljes egészében az irgalmasok rendelkezésére állt. Ezt követően nevezték el a mai Városház utcát Irgalmasok utcájának, a mai Gerlóczy utcát pedig előbb Rostély, majd Ispotály utcának. Az utcaelnevezések ugyan akkor is elég sűrűn változtak, de az Irgalmas Rend konventje 1780-ig a Pesti Invalidus Házban maradt, még akkor is, amikor az intézmény személyi állománya már a 2000 főt is meghaladta.⁸

A hazai gyógyszerészet élvonalában

A rövid kivonatokban már többször idézett szerződésbe belefoglalták azt is, hogy az irgalmasrendi konvent gyógyszerháza legyen nyilvános. Elsősorban az intézmény betegeinek gyógyszerigényét lássa el hiánytalanul és ingyenesen, de a városlakó polgárok is vásárolhassanak náluk gyógyszert, orvosi rendelvény alapján rendes áron. Az irgalmasrendi gyógyszerész vezessen könyvelést a beszerzett gyógyszeralapanyagokról, a készítményekről, az ingyen kiutalt gyógyszerek mennyiségéről és értékéről, valamint a kiárusított gyógyszerekről, az abból eredő bevételekről számlák szerint adjanak számat.

Igen gazdag gyógyszerkészítmény-kínálattal rendelkezett az irgalmasrendi gyógyszerház. 1733 októberében például 156 tételben és 158 rajnai forint 47 krajcár értékben több mint 120 gyógyszerfelhasználást sorolt fel a gyógyszerész atya. Október 26-án például a következő gyógyszereket használták föl.⁹

A gyógyszerek neve és mennyisége	Ára: r.Ft	kr
„Zertheilende Pflaster = eloszlató sebtapasz, 0,5 font	—	48
Spezies wie im Thee = teakülönlegesség, 4 lat	—	12
Urintreibender Balsam = vizelethajtó balzsam, 2 lat	—	54
Spiritus vini cum aloe = borszesz aloe-olajjal, 2 font	—	56
Camphora Geist = kámfor-párlat, 0,5 font	—	48
Lein-Oil = lenolaj, 1 font	—	48
Brust-Honig = méz asztma ellen, 2 font	2	24
Geblütreinige Essenz = vértisztító kivonat, 8 lat	1	52
Seitenstöhnendes Pulver = oldalfájás elleni por, 4 lat	1	4
Blau-weiße Salbe mit Camphora = kék-fehér kenőcs, 2 font	2	24
Geblütreinige Spezies = vértisztító szer, 2 font, 18 lat	2	42
Magen-Tinctur = gyomor tinktúra, 6 lat	1	—
Összesen:	15	52

További gyakorta felhasznált gyógyszerek a következők: Emplastrum diapalmae = illatos kenőcs, Mandl-Oil = mandulaolaj, Flöhkraut, Mentha pulegium = putnokfü, Ver-

mischte Theriac = kevert terjék, Magnesia nitri = magnézium-nitrát, Senna-Blätter = sennalevelek, Safran-Pflaster = sáfrány-tapasz, Laxier-Trank mit Rhabarbara = nyugtató ital rebarbarával, Ungentum fuxi = vörös színű gyógykenőcs, Vermischte magnesia = magnézium-keverék, Geschwülste Latwergen = daganat elleni szer, Vesicatorium Pflaster = hólyaghúzó tapasz, Muliebris Essenz = asszonyi tömény ecet. Stb.

Nemcsak a felhasznált gyógyszerkészítményekről, hanem a betegszobákban tartózkodó fekvőbetegekről is havonta készítették kimutatást az irgalmasrendi orvosok. Példaként lássuk az 1734. augusztus végén készült kimutatást!¹⁰

A betegség neve	A betegek száma aug 1—31-ig		Távoztak meghalt lábadozó		Maradtak a kórteremben
Febris tertiana = harmadnapos láz	—	3	—	3	—
Lungensüchtig = tüdőbajos	3	6	2	—	4
Brustkrampf = asztmás	3	6	1	—	5
Dysentheria = vérhas	2	5	—	3	2
Colica = hascsikarás	—	2	—	2	—
Wassersüchtig = vízkórságos	1	1	—	—	1
Seitenstechen = oldalszúrásos	—	1	—	1	—
Alte-Schaden = öregkori kórság	6	9	—	1	8
Saltzblut = lúgos vérű	7	9	—	1	8
Blessuren = sebestültek	1	1	—	1	—
Exulzerierter Hals = fekélyes nyak	—	1	—	—	1
Epilepsia = nyavalyatörés	1	1	—	1	—
Scorbut = ínyorvadás	1	1	—	1	—
Grindig = ótváros	—	1	—	—	1
Contractura = végtagmerevedés	3	4	—	—	4
Glieder-Reissen = podagra, köszvény	—	1	—	1	—
Verrückte = elmebajos	1	1	—	—	1
Schlagflüsse = gutaütéses	1	1	—	—	1
Venerisch = nemibajos	1	1	—	1	—
Stranguria = húgyhólyag-kórság	—	1	—	—	1
Kranke Weiber, Kinder = nők, gyermekek	1	11	2	5	4
Összesen:	32	67	5	21	41

Sajnos, az első hónapokban a beteg feleségek és gyermekek részére még nem tudtak külön betegszobát berendezni, így nem vált lehetővé a súlyos, fertőző beteg felnőttektől való elkülönítés sem. Ezért a gyermekek körében igen gyakori volt a diphtériás megbetegedés, amely közvetlen cseppfertőzés útján terjed. A magas lázban (febris maligna) és fertőzött vérben (infecti sanguinis) szenvedő betegek külön elhelyezését már a részletes szerződésben is követelték az irgalmasrendi orvosok. A Pesti Invalidus Ház ezt az elvált feladatát csak késedelmesen teljesítette, s akkor is csak az irgalmasrendi atyák többszöri és erélyes felszólítására. Táblázatunkból kitűnik, hogy a késedelem több emberáldozatot követelt.

1734 augusztusában egyébként 890 főnyi invalidus katona, 123 hozzátartozó feleség és ugyancsak 123 kiskorú (13—15 éven aluli) gyermek alkotta az intézmény személyi állományát. Ezek mellett százával dolgoztak az építkezésen iparosok, szak- és segéd-munkások, szállítók, rakodók és karbantartók. Ilyen körülmények között az irgalmasrendi konvent orvosai mindjárt látták volt, hogy a környezet- és egészségvédelem, a la-

kás- és a testkultúra, az egyéni és a közösségi higiénia csak szerfölött alacsony színvonalon valósulhat meg, következésképpen a fertőző betegségek terjedését sem lehet megállítani, ezért e tekintetben gyökeres fordulatra van szükség. Igen részletes, az egész belső környezetre, az egyénekre és a közösségekre is kiterjedő egészségügyi rendszabályok bevezetését javasolták. Javasataikat és ezek többoldalú indoklását frásba foglalván, felterjesztették az udvari commissio elnökségéhez is, ahol ezeket teljes egészében elfogadták. Nem tudtak kitérni ott a szükséges pénzügyi feltételek biztosítása elől sem, mert hiszen a Pesti Invalidus Ház — mint intézményi földesúr — csak a Jászkun Kerület földesúri adója révén évente 34—35 000 rajnai forint bevételhez jutott.¹¹

Főhatósági engedély birtokában, az irgalmasrendi konvent és Martinelli építészvezető egyértelmű javaslatai szerint átdolgozták és kiegészítették az egész intézményi rendtartást és szabályzatot. Ez az új rendtartás 63 paragrafusból állott, s ezek között 20—25 paragrafus közvetlenül, sőt ennél is több, közvetve a környezet- és az egészségvédelmi intézkedéseket foglalta magában. Abból az általános tapasztalati meggyőződésből indultak ki, hogy a sokszor halálos végű járványok és a fertőző betegségek — főként a skorbut, a vérhas, a vérbaj, a torokgyík, a fekély, a tüdővész stb. — közvetlen környezeti vagy közvetett fertőzés útján terjednek. S mindezt megfelelő egészségvédelmi feltételek biztosításával meg lehet akadályozni.¹²

Hosszú időre volt azonban szükség ahhoz, hogy az új rendtartás szigorú előírásait és sokszor kemény rendszabályait a gyakorlatban is megvalósíthassák. Az erre irányuló küzdelmet az irgalmasrendiek egy pillanatra sem adták fel, s így alapvető hivatásuknak megfelelően az egész város részére is példamutató tevékenységről tettek tanúbizonyságot. Szerzetesrendi hivatásukból eredő lelkesízi, valamint orvosi és egészségvédelmi gyakorlatuk az idők folyamán kiemelkedő eredményeket hozott. Ennek ismertetése azonban újabb tanulmányt igényel.

Jegyzetek:

¹ Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv, Wien, Abt. Ungarn, 164/1. Über die Szechenysche Fundation... f. 1—8. ² Andreas Matusek P. der Jesuitenorden: Arbor tangens coelum... Nagyszombat, 1695. 81. ³ Gr. Károlyi Sándor: Önéletrása. Pest, 1865. II. 21. ⁴ Kiss József: Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720—30-as években. Hadt. Közl. Bp. 1987. XXXIV. 235—269. ⁵ Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv. Invaliden, 1732. Nr. 120. f. 2r. Nachdeme einen sicheren Gutthäter beliebet hat... Invaliden, uo. Contract oder Stiftungsbrief. Wien, 27. Sept. 1732. ⁷ Uo. f. 7. § 5. ⁸ Inv. 1745. Nr. 265. f. 4. Monats-Tabelle. ⁹ Inv. 1733. Nr. 350. f. 2—6. Spezifikation deren Medicamenten so von Titl. Herren Doctor de Marco pro vor das Kaiserliche Invaliden Hospital zu Pest in Monat Octobris 1733. seind verschrieben und verabfolget worden. ¹⁰ Inv. 1734. Nr. 400. f. 15. Kranken-Report... 1 rajnai forint = 60 krajcár, 1 font = 500 gr, 1 lat = 17,5 gr. ¹¹ Inv. 1733. Nr. 305. f. 1—3. Extrakt über den Arenda-Empfang... ¹² Inv. 1733. Nr. 128. f. 17—30. Puncta oder Befehle nach den gefassten Instituto des Käyserl. Invaliden Hauses...

A németújvári ferences kolostor könyvtára

A magyar bibliographia a múlt század utolsó harmadában a kolostorokban őrzött könyvanyag felmérésére is nagyobb figyelmet fordított. Ez időben került sor a Nemzeti Múzeum megbízásából a németújvári (güssingi) ferences könyvtár első, immár tudományos érdeklő átvizsgálására. A közzétett rövid beszámoló ugyan a könyvanyagról keveset szól, elsősorban a részint ismeretlen kéziratokat értékeli, a könyvtárat, jelentősége szerint, a pozsonyi és a gyöngyösi Ferenc-rendi könyvtárak mellé emeli. A későbbi hivatkozások hosszú ideig Fejérpataky László e közleményére támaszkodtak. Elsősorban azért, mert a rendházban közel száz esztendeig nem dolgozott hazai szakkutató. A németújvári Batthyány-család művelődésének, könyv- és olvasmánykultúrájának fáradhatatlan tudósa, Iványi Béla is csak feltételezheti — nem ismervén a kolostor könyvtárának állományát — hogy a családi könyvtár erőteljesen építkezett a rendház könyveiből. Szent Ferenc hazai rendjének történetírója, Karácsonyi János pedig egyenesen azt állítja: a kolostor alapítója, Batthyány Ádám „tetézte jóságát azzal, hogy nagyatyjának híres, részben eretnek könyvekből álló könyvtárát is a kolostornak ajándékozta”.

Most már tudjuk, hogy ez a makacsul visszatérő megállapítás még kevésbé egyszerűsített formájában sem tartható: a konvent igen rövid idő alatt felállított könyvtára semmiképpen sem azonos az egykori várkönyvtár anyagával. Természetesen onnan is kerültek le — jórészt már föl nem deríthető elvek szerint — könyvek, ám a 17. század közepétől a családi s a kolostori könyvtár egymástól függetlenül fejlődött. Ennek rövid előtörténetét talán nem minden tanulság nélküli e helyütt bemutatni.

Batthyány Boldizsár (1543—1590) a 16. század egyik legműveltebb, a korszerű, európai tudományosság iránt is igen fogékony magyar főura volt. Tanultsága, udvari jártassága és Németújváron kiépített udvara miatt már kortársai előtt is elhíresült, az utókor számára pedig maradandó emlékezetű. Járatos volt a német, latin, olasz, spanyol, francia, horvát nyelvben, humanista fölkészültséggel levelezett kora tudósaival, sőt, többeket udvarába is hívott. A hatvanas évek közepétől rendszeresen gyűjtötte könyveit, barátai és könyvbeszerzői a bécsi, linzi, grazi, prágai, augsburgi, valamint a híres frankfurti könyvpiacon vásároltak neki újabb kiadványokat. E beszerzésekből jó néhány könyvszámlát ismerhetünk, de bizonyos, hogy a segítségükkel rekonstruálható 245 munka csak töredékét jelenti a feltételezhető (később szétosztott) gazdag gyűjteménynek. Batthyány Boldizsár letelepítette Németújváron a Laibachból (Ljubljana) távozni kényszerült nyomdászt, Johannes Manliust, udvari prédikátorává fogadta a vallásos irodalomban is rendkívül aktív Beythe Istvánt, ennek András fiát pedig praeceptorának alkalmazta. Az udvarába hívott tudósok közül a neves németalföldi botanikus, Clusius (Charles de L'Écluse) alkotta a legérdemesebbet: 1583-ban Németújváron kiadatta a magyarországi növények latin—magyar névjegyzékét.

Boldizsár fia, Ferenc (1577—1625) elsősorban az irodalommal is rokonszenvező történetírásban kapott jelentősebb szerepet: Balassi Bálint híve és pártfogója, aki német nyelvű leveleiben bőségesen használ főleg Balassi verseiből vett udvarló sorokat, mikor későbbi felesége, Poppel Éva kegyes figyelmére számít. Az egyik legnagyobb magyar háztartás ura, udvarában nevelkedtek a Zrínyi fiúk, Miklós és Péter is.

Batthyány Ádám — Ferenc és Poppel Éva fia — húszéves korában konvertált s lett buzgó katolikus. Megtérésében Pázmány Péter játszott a legfőbb szerepet. Anyjával et-

től kezdve feszült a viszonya, barátságos hangot többé nem találnak egymáshoz. Ádám megszünteti a németújvári reformált iskolákat, a protestáns prédikátorokat és tanárokat kiutasítja, *könyveiket és könyvtárait* lefoglalja, s buzgón támogatja az igaz catholica hitet. A templomot rendbehozatja (1642-ben szentelik fel), s gondoskodik a Ferenc-rendiek megtelepítéséről. Kolostort építtet, amelyet az 1647-es közgyűlés konventté emel. Ugyanakkor könyveket is rendel a barátok számára: „Illyen könyvek kívántatnak az uyvári kalastromban: 1 Psalterium, 1 Gradual, 1 Antiphonarium, 1 Martirologium, 3 Breviarium.” Batthyány Ádám még Grazba is küld rendeléseket, mert a barátok gyakran kérnek újabb könyveket, amiknek „héjával vannak, s az kik nélkül sem éjjel, se nappal nem lehetnek”. A várbeli régi könyvtárra is ők hívják fel a főúr figyelmét, de nem abból, hanem annak segítségével kívánják gyarapítani állományukat. Levelük 1649 késő telén kelt: „Vannak az várbeli bibliotecában régi szakadozott öreg pergaminás könyvek, kiknek sok héjok vagyon, melyeknek felét, némelyiknek harmadát az pergamina kedviért el szagatták s ez után is csak úgy el fogják szagatni, hanem egynéhány hasznos praedicationis könyveket tudom adnának érette, ha nagyságod kegyelmes akarhatja volna, azokon kettőt vagy harmat elvinnénk.” Bizonyosan fölmehtek a várba, hogy ott a leromlott könyvtárban körülnézzenek. Az inventárium szerint ezt ekkor már csak „egy hitvány pléhes ajtó és töredezett iverg” ablak őrizte. Az új könyvtárban őrzött könyveit Batthyány Ádám 1651-ben, 1653-ban és 1656-ban is inventáltatta, a régi bibliotékát kiürítették, mert a század közepe után ott a vár trombitásai laktak. Hihető, hogy az állomány egy részét a kolostor kapta meg, részint cserének s eladásra, részint a könyvtár szükségletére. Ám a kolostori könyvanyag csak jóval a régi könyvtár fölszámolása és csak két esztendővel a patrónus nagyúr, Ádám gróf halála után került polcokra.

Nem tudni, vajon a könyvtár első fölállítása idején, 1661-ben készítettek-e inventáriumot a szerzetesek. Bizonyosan készült már katalógus 1742-ben, ám a kortárs hivatkozásokon túl erről sem tudunk többet. A hosszabb ideig érvényes újrendezést 1780-ban fejezték be. Ezt használta rövid kutatómunkája során Fejérpataky László is, ám nem szólt a katalógus kezelhetetlenségéről. Az igen általános szempontokon kívül ugyanis mások aligha közelíthetők meg, legkevésbé a proveniencia. Az állományt ekkor két nagy csoportra osztották, a megvizsgált 2852 kötet megoszlása eszerint: 1571 *Catholica*, ill. 1281 *Haeretica*. 1935 nyarán már a bécsi egyetem Osztrák Történeli Intézete készített új katalógust. Mintegy négyhetes munka után csak a köteteket sikerült regisztrálni, figyelembe se véve a számos kolligátumot. A célkitűzés is problematikus volt, hiszen a kolostori állományból „az 1590-ben elhunyt Batthyány Boldizsár 1661-ig gyarapított, s különgyűjteményként fölállított könyvtárát” akarták helyreállítani. Ismételten érvényesülni látszott tehát az a vélemény, hogy az utódok által kibővített egykori várkönyvtár teljes egészében a kolostorba került.

A legújabb, igen sokoldalú szempontot érvényesítő, s ezzel a további kutatást elsősorán szolgáló rendezés harmincesztendőös. A 18. századra is kiterjesztve a vizsgálatot 3485 kötetben összesen 5450 művet sikerült feldolgozni. Katalógus készült *formátum szerint* (a könyvek ma is így állnak a könyvtárban), ám az állományt igazán kezelhetővé az új *szerzői, tárgyszó- és őnyomtatvány-katalógus* teszi. Jelezték a possessorokat s a fontosabb könyvbejegyzéseket. A többoldalú használatra alkalmas katalógus publikálása kétségtelenül fontos lenne, ám az mindenképpen igaz, hogy segítsége csak a kolostor könyvtárában ideális. A könyvanyagról adott ismertetésünk ugyancsak nem nélkülözhetette a helyszíni munkát, mikor is több kötetet kézbe véve újabb szempontokat is lehetett ellenőrizni.

A németújvári ferences kolostor könyvtárában — proveniencia szerint — négy jól körülhatárolható csoport különíthető el: *Batthyány Boldizsár könyvei; a Beythe-könyvtár könyvei; protestáns prédikátoroktól és magánszemélyektől származó könyvek; ferences örökség és saját gyarapítás*. Az alábbiakban e négy állománycsoport szerint alakítjuk ismertetésünket.

1. Batthyány Boldizsár híres, de nagyságrendjét tekintve is csak hipotetikusán rekonstruálható könyvtárából 330 kötet került le a kolostorba. Az 1661-es fölállításkor 183 kötetbe vezették be Boldizsár possessor bejegyzése után a „Conventus Nemetújváriensis 1661” megkülönböztetést, ugyanakkor 72 kötetből ki is törölték a korábbi tulajdonos nevét. E 330 kötet ismét tovább differenciálható: a) lelkigondozást szolgáló katolikus könyvek; b) a katolikus papok kényszerű távozásakor visszamaradt könyvek; c) a katolikus szerzők könyvei, amelyek talán Ádám konvertálása után kerültek a kolostorba; d) antik és kortárs világi (szép)irodalom, ill. história; e) a 16. század elején elpusztult szlovéniai ferences kolostorok könyvei. Főleg az első csoportban igen sok az értékes inkunábulum, például Aquinói Szent Tamás Compendiuma, Pelbárt Stellariuma, egy Breviarium Romanum, Figurae Bibliae, vagy a Tabula super decretales. A nyilvánvalóan megcsontított és máshová is osztott állomány jól orientál még a 16. századi vallási mozgalmakról: Sebastian Münster Breviariuma, Nausea Antikrisztusa, Sebastian Franck több munkája, Caelius Secundus Curione tan- és vitakönyvei és Stancarus éppúgy megtalálhatók itt, mint Béza, Buchanan s Paulus Melissus Schede zsoltárai, vagy Jacobus Andrea, Valentin Weigel és Flacius Matthias Illyricus. A gyűjtőkör tehát egymással élesen szembenálló szerzők műveire egyaránt kiterjedt. Az antik és kortárs irodalom ugyancsak számottevő: Horatius, Vergilius (Bucolica et Georgica, Aeneis, Opuscula 1500-ból), Martialis, Jovianus, ifj. Plinius 15. századi levélkiadása, Tasso, illetve Livius, Josephus Flavius, Suetonius, Sambucus, Petrus Ramus, Cortes Ferdinandus, Sepulveda, Ulrich von Hutten, valamint pl. az igen nagyrebecsült 16. sz-i kétnyelvű költő, Christoph Schallenberg lipcsei kiadása.

Vajon mivel magyarázható megnyugtatóan, hogy a Batthyány Boldizsár könyvtárából a kolostorba került könyvek között figyelemre méltó mennyiség származik ferences szerzőktől? Talán nem csupán a gróf ferencesek iránti különös rokonszenvével, miként ezt korábban értelmezték. A török veszély miatt földott szlovén és horvát kustodiából az ingóságokkal együtt a könyveket is menekíteni igyekeztek. A kustodia hét ferences kolostorából három (Váralja, Ivanics és Remetinc) a könyvbejegyzésekben is szerepel. Vélhető tehát, hogy az a húsz kötet, mely ferences szerzőktől származik és Batthyány Boldizsár könyvtárából a kolostorba került, szintén a menekített javak közül való.

2. Beythe István a hazai művelődésben rendkívül fontos szerepet játszott. Képzett lutheránus könyvszerző, énekeskönyvet, postillákat állít össze, együttműködik a tudós Clusiuszal is. Hosszabb ideig, 36 esztendeig prédikátor a várban, közben egy évtizedig püspök. Fiatalon elhunyt András nevű fia az udvarban volt praeceptor, majd egy esztendeig a németújvári gimnázium rektora. A másik fiú, Imre, apjának lett utóda a németújvári gyülekezetnél. Összesen 338 kötetben találhatunk tőlük possessor bejegyzést: 182-be István ír be (egyedül, vagy fiaival), 152-be András (egyedül vagy Imrével), míg négy kötetben csak Imre neve olvasható. Ez a tematikailag rendkívüli nyitottságot mutató gyűjtemény elsősorban fontos a magyar könyvtárkultúra szempontjából. Vélhetően egységes — alig megbontott — állományt mutat, a rekonstruálható katalógussal feltétlenül ki kellene egészíteni a hazai könyv- és olvasmánytörténeti kutatás színvonalas eredményeit. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy a gyűjtemény az egyházközségé volt, tehát igen korai nyilvános könyvtár. Nemigen lehet másképp értelmezni a nagy számban előforduló ilyen bejegyzéseket: *Stephani Beythe et amicorum*, *Andreae Beythe et fratrum*, *Andrea Beythe et fratrum christianorum* stb. Feltűnő az is, hogy igen nagy számú asztronómiai, gazdasági és verses bejegyzés, ill. több kéztől származó marginália olvasható éppen a Beythe könyvekben.

3. Igen gyümölcsöző lehet annak a könyvanyagának tüzetesebb vizsgálata is, amely főként az otthonukból elűzött protestáns prédikátorokkal kerül Németújvárra. E dominancia mellett persze más provenienciával is számolnunk kell. Összesen 650 possessort lehet elkülöntíteni, de igen gyakori, hogy egy kötetben több tulajdonos szerepel. Sok könyv németországi, igen sokat hoztak magukkal a II. Ferdinánd rendeletei nyomán

menekülni kényszerültek, viszont kerültek a kolostorba nemesek, polgárok és más katolikus gyülekezetek könyvei is. Némelyekről tudjuk, miként jutottak ide — Clusius ajándékaiból például kilenc könyv is megmaradt — az esetek többségében azonban tanács-talanok vagyunk. Szenci Molnár Albert könyvtárából két kötet van a kolostorban. Vélhetően akkor hagyta Németújváron őket, mikor Batthyány Ferencet szolgálta. Felesége, Kunigunda Molnarin pedig szintén ez időben ajándékozhatott *Batthyányné úrnőnek* egy 1606-ban nyomtatott német nyelvű Szentírást.

4. Korábban idézett dokumentumainkból is kiderült már, hogy a ferencesek igyekeztek beszerezni a legszükségesebb könyveket, s patrónusaik segítségével folyamatosan gyarapították könyvtárukat. A jelenlegi állományban 36 olyan kötet van, amelyeknél a bejegyzés dátuma megelőzi az első rendszerezett felállítás idejét, 1661-et. 1661 után már viszonylag mérsékelten növekedett a könyvtár. A beszerzésnek három — szűkebb körű — forrása maradt: ajándék, vásárlás, illetve a felülvizsgálatra kötelezően leadott könyvek megőrzése.

A németújvári ferences kolostor rendkívül fontos egyház- és művelődéstörténeti anyagot őriz. Kevés olyan könyvtár van, amely viszonylag rövid idő alatt összegyűjtött anyagot gyakorlatilag veszteségek nélkül megtartotta. Vázlatos áttekintésünket azonban még ma is az első szakszerű kutató, Fejérpataky László óhajával kell zárunk: „nem fog csalatkozni, a ki fő figyelmét a könyvtár nyomtatott könyveire s különösen in-cunabulumaira fordítaná”.

Irodalom

BARLAI Ö. Szabolcs: Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis. Die ersten Jahrzehnten der Güssinger Bibliothek. Magyar Könyvszemle 1979. 3. 231—251.

BORSA Gedeon: Szenci Molnár Albert könyvtárának két kötete Németújváron. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4. Szerk.: Keserű Bálint, Szeged, 1978. Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz. 289—292.

FEJÉRPATAKY László: A német-újvári szent-ferenczrendi zárda könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1884. 100—137.

A magyar könyvkultúra múltjából. IVÁNYI Béla cikkei és anyaggyűjtése. Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11. Szerk.: Keserű Bálint, Szeged, 1983.

KARÁCSONYI János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. köt. Bp. 1923. II. köt. Bp. 1924.

MAGYAR Arnold: Güssing (Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation) Graz, 1976.

SZILASI László: „Vitéz-e avagy ájtatos?” Peregrinatio Hungarorum 3. Szerk.: Herner János, Szeged, 1989.

TAKÁTS Sándor: Zrínyi Miklós nevelőanyja. Bp. 1917.

TABERNIGG, Theodor: Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing. Biblos. Jg. 21 (1972) 167—175.

*

Hálával köszönöm mindazok lekötelező segítségét, akik lehetővé tették munkámat a kolostor könyvtárában. Kiváltképp Roman Hasenhüttel atyára emlékezem szeretettel.

Levél az utánam itt lakóhoz

Üdvözöllek!

1990 februárjától lakom jog szerint ebben a lakásban. Most írták be a személyi igazolványomba az új lakcímet. Édesapám lakása, 1980-tól élt itt. Balszerencsés jelek között költözött be. Egy fiatal házaspár volt az előző lakó, a férj itthon értesült várandós felesége és kislánya autóbalesetéről. Talán a hátsó szobában ült. És felhívták telefonon. Állítólag szépen rendbe hozták a lakást. Családi életet akartak. A férfi bement a fürdőszobába és ezeréves módszerrel a kádát forró vízzel színültig töltve fölmetszette ereit.

A víz már bizonyosan kihűlt, amikor megtalálták. Nekem ezt a földszinten alattam lakó házfelügyelőnő mesélte. Apám halála után. Édesapám egyedül élt itt, családunk korán szétesett. Látogatóba jártam hozzá évekig, csak az utolsó években javult kapcsolataink, ő mindig a nagyszoba ablak felőli bal sarkában álló két hatalmas fotel egyikében ült. A fal másik oldalán volt az ágya. Nem jelentős darab, ormótlan sötét. A két fotellel szemközt egy terjedelmes antik íróasztal állt, mögötte polc, rengeteg könyvvel. A könyvek az ágyat is körülfojták. Régies lakást képzelj el egyre több porral és egyre kevesebb mozgással. Csak csoszogás. Ahol gondolom, most is a WC van, odébb egy tonetszék volt, hogy a gyenge időben odaérjen, ott várt. Édesapám magas, kopaszodó férfi volt barna szemekkel. Öltöny nadrágban, finom ingben és halványzöld szvetterben ült a fotelben. A lichthóf felőli falnál, amely ideérkeztemkor zöld csíkos volt, hengereit mintás, állt egy hangtalanul világító tv. Falikarok világítottak az újság-, vagy könyv olvasáshoz. Az asztal a két fotel között volt, nagy kerek csipketerítővel letakarva, rajta pár fenyőgally, körétekerve az asztallapon poros karácsonyfadíszek. Képzelj még a lakásba egy kis nádasztalkát, rajta szürke gyerekjáték medvét, fején örmény bársonysapkát. Csönget valaki. Megjövök. Én is a fotelbe ülök.

Most apámat elvitte a rák.

Hasonló testalkatú vagyok, harminchárom éves, amikor ezt írom. Ahogy az ablakon kinézek, még áll egy régi egyemeletes palota, igaz romos, és az udvaron egy torzonborz fa. A szemközti öregasszony este hét körül eljön a kivilágított három boltív alatti ajtón és kicsoszog a kapuhoz, majd vissza és mikor eltűnik, leoltja a villanyt. Megy aludni. Alacsony néni. Festményekkel költöztem ide, nagy farostlemezek, két-három négyzetméter darabja. Festő vagyok. A képek apám tv-jének helyét foglalják el. Az íróasztalt áthoztam a kisebb szobába, az ablakhoz, hátra. Így jól esik a fény. Itt írok most. A nagy fehér ajtó nyitva, és ha megállsz a nagyszobában, a veled szemközti falra képzelj egy öreg faragott szekrényt. Még a századforduló előtt hozták Eperjesről, vagy Kassáról. Az eredeti tulajdonosai a másik lakásban éltek, feljebb ugyanezen az utcán. Róluk az ott lakónak kellene írnom.

Azért írok neked, hogy kialakuljon valamilyen, legalább egyoldalú kapcsolat a lakás lakói között, és talán te is továbbadod, ki voltál, kik voltunk ezen a hatvan négyzetméteren. Hány gyerek játszott a szőnyegeken, ki volt agglégény, ki a lakás melyik pontján halt meg. Hol volt a szerelmesek ágya. Egy csendes délután el lehet játszani a képzelettel, ahogy beesteledik és már nem ég a Farkasbíró utcában a lámpa a romon, alakokat láthattok a két szoba közti átjáróban. Egy magas, már kissé hajlott férfit cigarettázva gondolkodni. Leül a fotelbe, melynek rugói már a földet karcolják. Kiszór egy kis hamut egy üveg hamutányérból. Tv áll hangtalanul villogva a falnál, amely még zöld csíkos. De átlép azon a térszeleten egy fiatal férfi, és a fotel felé indul, már más fotel, pokróccal

letakarva, ezen a férfin világoskék pulóver van, szeme is inkább zöldeskék, semminek nem látja értelmét. Képzeld el, hogy vékony, borotvált arccal ül a fotelben és nézi a Farkasbíró utcát. Van egy nagy csomó értelmetlen könyve, mint apjának. Ne szomorodj el. Remélem elég jó állapotban, kitakarítva kaptad meg a lakást. Azért festess ki, Isten veled!

VARGA IMRE

Őszi haikuk

*Mielőtt az ész
rá most ruháját vetné,
légy ő legbelül.*

*

*Át neveinken
formákon is túljutva,
ragyogsz öntudat.*

*

*Hangom itt sétálsz.
Szemem sok barna levél.
Alakunk, erőnk.*

*Erdei séta.
A világ már ettől is
szébb világosabb.*

*

*Nézd, mennyi hullám!
De a hullámozás s tenger
egyetlen (vagytok).*

*

*Jobb is lehetne
meg rosszabb is lehetne,
de mégis ilyen.*

*

*Éld, hogy megismerd!
S ismerd meg, hogy szabad légy.
És átszellemülsz.*

Bohuniczky Szefi naplófeljegyzései

1956. október 23-tól november 25-ig

Bohuniczky Szefi 1964 és 1967 között keletkezett Emlékiratát, melynek kiadási jogát az írónem sokkal halála előtt Rónay Györgyre és családjára hagyományozta, Rónay László szíves hozzájárulásával 1986-ban sajtó alá rendeztem a Szépirodalmi Kiadó számára. Az Emlékirat 1939-cel záruló első része Otthonok és vendégek címmel 1989 decemberében látott könyv alakban napvilágot.

A mű második része, melyben az trónő 1940 és 1964 közötti életszakaszának történetét dolgozta fel, 1986-ban nem csupán befejezetlen volta, töredékessége, de „rendszerellenes” politikai megnyilatkozásai és vonatkozásai miatt sem kerülhetett be a Szépirodalmi Kiadónál megjelent Otthonok és vendégek című kötetbe. Az Emlékiratnak most ebből a kiadatlan részből közöljük az 1956. október 23-án elkezdett és november végén megszakadt napló legszebb részleteit.

(A mű teljes kéziratát a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi. Raktári jelzete: V.4658/46.)

Petrányi Ilona

1956. október 23. Osváth Júlia délután megérkezett és izgatottan beszélt a város hangulatáról. Kértem, legyen csendes, a beteg uram fáradt. Hamarosan átmentünk Gabi szobájába, hogy meghallgassuk a rádióban Engel Iván zongorajátékát. Beethoven E-dúr szonátájával kezdődött. Rég hallgattam Beethovent, az első tételnél sírva fakadtam. A második tétel elején kívülről szólítottak:

— Szefi néniék nem tudnak semmiről?

A nyitott ablak előtt a fiatal Rybár Pista felesége, Éva állt, csodálkozott, hogy zenét hallgatunk és izgatottan beszélt: — A városból jöttem, óriási tüntetés alakult ki. A tömeg nemzeti zászlókkal vonult, elöntötte az utcákat, letépi mindenhol a vörös csillagot, és szervezett komolysággal ismétli: szabadságot kívánunk! Az idegen katonák hagyják el országunkat! Magyar törvényeket akarunk! Jöjjön Nagy Imre! [. .]

Október 24. Hajnali fél hatig hallgattam a felvonuló tankok dübörgését, a géppuskák ropogását. Rybár hét óra előtt bekopogott Raabékhoz, hogy ne induljanak munkába, mert a rádió kérte, senki se tartózkodjon az utcán. Hamarosan megtudtuk, hogy Gerő beszéde után vér folyt. A tömeg törni-zúzni kívánt. Porrá törni a kommunizmus nyomait. Éjszaka ledöntötték a nagy Sztálin-szobrot és az Emke-kávéház elé fektették. De lopni senki sem lopott. Azt mondták, ha tiszta a szenvedély, nem keveredik össze szennyel. [. .]

Október 25. Egész éjjel ropogtak a géppuskák. Szóltak az orosz nehézütegek. [. .]

Este a rádió hírl adta: az egész világ szeme Magyarországon van, az alig ismert kicsiny ország előtt elismeréssel hódolnak. Rádión fogtuk Bécs lelkeségét, London csodálatát, Adenauer kancellár és Amerikából Eisenhower elnök lelkes szavait. A Szabad Európa Beethoven Sors-szimfóniájának adása közben mondta be a Magyarországról szóló híreket. S amit gyermekkoromban a nagyoktól hallottam és tanultam, most nemcsak megértettem, de egygé váltam az érzéssel, hogy nekünk oly nagy hitünk és lobogásunk van, hogy ebből költők és forradalmak születnek.

Október 26. Reggel Livi kiabált, menjek, nyissam ki a kertkaput, Móricz Virág akar bejönni. Virág megfogyott, szemei ki voltak sírva, de tűz lobogott bennük. Így beszélt: — Senki semmit sem lop, és nem is zsidóznak. Jaj, ne is legyen zsidózás, ne rontsa el gyűlölködés ezt a dolgot! Egy kiló kenyeret szereztem nektek, és hoztam diót meg vaját.

Csak néhány percig maradt. Azt ígérte, szerez nekünk zsírt, lisztet, és amit csak lehet. — Majd a lányaim sorba állnak — mondta, és kért, hogy magam menjek az élelmi-szerekért holnap délután a lakásukra. [. .]

Október 27. Lementem a völgybe Virághoz. Napok óta kíváncsoztam, hogy legalább percek-re a tömeg között legyenek, de az uram súlyos állapota, amint hallottam a géppuskázást, óvatosságra intett. Tudtam, ha megsebesülök, nincs, aki ápolja. Úgy féltém szegényt, mintha a gyermekem volna.

Virágot nem találtam otthon, csak kis Virágot és Rékát. A két lány szeme kisírva. — Tessék várni, Anyuka jön, de most valahol mákot daráltat — mondta Réka. [. .] Végre megkerült Virág. Elmondta, hogy férje, Kolos Richárd, napok óta távol van tőlük, a Kohó- és Gépipari Minisztériumban tartózkodik. Bevallotta, hogy fél a ház haragjától, mert a lakók irigyelték, hogy ők jobb módhoz jutottak. A forradalom győzelmét elismerte. Nézetem lesóványodott arcát, s egyszerre nagyon szerettem és fájt érte a szívem. Adott lisztet, darát, húst, sajtot, zsírt. Napokra felmentett a sorbanállástól. Nem fogadott el pénzt, és úgy ölelt meg, mintha édestestvére lennék.

Délután a rádió ismertette a kormány tagjainak névsorát. Nagy meglepetést keltett Kovács Béla kisgazdapárti titkár neve. Mint földművelésügyi miniszter került a kormányba. Kovácsot mint kémgyanús egyént évekkkel ezelőtt elhurcolták Oroszországba és Hruscsov csak pár hónapja engedte vissza. A Szabad Európa és a nyugati rádiók állandóan biztató, lelkesítő beszédeket tartanak. De konkrét segély eddig nem érkezett. A nyugati rádiókból tudtuk meg, hogy vidéki városainkban is fellángolt a forradalom. Dunántúl is fegyveresen küzd, s már Bécsig megtisztították az utat. Bécsből kapunk gyógyszert és sebészeti kellékeket. Győr várost az oroszok körülzárták, de nem lövik. Magyaróváron a gyilkos ávosokat felakasztották, a többinek megkegyelmezték. [. .]

Október 28. [. .] Ebéd után Németh Lászlóné, Ella kopogott előszobánk ajtaján. — Eljöttem megnézni, mi van veletek! Csodálkozva nézem Ellát: egy éve sincs, hogy utoljára láttam és megöregedetten kaptam vissza. — Csak percekre ugrottam föl — mondta, és közölte, hogy Laci Szigligeten, az alkotók házában üdül, majd beszámolt a *Galilei* sikeréről. Tíz nap előtt mutatta be a Nemzeti Színház. — Láttál a forradalomból valamit? — kérdeztem. — Sokat! Véletlenül részt vettem a nagy fölvonulásban. A menet eljutott a Stúdióig, ott két fiatal bebocsátást kért, hogy felolvashassák kérelmüket, ezeket az ÁVO ott tartózkodó emberei azonnal lelőtték. Ekkor többen erőszakosan behatoltak a rádió épületébe és dulakodás támadt. Valamennyien megzavarodtunk és a nagy lármában én is elmenekültem. — Mondj el mindent — kértem. — Tegnap Szabó Lőrinc volt nálunk. Lőrinc folyton sír. Megkérdeztem, miért zokog. Lőrinc így felelt: — Asok kiömlött vér, a sok elesett fiatal; nézze, az én életem már nem ér semmit, talán meg sem érem a forradalom végét, mégis amire az életemet feltettem, amiben hittem, azt megértem. — És Lőrinc tovább zokogott. [. .]

Nagy Imre a rádióban beszédet mondott: a kommunista kormány kapitulált. Ez annyit jelent: győzött a nemzeti forradalom. Nagy Imre közölte, hogy az oroszokat azonnali tüzszünetre szólította föl. Az ÁVO-t feloszlatta, az oroszoknak pedig el kell hagyniok Pestet. Sokat ígért, és őszinte megbecsülést tanúsított a forradalom hősei iránt. Mindenkinnek amnesztia, a forradalmat elindító ifjúság számíthat a kormányra, kéréseik teljesedni fognak. [. .]

Október 29. Nagy Imre hiába beszélt, szólnak az ágyúk, kattognak a géppisztolyok. A Dunántúl már a nemzeti forradalmárok kezében van. Mindenütt rend, nincs lopás, nincs fosztogatás. [. .]

Most mondta be a rádió, a hivatalos magyar kormány elismerte a forradalom teljes győzelmét. A régi miniszterek nagy részét elcsapták, új kormány alakul. Már tudjuk, hogy az ENSZ nem tesz értünk semmit. Mindegy. A nemzet önjerejéből győzött.

Október 30. A kormányt hármias tanács pótolja. Nagy Imre, Erdei Ferenc, Tildy Zoltán. Nagy Imre beszédet mondott. Meghajlik a hősök előtt. [. . .]

Ebéd után Borsy-Fekete, Dezső orvosa arról beszélt, hogy ilyen bátor, felséges forradalom nemcsak hazánkban, de az egész világon sem volt még soha. Beszélgetés közben jöttünk rá, miben különbözik a mi forradalmunk a világ többi hasonló megmozdulásától. Azoknak szónokai és ügynökei voltak és éppen ezért mindet láрма és színpadias izgalom előzte meg és készítette elő, a mi forradalmunkat viszont nem a gyűjtogató szavak lobbantották föl, hanem az igazságtalanságok és a temérdek ártatlanul kiontott vér. Ezért kíván szabadságot mindenki. A nyolc napja tartó forradalomba nem keveredett szenny, nem lopnak, nem gyűjtogatnak, de az emberek megrendítő szívóssággal ragaszkodnak követelésekükhöz. A külföldi rádiók az egész világ csodálatát sugározzák. Repülőgépeken, kocsikon gyógyszer, kötszer, élelem érkezik.

Dezső egyre ingerültebb, azt kívánja, hogy kizárólag vele foglalkozzam. Most már egészen a gyermekem, s néha szigorú hangot kell használnom vele. Ilyenkor szelíd leszek, és a kezemet gyermeki tekintettel emeli szájához. Mérhetetlen szeretet tölt el. Tudom, hogy egyre nehezebb lesz, és eltarthat évekig, de nyugodt vagyok, érzem, hogy bírni fogom. Néha a kimerültség elcsüggeszt, de ha arra gondolok, hogy eddig mindig, minden körülmények között vállalni tudtam a reám rótt terheket, bátorság tölt el és felfrissülök. Esti fohászom: adj erőt, Istenem, a boldogtalansághoz! [. . .]

Késő délután Rybár elmondta a Kossuth rádió legújabb híreit: Nagy Imre az oroszokat agresszoroknak nyilvánította. Kicsérélték a magyar ENSZ-küldöttet és ennek most az a feladata, hogy ismertesse az oroszok gaztetteit. Gerő és Hegedűs hívták a gyilkosokat Pestre. Jelenleg nincs kormány, de nemzeti elemekből hamarosan megalakul. A forradalmárok helyet kapnak a kormányban. A parasztságnál megszüntetik a beszolgáltatást. Kíriák a képviselők új választási törvényét és a választáson ugyanazok a pártok indulnak, mint 1945 után. Az Andrássy úton nyugodt felvonulás volt. Mindszenty bíboros azonnali visszahelyezését kívánják Esztergomba. [. . .]

Október 31. [. . .] Hamarosan Marica és Jóska jöttek, vajat, zsírt, cukrot raktak elénk és sokat meséltek. Kimentem, hogy nekik is főzök kávé. Mire visszakerültem a konyhából, Basch Lóránt ült közöttük. Mindig nagy kamasznak tartottuk, most aztán valóban boldogan lármázó fiú lett. Basch látta, amint egy gyermek a robogva közeledő orosz kocsit elé bombát helyezett. Látta, hogy a kicsik és a nagyok egyforma bátorsággal néznek szembe a halállal. — Hogy megmaradunk-e, azt nem tudhatjuk, de hogy most már büszkén halhatunk meg, azt érzem — mondta Basch felhevült lelkeséggel. Aztán költőinket emlegettük: — Babits a legnagyobb költőnk, mert megálmodta ezt a forradalmat! — kiabálta Basch. — Vörösmarty a legnagyobb! — kiabáltam vissza. Szegény Dezső egy P. betűt hebegett. Megértettem és kimondtam: Petőfi! Dezső ekkor hálás örömmel nézett rám. Basch könyvvállványunkról leemelte a Babits összes verseit tartalmazó kötetet és lelkesen felolvasta a *Ne ily halált, ne ily harcot* című verset.

Aztán arról beszélgettünk, hogy azok a mi valóban nagy költőink, akiket, ha időközben el is felejtenelek, de később elérkezik az idejük és csodálkozva látjuk, hogy költői lázuk, már akkor azt a szenvedélyt öntötte versbe, ami végül lángot adott valamennyiünknek. Dezső kezdetben úgy látszott, egyet s mást megértett, de hamarosan fárasztotta a beszéd, mégis nagy erőfeszítéssel figyelmet mutatott. Csodálatos, hogy nagy betegségben is meg tudta őrizni konok önfegyelmét.

November 1. Dél előtt sokan voltak nálunk. Dezsőnek nyugodt napja volt, mosolyogva nézett vendégeinkre, és ha nem tudnák, hogy beteg, elhiheték volna, hogy élvezi híreiket. Elsőnek Osváth Júlia érkezett. Pihent volt és lelkes. Később Gergely Béla jött, Kati unokahúgom férje. Béla őrnagy volt, hét évig orosz fogságban szenvedett, évek óta munkás, de nem volt soha egy gyűlölködő szava. Most is a szocializmust látja az egyetlen elfogadható jövőnek. Egyike a legszerényebb embereknek. Beszámolt viszontagságos napjaikról és benső örömmel mondta: optimisták vagyunk! Később Livi és Raáb Pista is átjött hozzánk, s végül Manyi. Különböző emberek, de mindben egyforma szív lüktet. Különösen a gyermekek bátorságáról és hőstetteiről beszélnek sokat. Bámulatós történetek és mind igazak. Nyolcévesektől húszévesekig fanatikus hősök születtek. Lelkesen hallgattam őket, de a szívem elszorult: csak azok mennek a halál felé ilyen bátorsággal, akik még nem kóstolhattak az élet ízeibe.

Alkonyatban Rybár Anikó kopogtatott az ablakunkon: menjek fel azonnal hozzájuk, mert a rádióban Nagy Imre fontos dolgokat fog bejelenteni. Mivel Raábék rádiója napok óta rossz, felmentünk az emeletre. Már tudtuk, hogy az oroszok újabb csapatokkal lépték át a román—magyar határt, ezért ijedt szívdobogással vártuk a közleményt. Nagy Imre azt mondta: — Teljesítvén a nemzet kívánságát, Magyarország ettől az órától kezdve független, ezt vegye tudomásul az egész világ. Fölbontották a varsói szerződést, az orosz hadseregnek az ország területéről távoznia kell. Amennyiben újabb erősítés lépi át a magyar határt, az ENSZ-től segítséget kérünk. Egyébként Magyarország az egész világgal békében kíván élni, úgy a „Nyugattal”, mint a „Kelettel”.

Eltettük Nagy Imrét. Már akkor tudtuk, hogy szerdai beszédét az ÁVO szuronyai között volt kénytelen elmondani.

Mindszenty bíboros érseket tegnap a honvédség nagy pompával vitte fel a Várba, a primási palotába. Ma este rövid beszédet mondott. Nyolcévi fogság után boldog, hogy hívei között lehet és megbocsát ellenségeinek. Szelíd, békére intő szavakkal azt ígérte, hogy két nap múlva megint beszédet mond.

November 2. Nem történt semmi különösebb. Csak szegény Dezsővel volt harcom. Nem engedte a szobát szellőztetni, alkudoztam, de makacs maradt, aztán felbőszült és gyűlölettel fenyegetett. Csukott ablakok mellett takarítottam és könnyeimet törölgettem. Mikor ezt látta, megnyhült, mondani akart valamit, s mert nem tudott szólni, sírva fakadt. Hogy fáj érte a szívem! A dacos, bátor, erős embert a betegség tehetetlen gyermekké nyomorította. Nehéz az életem. Gyermekeim nem volt, talán ezért kaptam öregkoromra már másodszor elnéző gondozást kívánó gyermeket. Édesanyám nálunk töltött utolsó nyolc hónapja pontosan azt kívánta tőlem, amit most az uram ápolása: türelmet. Ha az ember vállalja a rászabott nehéz sorsot és nem panaszkodik, megerősíti önmagát és igazságosabb az élettel. A nehéz napok adtak nekem egy nagy ajándékot; mélyebb alázattal érzem Istent. Hallottak napja van, a kedveseimre gondolok; már többen vannak odaát, mint itt.

November 3. [. . .] Virághoz mentem. Virág felkiáltott: — De jó, hogy itt vagy! Nagyon kellett, hogy most jöjjél! Nem akartam bemenni az előszobájukból, de Virág erővel behúzott. Beszéd közben megtudtam, hogy még nem szállították haza télire a tüzelőjüket. Nekünk 16 mázsa szenünk volt otthon, ezért felajánlottam, ha kell, a felét átadom. Virág huncutul mosolygott. Eddig mindig csak ő adott nekem, most aztán mulattatta, hogy előléptem mint adományozó. — Ha kell, hozzád fordulok — mondta, és nyomban sírva fakadt: — Rettenetesen féltem Lexit! Sikertült Virágot lecsillapítanom. Azután elmondta az előző napi írószövetségi nagygyűlést. Az elnöki tanácsba pótlólag behozták Rónay Györgyöt és Kodolányi Jánost. Virág szavaiból kivettem, hogy övele nem voltak udvariasak. Meg akartam értetni Virággal, amit én már évtizedek óta tudok: Ha önmagunkban hordjuk erősségünket, bátran nézhetünk a dolgok elé. Virág nem szólt, csak magához ölelt. Nehéz szívvel hagytam ott őt.

November 4. Félelmes hajnal.

— Hallod? Itt vannak! — szolt az uram teljes tisztasággal, visszanyerve beszélőképességét. Zokogva bújtam párnáim közé. Az uram egyre ismételtette: — Itt vannak, itt vannak!

Az orosz tankok dörögtek. Már este megtudtuk, azzal a csellel, hogy sebesültjeiket akarják elszállítani, körülzárták a várost. Nagy Imre bevonult kormányával a Parlamentbe, az orosz parancsnoksághoz pedig elküldték Malétert és Kovácsot, hogy nyílt választ hozzanak. Az oroszok a két magas rangú tisztet nem engedték vissza, ellenben hajnalban elkezdtek nehézütegeikkel Budapest ostromát. Ágyuk dörögnek, géppuskák ropognak. Nem tudunk semmi bizonyosat. A magyar rádióadók elnémultak. Utoljára Nagy Imre szolt hajnalban a magyar nemzethez, majd négy nyelven feltárta a világ előtt az oroszok árulását és segítséget kért. Nagy Imre után írók és szellemi emberek beszéltek a rádióban, és segítségért könyörögtek. Háromszor hangzott el a kétségbeesett kiáltás: segítség! segítség, segítség!... Ez volt a forradalom utolsó szabad hangja. Azóta szüntelen robbanás, ropogás. Sírunk. [. .]

November 5. Az este, lefekvés után, amikor elmondtam esti imámat, megbántam haragomból fakadt átkomat. Imádkozva kértem, Uram, add meg a mindennapi kenyerünket, szabadíts meg a gonosztól, és szabadíts meg engem a gonoszságottól. Imám végén béke töltött el, és az a mély életérzés, hogy indulatunk, haragunk, még ha megokolt, akkor sem több, csak nevetséges fontoskodás. Sorsunk magasabb kezek hatalmában van, és nyugodt csak az lehet, aki ezzel a tudattal végzi napi munkáját. Az uram alszik, pedig szakadatlanul dörögnek az ágyuk. Mennyi tehetetlenül elpusztuló élet... Félni nem tudok, az Istent hívó ember nem fél.

A levegő zenebonáját hallgattam, és arra gondoltam, hogy elmúlik az ősz és nem látjuk a Sváb-hegy szép vörhenyes facsokrait. S minél kegyetlenebbül dübörögtek az ágyúk, annál inkább kirándulásaink emlékeihez menekültem, felidéztem a fák, a bokrok, az őszi égbolt gyönyörűségét és megnyugodtam. [. .]

November 6. A bombák ma a Rózsadombot vették célba. Egy orosz lövedék eltalálta az utcai villanyvezetéket, sötétben maradtunk. De van pár száz gyertyánk. Annyira magamra vagyok hagyva, hogy ez már a legendák árvasága. Gázunk sincs. Az egész villa Székán házfelügyelőnk tűzhelyén főzi ételeit, szépen sorban. Csüggedt és szomorú mindenki. Míg a krumplit tisztogattam, Székán ezt mondta: — Mikor azt hittük, hogy győzött a forradalom, szegény tanár urat végtelenül sajnáltuk, hogy egy ilyen derék magyar ember nem tud velünk örülni. De most, hogy az orosz ütegek rombolják a várost, irigylem a tanár urat, szegény a megzavarodott elméjével nem értheti meg, hogy mi történik velünk. Tessék elhinni, a tanár úr most köztünk a legszerencsésebb.

November 7. [. .] A konyhában oly gyorsan dolgoztam, hogy nem hallottam a bombák szakadatlan robbanását és csak azt vettem észre, hogy az uram megállt mellettem. — Drágám, menj a szobába és pihenj — mondtam neki. A szemeiben mély fény éledt, és ezt mondta: — Együtt meghalni. Megértettem. Ezt kívánta akkor is, mikor Siófokon a német és orosz ütegek lövedékei a közelünkben csattogtak. Akkor is mellettem állt a konyhában és így szolt: — Együtt kell lennünk, ha történik valami. Most leült mellém és lassan elszlott mindkettőnk félelme.

Alkonyatkor Manyi jött az édesanyjával, kávé és csokoládét hoztak. — Vigyázz, Szefi, rendkívül lesóványodtál — figyelmeztetett Manyi ijedten. Mind a ketten azt gondolták, hogy én előbb fogok meghalni, mint az uram. Hogy a külsőm tönkrement, nem tudtam. Nem volt időm tükörbe nézni. S az volt számomra a legfájdalmasabb, hogy az uram időnként ráébredt, hogy nagy betegségében már nem jön változás és ilyenkor két-

ségbeesett zokogását nem tudtam lecsillapítani. Nekem mindig elég nehéz volt, nem kaptam könnyű életet, de az mégis eddig másképp volt. Amíg egyetlen ember megért bennünket, könnyű élni. S amíg egyetlen embert meg tudunk életünk értékeivel tölteni, a nélkülözés, megaláztatás és szenvedés elviselhető. De mikor már nincs senki, nehéz a napokat tovább vinni. Azok a kis fények, melyek mosolyból, megértésből fakadnak, ha elmaradnak, vigasztalan árvaság szakad ránk. Szegény Dezső. Néha még kifénylik üvegesedő tekintete, hozzám lép, a szemeimet keresi, kezet csókol. Nehéz volt a síófoki front is, apám halála, anyám betegsége, de a mostani mindennél nehezebb. Akkor súlyos napjainkat megbeszéltük, ebből vigaszt merítettünk. Most ez hiányzik. [. .]

Az alkonyi órákban mégis történt valami jó; megint van villanyunk! Szól a rádió is. Megtudtuk, hogy Eisenhower lett az Egyesült Államok elnöke. Ezzel az optimizmus óriási lángba csapott: Eisenhower hamarosan kisöpri az oroszokat, ENSZ-csapatok jönnek, emberhez méltó igazság lesz, kiírják a választásokat, és a magyar Parlamentbe többet kommunista nem léphet be.

Most ismertem fel igazában, milyen szerencsém, hogy író vagyok. Mert amíg jegyzeteim készülnek, könnyeim elapadnak, és napi munkám végeztével már tudom, hogy aludni fogok. Pedig sóznak az ágyuk, ropognak a fegyverek.

November 13. Öt napig nem tudtam naplót vezetni, mérhetetlenül össze voltam törve.

November 8-án, este 6 órakor meghalt az uram. Dél előtt minden úgy ment, mint máskor: megmosdattam, lábait rendbe tettem, utána reggeliztettem. Dicsérte a vajban pirított kenyérszeleteket. Később, mert jó idő volt, a ház körül a kertben sétálgatott. Többször kinéztem az ablakon, ilyenkor rám mosolygott. Egyébként ezen a reggelen sokkal nyugodtabb volt, mint máskor bármikor. Én is bizakodóbban láttam dolgaimhoz. Előtte sokáig imádkoztam és felismertem közben, hogy nem vagyok árva; két társam kitarat mellett: az ima és a bánat. Miután becsuktam az ablakot és begyűjtöttem a kályhába, a konyhába mentem, hogy feltegyem az ebédet, de valami váratlan belső rémület intett, hogy menjek vissza a szobába. — Dezső! — kiáltottam, mert nem láttam sehol. Az előszobába rohantam. Az előszobaajtó be volt csukva, a wertheimzárbán a kulcs megfordítva, és közvetlenül az ajtó előtt a kilincsbe kapaszkodva guggolt az uram. Szólni nem tudott, de szemei elárulták, hogy értelménél van. Kértem, kulcsolja át a nyakamat, talán fel tudom emelni. Annyira magánál volt, hogy segített nekem, és így le tudtam ültetni az előszoba sűrűre lánájára. Kértem, vigyázzon magára, amíg segítséget hozok, hogy ágyba fektessük. Megértette. Livi és a férje készségesen velem jöttek, ők vitték és helyezték ágyba. Az uram halálosan sápadt volt, de tiszta hangon mondta: — Köszönöm, nagyon köszönöm, nincs semmi baj, orvos nem kell. Magam is félttem az orvostól, mert az uram nem szerette, és attól tartottam, ha újra megjelenik, újabb súlyos roham következhetik be. Leültem a közelébe és csodálkozva néztem, milyen gyorsan visszanyerte rendes arcszínét. Fogtam a karját, a pulzusát figyeltem. Mikor csuklóját elengedtem, megkérdezte: — Milyen? — Kitűnő, és a szíved is visszatért — mondtam. Tükröt kért, nézegette magát és így szólt: — Igazad van, jól nézek ki és sokkal jobban érzem magam, mint ezelőtt.

Megjédektem, hogy olyan világosan gondolkozik és tökéletesen beszél. Édesanyám is utolsó napján visszakapta az értelmét. Most ezen a napon az uram régi gyengeségét tanúsította irántam, szeretettel tekintett rám és ha szólított, kis drágámnak vagy drágaságomnak mondott. Kért, hogy ebédeljek. — Nagyon legyengültél — mondta. — Előbb neked hozok ebédet! — Még ne, majd később, de te egyedül! Bevallottam neki, hogy olyan izgatott vagyok még, hogy enni nem tudnék, ezért aludjunk egyet mind a ketten, és utána majd együtt ebédelünk. Kitűnően aludtunk és egyszerre ébredtünk fel. Megint ebéddel kínáltam, de azt mondta: — Még várok kicsit, de azt hiszem, hamarosan kérek. Utána Domonkosné édesanyja jött, Dezső részére finom élelmiszereket hozott. — Főzzél

erős kávé! — mondta Dezső és vendégünkre szeretettel mosolygott. Domonkosné édesanyja pár nap múlva elmondta, hogy akkor olyan kitűnő színben találta Dezsőt, meg volt győződve, a betegség megfordult, a gyógyulás elkezdődött. Így is látszott, s én mégis féltem. Egy percre sem mertem egyedül hagyni. Hat óra körül a konyhában zaj volt, Dezső kért, menjek és érdeklődjem meg, mi történt? Egy percig sem tartott, amíg elmondták, hogy a Bartók Béla úton a Hadik laktanya még tartja magát. Ahogy visszaugrottam a szobába, már az ajtóban kiáltottam: — Dezsóm, jó hír, a magyarok visszaszorítják az oroszokat! Nem felelt. Mikor ijedten melléje ültem, szemeit könnyörögve emelte rám. Szólni nem tudott, az alsó fogbetétjére mutatott. Megértettem, kivettem a szájából. Akkor kis nyögés után lecsukta a szemeit és vánkosára hanyatlott. Szóltattam, nem reagált, kerestem a pulzusát, de nem találtam. Gabi szobájába rohantam, ahol együtt ült az egész Rybár család. Livi és Rybárné felugrottak, hogy szaladnak Borsy-Fekete doktorhoz, jöjjön, adjon injekciót. Borsy azt felelte nekik: — Az öreg Maller bácsinak nincs sok hátra, óerte ilyen veszélyes időben nem kockáztathatja a saját életét. Székán házfelügyelőné ekkor az Áldás utcában lakó Róna doktorhoz szaladt, Róna jött is azonnal, de rövid vizsgálat után már csupán a halált konstatálhatta.

Később az uramat átöltöztettük és kivittük fekvőhelyén az előszobába, amelyet egy üvegajtó köt össze szobámmal. Két éjjelt és két napot töltöttem közvetlenül a halott közelében. Néha kiléptem az előszobába, a lepedőt felhajtottam és csodálkozva néztem: a halál megfiatalította és megneemesítette Dezsőt. A komoly férfiarc holtában elárulta és végképpen felfedte, hogy soha senkit sem csapott be, hazudni nem tudott, de szeretni igen, azonban zárkózottságát mindvégig megőrizte, mint azok, akik erényekkel élnek és ezt szemérmesen elrejtik.

Bánatomnak egyetlen vigasza az volt, hogy utolsó hónapjaiban ezerszerre jobban szerettem önmagamnál.

A forradalom alatt nem lehetett halottat a Farkasrétre szállítani, mindenki oda temette halottját, ahová tudta. Itt kell hát eltemetnünk a kertben, s majd később visszük a Farkasrétre. Éjjel nem aludtam és reggelre kieszeltem, hogy az antik szekrényt, melyben az uram ruhái álltak, kiürítem és ideiglenesen ebben temetjük el. Reggel megnéztem az uramat: mélységet rejtő nemes arca változatlan maradt. Azután centiméterrel lemértem a hosszát és azután a szekrényét. A méret egyezett.

Mindenki jó volt hozzám, de most a jószág terhemre volt, és cserbenhagyott régi optimizmusom is. Most, hogy az uram halála és a forradalom leverése egyszerre történt, hatalmába vett a kétségbeesés. Csupán Domonkosék esti látogatása enyhítette, éreztem, hogy szeretnek és féltenek és Dezsőt együtt siratták velem. Sokat sírtam, zokogtam, s közben gondolataim tisztultak. Ha megnéztem Dezsőt, egyre világosabban éreztem, hogy egyedül ővele élhettem át becsületesen annyi nehéz évünket; ő volt az, aki mellett erkölcsi világom és írói magatartásom fejlődhetett.

Szombaton, november 10-én temettük el az uramat a kertben, az egyik tiszafa mellé. Reggel megnéztem: a romlás legkisebb jele sem volt még rajta. Akkor begöngyöltem tiszta lepedőbe és egy tenyérnyi fáslival, lábaitól fel a válláig körültekertem, hogy így tegyék a szekrénybe. Temetésén az egész villa ott volt, Székánné virágot is hozott. Én csak két rozmaringágot tudtam a szíve fölé tenni, mielőtt lezárták a szekrényt. A rozmaringbokrot még Csurgóról hoztuk Pestre magunkkal. Alkonyatra már tele lett az uram sírja virággal, idegenek rakták rája és vasárnapra olyan lett a sír, mintha nyári virágzásban temettük volna el.

Az orosz ütegek lövedékei elhallgattak, csend van. Az uram pihenését nem zavarja semmi.

November 15. Posta nem működik, de barátaink átadják egymásnak gyászom híret és sorban megjelennek. Most érzem csak, mennyi jószág és könny rezeg a lélek mélyén. Osváth Júlia mindennap nálam van. Az ablakból látom, hogy Dezső sírjánál megáll, és összeszi a kezeit. A gondolatait szokása szerint rögtön kimondja: — Drága Szefikém, másra sem gondolok, csak magára! Félek, hogy gondjai lesznek, pénzt hoztam — mondta és néhány százast tett az asztalra. — Végtelenül jólesik, de eddig nem fogadtam el senkitől pénzt, engedje meg, most is visszaadom. Júlia aranyos bosszúsággal így szidott: — Rettenetes asszony maga! Soha semmit nem akar tőlem elfogadni! De most édes Szefikém, maga nagyon rosszul néz ki, úgy tönkrement, nem is képzelem, milyen sovány. Ha a pénz nem kell, hozok más: vajpuha, finom birkasülttem van, most azonnal megyek és hozok belőle magának! Júlia nagy művész és tiszta ember. Ha belenézek szép szeméibe, tudom, hogy magányos ember. Ilyen rajongó lelkű művész nem is lehet más. Távozásakor a kapuig kísértem és megálltunk együtt Dezső sírja előtt. — Higgyc el, most Dezsőnek a legjobb miközöttünk — mondta.

Délután Basch Lóránt látogatott meg. Ő is csak Dezső sírját látva tudta meg gyászomat. Kértem, ne kérdezzen semmit és ne beszéljünk róla. Már tudom, csak addig uralkodom magamon, amíg nehéz napjaimról hallgatok. Basch érdekes politikai híreket hozott: biztos Magyarország felszabadulása. Jön Hammarskjöld és titkos tárgyalások lesznek. Lóránt dühös szavakkal intézte el azokat a rémhírterjesztőket, akik most Szibériával ijesztik az embereket. Így kiabált: — Én az ilyen aljas alakokat hazaárulónak veszem és nyomban kidobom őket. Tegnap is megszakítottam eggyel baráti kapcsolatomat! Lóránt hetvenéves és csupa tűz. Bizalmasan mondta: — Lehet Szefi, hogy hamarosan külföldre megyek. Izgatottan szóltam: — El tudná hagyni ezt a szerencsétlen földet? — Igen, de csak napokra! Azért mennék, mert négy nyelven tanúskodhatnék az igazság mellett. Ha soká nem jönnek magához, ne aggódjék értem, egy napon majd beállítok. Egyébként maga az első, akit meglátogattam, s most a keresztfiamhoz szaladok! [. .]

November 16. Közvetlen környezetem durva kicsinyessége valósággal megrémít. Dezső sírja előtt hű barátaim állnak, tiszteletadással, de akikkel egy fedél alatt kell lennem, hamisak és szívtelenek. Rybár professzor a temetés után nyomban így szólt hozzám: — Sokat fizethet majd az exhumálásért! [. .]

Ne hagyj el Istenem, nekem már nincs senkim!

November 18. Délelőtt láttam, valaki megállt Dezső sírja előtt, levette a kalapját, virágot tett a sírra, utána keresztet vetett és imádkozott. A téli ködben lassan ismertem fel Zimándy Pistát, a premontrei paptanárt, Rónay Györgyék lakóját. Tudom, hogy szerette Dezsőt, sokszor láttam, hogy kivette kezéből a szénnel teli kosarat és ő hozta haza hozzánk. A sírtól bejövet azt mondta nekem: — Mióta tudom, hogy Dezső meghalt, minden reggeli misémben imádkozom érte. — Isten áldja meg. — Nagyon szerettem. Hallgatva ültünk egymás közelében. Aztán sírnom kellett, oly őszintén, ahogyan barát előtt fakad fel a bánat. — Magáért is imádkozom — mondta Zimándy távozásakor. Semmi különös nem történt, s ez a látogatás mégis megnyugtató. [. .]

November 20. Délelőtt Belia Györgyné keresett fel. Vigasztalni akart, de az ő szemei is ki voltak sírva. Remeg az uráért, és reszket apró gyermekeiért. A tüdőgyenge Belia György el akar szökni és fegyverrel állni az oroszok elé. Anny zokogott, és most én vigasztaltam. Azt mondtam neki: — Ne töprengi, ne okoskodj, a sorssal nem szállhatunk szembe. Nekünk is mennyi erőfeszítésünk lett hiábavaló és rendesen a véletlen segített rajtunk. S mégis érdemes volt élni! — Érdemes? — nézett rám kérdőleg Anny, s letörölte arcáról a könnyeket. Azután némi félszegséggel szólt: — Gyurka napok óta bujkál, nem mer otthon aludni, alig látjuk szegényt. Kétségbe vagyok esve. Hidd el, legszívesebben meghalnék, de

ezt sem tehetem, a gyerekekért, akármilyen gyötrelmes, élnem kell. — Most hol van Gyurka? — kérdeztem. — Nem tudom, a barátainál bujkál, ott is éjszakázik. Mondd, Szefi... Kitaláltam, mit hallgatott el, és azt mondtam: — Gyurka nyugodtan jöhet hozzám, itt is alhatik, Dezső fekhelye mindig rendelkezésére áll. [. . .]

November 21. Tegnap este kopogtak az ablakomon. Az üvegen át Belia György fiús arcát pillantottam meg. Mikor bejött, megkérdeztem: — Vacsorázott, Gyurka? — Igen, de azért tudok enni. Tudtam, miért jött, de előbb enni adtam neki, és csak azután beszélgettünk. Evés közben lassan levetkőzte feszültségét. — Itt alszik, Gyurka? — Igen. — Ha egyedül akar aludni a szobában, átmegyek Gabihoz, ott kapok helyet. — Nem, Szefi, maradjon itt! — Ez most olyan idő, hogy a gazda tartson ki a vendégével! Megvettem fekhelyeinket, a két ágy közé kihúztam hosszú paravánunkat és jó éjszakát kívántunk egymásnak. Reggelig nyugodtan aludtunk mind a ketten. — Ilyen pompás éjszakám hetek óta nem volt — mondta Belia, s miközben reggelizett, így szólt: — Úgy érzem magamat, mintha a gonosz világból átléptem volna egy másikba. Aztán elmondta, hogy az írók nagy része nem tartózkodik otthonában, félve az elhurcolástól, barátaiknál töltik az éjszakákat.

Belia felfrissülten búcsúzott el tőlem. [. . .]

Rónayék visszakerültek a Mátrából. Először Nelly jött és együtt sírtunk. Aztán jött Gyurka. Keveset beszélt és 500 Ft-ot számolt elém: — Ne köszönje meg Szefi, az Írószövetségtől hoztam. A pénzt gondosan szekrényem aljába rejtettem. Soha így nem gyűjtöttem a garast. Folyton a temetésre gondolok, és régi szemérmemet levetkőzve elfogadok mindenkitől mindent, hogy el tudjam majd Dezsőt saját erőmből a Farkasréten temetni.

November 25. Megtudtam, hogy csütörtök délután 2 és 3 óra között óriási tüntetés volt a városban. Domonkos beszélt, hogy hűgával a Mártírok útján egy emeleti ablakból figyelték, mint ürült ki a körút. Két óra körül már csak fegyveres rendőrök sétáltak, de azok is leeresztették fegyvereiket. Aztán eltűntek ők is. A Meinl-üzletben húzták meg magukat és csak három óra után léptek ki az utcára. Azt beszélik, ilyen összetartóan tökéletes tüntetés, mint ez, még nem volt.

Hamarosan újabb izgalom! A szovjetek ellopták Nagy Imrét és társait a jugoszláv követségről és ismeretlen helyre hurcolták őket. Tito hiába tiltakozott, süket fülekre talált. Az orosz-utálat megnőtt, megint világháborút emlegetnek. Hetvenötezer ember disszidált és a forradalomnak — úgy mondják — hatvanezer halottja van.

— Nincs fiatalság — mondta Osváth Júlia —, egy jobb operai előadást most nehezen tudnánk tartani, de én itt maradok, magyar vagyok, itt kívánok meghalni!

Rónay György megint átadott 500 Ft-ot: — A Vigilia ajándéka. Nagyon örültem a pénznek, de talán még jobban esett, hogy Gyurka, aki sokkal inkább gondolkodó ember, mint beszélő, hogy kirántson bánatomból, az íróról és az irodalom dolgairól mondott újságokat. Közben figyelt és mosolygott, mert a beszélgetéssel visszavezetett a bánattal elvesztett régi világomba. Csomagokat is kapok: az Írószövetség autója sok értékes élelmet hozott, a Vigilia ruhaneműt és élelmet küldött. A közös szenvedésben együttérzők és részvétre képesek az emberek.

Alkonyatkor Keszthelyiek voltak nálam. Marica huncut mosollyal nagy csomag tiszta papírt tett le íróasztalomra. — Most már igazán írni kell, Szefi néni, tessék megpróbálni — mondta, és a tekintete huncut maradt továbbra is. Távozásuk után a papírcsomag alatt száz forintot találtam.

Este elővettem egy félbemaradt kéziratomat, és Dezső halála óta most először éreztem magamban valami érdeklődést.

Bóbita

A kavicsos börtönudvar túlzásfolt strandra emlékeztette. Homokba süpesztve hátukat, nap felé fordulnak a kövek, szembenéznek az éggel, tekintetük átkapaszkodik a magas kőfalra, s a rajta körülfutó, befelé hajló szögesdrótokon. A köveknek sikerül. Ahogy a bakancsa alatt megcsikordultak, gondolta, hasukra lép, megcincogtatja őket. De a kövek most is ugyanazt a hangot hallatták, mint előbb, mint tegnap, mint mindig, s az előtte és mögötte iparkodó bakancsok is ugyanennek a csikorgásnak voltak visszhangjai. Ez a felismerés elkedvetlenítette. Lehorgasztotta fejét. A strand eltűnt. Az emlékezetében őrzött pirinyó, színes napernyők elrepültek, s kitakarták a megszürcült testű, fejetlen napozókat. Valamibe meg akart kapaszkodni, mert félt, ő is beleolvad az egyhangúságba. Még lejjebb hajtotta fejét. Talán akad valahol üveg, egy üvegszilánk, amit a strandolók óvatlanul ottfelejtettek. Kitért, messziről idesodort ablakrész, szétaposott tükördarab. Hüvelyknyi üveghulladék is elég, ha rátalál, tüzet tudna csiholni. Kutatva keresgélt az egyforma kavicsok között. Mennyi kő és mennyi homok! Ideje, hogy felcsillanjon valami más, valami ami... Meggyorsította lépteit, helyesebben valamivel gyorsabban akart haladni, az előtte egyformán sorjázó bakancspár azonban megtorpanásra kényszerítette. Nem lehet sem gyorsabban, sem lassabban helyezkedni. Különb en is minek. Hirtelen megértette, ráér. Amit találni akar, régen keresi, néha értelmével már meg is ragadta, aztán újból elfelejtette. Cellája priccének fal felé fordított lábrészében van egy szög. Ezt is az ösműltban kereshette valaki, megtalálta, beverte a fába. Semmi sem olyan sürgős. Ideje van. Az a megégetett gyapjúdarabka is, amit zsebében morzsolgat, sokszor elveszett, sokszor megtalálták, most azonban készen áll, mindössze üveg kell hozzá. Az üveget a szöghöz dörzsöli, a felpattanó szikrától izzani kezd a gyapjúdarab, kész a tűz, rá lehet gyújtani. Bakancsa orrához éppen akkor csapódott egy háromszög alakú üvegszilánk. Mintha parázsba rúgott volna. Most kell lekuporodni, felemelni, mert megismételhetetlen a mozdulat. A hirtelen előrehajlástól egyik lába majdnem kicsúszott alóla. Karjával ka-limpálva egyensúlyozott, közben az üvegszilánkot is sikerült markába kaparintani, csak ujjá hegyét karcolta meg, egy vércsepp bakancsa orrára pottyant.

— 1977-es!

A kijelentés élesen, félreérthetetlenül csattant, mint jól sikerült tenisz-szerva, amelyet előre sejtteni lehet, hová vágódik, az ember felkészül rá, végül mégis kiderül, semmit se lehet kezdeni vele.

— 1977-es! — hallotta még egyszer, bár senki se ismételte el.

Az őt felé bámult. Szerette volna, ha egyetlen arc rögződik tekintete elé. Nem sikerült. Apja, házitánítója, osztályfőnöke, kiképző őrmestere, hivatalfőnöke nézett vissza rá. Szétválaszthatatlan parancsszavakat hadartak. A zavaros kórusból egyetlen utasítás volt kihámozható. Ki kell lépni a sorból és vigyázásban be kell várni az őrt. Természetesen ki kell lépni, természetesen be kell várni. Természetesen mindig csupán ugyanezt lehet cselekedni. Az ég alá függesztett börtönudvar, s az udvar fölött lebegő ég talpától fejéig körülfogta, már így megbéklyózottan próbálta forogni nyakát faltól falig, de hol építőkockákkal teleszórt gyerekszobába, hol merev padokba, aktákkal feltornyozott íróasztalba ütközött, s háta mögött ott állt az őt, bajuszához, szájához, mosolyához, kiáltásához odanőtt, egyedül neki szóló kijelentéssel: 1977-es!

A többi rab ezalatt körbermegy. Marad az ég, a börtönudvar, a kavicsok, a fal. Ő kilép a sorból, zsebéből előkotorja az üveget, odaadja. És ha nem? Ez az ellenkezésképpen bizony-

talán mocorgott szájadlása tájékán. Ám egyszeriben minden porcikájába szétáramlott, s ettől a pillanattól kezdve egész lényével ehhez az ellenkezéshez szegődött. Bakanca sarkával arébb penderített néhány követ. Kis gödör keletkezett, olyan formájú, mint a hangyafogó bogár szakadéka. Kicsi és nagy is. A különbség mindössze attól függ, hogyan képes valaki saját térfogatától elvonatkoztatni. Le — biztatta magát, egyelőre még csak gondolatban, mert a teste nem értette mindjárt, hogyan tud belepréselődni a pár köbcéntiméternyi részbe.

— Le, le! — ismételtette mohón, már rádöbbenve, hogy ebbe az irányba nyílik az egyetlen menedék.

Kezdetben nem is a magától mélyülő gödör és összetöpörödni vágyó tagjai sülyesztették, hanem a hangok. Lehetséges, hogy üvegharang zuhant az udvarra, s alatta a zajok és zörejek tompábbakká, elmélyültebbekké változtak, ugyanakkor a távoli zengések felé is kinyújtóztak, akár az ásitás, amely lompos szárnyai alatt ragyogó cincogásokat őriz, vagy mint szintelen mennydörgés, amibe a villám látványa már lángot kavart.

— Le, le — sóhajtotta szinte megenyhülten és nem félt, hogy orra, szája, füle megtelelik ragadós, fojtogató földdel. Bakanca alatt a kavicsok, a hornok és a göröngyök engedelmesen szétnyíltak, mint kölyökkorának jól sikerült talpasugrásainál az úszómedence habjai.

Az összezáruló gödör felé körülbelül két másodperccel előbb indulhatott el az ór. Már oda is ért. Ha szétrugdálja a köveket, talán megpillanthatja még üstökét, esetleg vissza is ráncigálhatja a mélyből. Még lejjebb kell ereszkedni. Összeszedte minden erejét. Talpa azonban valami éktelen keménységnek feszült, ezen nem tudott áthatolni. Úszni kell, bizonygatta, mert megrémülten tapasztalta, az anyag, amely előbb engedelmesen megnyitotta előtte pórusait, fojtogatón és szilárdan köréje zárult. A kétségbeeséshez közel már-már arra vágyott, fedezzék fel, hajánál fogva húzzák vissza a körbejáró rabok közé, a mélység iszonyától összekarmolt arcába röhögjön a világosság, ám ez a gondolata csupán egyetlen lélegzethez készülés üteméig tartott. Lábujjai új üzenetet tapintgattak.

— Jé, egy csigahéj — álmélkodott előbbi félelmétől teljesen elhatárolódottan. A következő feladat egyszerűnek látszott. Bele kell bújni a csigába, mindegy, hogy mekkora. Puhasággá kell szétolvasztani meghatározott tagjait, hogy egyszerre legyen feje, lába, karja mindenütt és sehol. Loccsanva nyomult előre a spirális járatban, és jól hallotta, csigaházban dobog a szíve, s fent, nagyon magasan az ór lépte is dobogott, de már cseppet sem fenyegetően. Saját nedvességében fürdött. Könnyé, harmattá változott a vére, nem a szomorúság nedűvé, hanem áztató vízzé, amely arra szolgált, hogy korábbi valóságát és fájdalmait kimossa. Az sem zavarta, hogy a börtönudvar továbbra is figyelő csápjai felett billegett. Ha nem így lenne, nem töltené el a kiszabadulás kegyelme. Ez az érzés is lágy volt és megnyugtató, puha csigatestébe simult, mintha örökké sejtéként lakozott volna benne.

— A börtönudvaron rabok élnek — dünnyögte. Nem magának, inkább az őt körülölelő rögöknek akarta elmagyarázni múltját, amelyből kiszakadt. Az egyik rab megbotlik, lehorgasztja fejét, még kilenc év, kétszáz nap, hat óra és harminc perc. Kár, hogy innen letről nem lehet felkiáltani. Ha felkiálthatna, nem duruzsolnának ilyen megtévesztő számok senki eszméletében. Hiszen foszthatatlan az idő. Az örökkévalóságból nem téphető ki a pillanat, az örökkévalóság a pillanat lelkében él.

A másik rab hegyeset köp, átkozódik. A csigaházhoz kép és hang egyszerre ér: Rohadt dög, szajha Ilona! A szavak mire leérnek, már se nem keserűek, se nem kegyetlenek. Letisztult róluk a vér és a bánat, és itt lent már az sem jelent semmit, hogy az átok alatt nyöszörgő ölelések lapulnak. Milyen különös, elomlóan puhák az asszonyok, akár a csigák, nedvesek és megfoghatatlanok.

Aztán a sokarcú örökre gondolt. Szánta őket. Mindennap harisnyát kell húzni, meg kell kötni cipőpertlijüket, mialatt ő lábatlan lényével kitakarva fekszik a végtelenben. És neveléses kefékkel sikálják a fogukat. A fogakhoz vésők és fogók tartoznak. Igenis, fogók, amelyek feszítve, recsegve belemarcangolnak a cipőpertlit és nyakkendőt szorgalmasan maslizó örök szájába.

— Jaj! — sikoltotta, de ez már nem az ő fájdalma, a csikorgó zörejek visszhangja volt. És nem is a fogaké. Kavicsok zörögnek a feje felett. Vagy...?

Akkor vette észre, hogy a mélységben bozontos, szőrös állat közeledik felé.

— Ez most megeszi a csigát, kétségtelenül megeszi. Milyen állat is vajon, vakondok vagy barlangi medve?

Azonban csak a szavakat kötötte össze kétség és összehasonlítás, a mondattá változó mese mögé illeszkedett a kérdőjel. Bent a csigaházban az összehasonlíthatatlanság rendje és egyhangúsága lakott. Mindazonáltal a szavak egy ideig még kitátott állkapoccsal erőlködtek, mintha a megnevezhetetlen állatot utánoznák: „És bekapta és lenyelte és kavicsok alá és szőr alá és bőr alá került a csigaház. Aztán az állat is szétporladt. Humuszából nőtt a láncfű gyökere. A gyökérből szár lett. Sebesen nőtt, kapaszkodott egyre fölfelé, át a rögön és a kavicsokon, vidáman mutatta fel bóbítáját a börtönudvar közepén. A rabok körbe-körbe jártak. Az egyik lehajolt, letépte. Tenyerén ringatta először, aztán ráfújta.

Az ór akkor kiáltott a rabra.

— 1977-es! — s ez a süvítő hang szellőt kavart a felfelé emelkedő bóbíta alá. A bóbíta szállt, egyre fel, túl a falakon, a szögesdróton, a világosság felé.

KÁNTOR ZSOLT

Múmia barna háncsban

— Varga Imrének —

*Mintha síkba préselték volna,
csak kicsit gyűrődik a tengerpart alá a homok.
Meg-megrándul a levegő, könny szárad a kaktuszokra.
Olyan ez a növényi sirdogálás, mint a halpikkelyek.
Egy sakktablán ébredsz, csikó és bástya között.
Kattogó radarok járnak be a pepita harcteret.
Csavarok hullanak jégcsapokra, kis kulcsok
zörrennek a királynő ölében.
A kamera megfordul s látni, amint
rágördül egy üvegkompra s a tat kettéreped.
Ez a beszéd. Megmerülnek szavaink, elúszik a látvány,
mint szép plakát.
A veszekedés egy szoba. Súlygolyók gurulnak
a kopott parkettán és gregorián hallik.*

PÁL JÓZSEF

Weöres Sándor és a Biblia

Rongyszönyeg, 14.

A modern irodalom egyik nagy újdonsága az idő újfajta felfogásában és kezelésében rejlik. Úgy látszik, a művészi tevékenység csak a századunkban fedezte fel és kezdte el hasznosítani az idő réges-rég meglévő kétféle formáját. A *Genesis* első napján Isten elválasztotta a világozást a sötéttségtől, s ezzel létrehozta az egymást kiegészítő ellentétekből álló ciklikus, önmagába visszaforduló, kozmikus időt, a temporális végtelent, amely magában hordozza mindenfajta élet lehetőségét, s az élet alapvető minőségeit (Ter 1,1—5). Isten pusztán a negyedik (földi dolgok száma!) napon teremtette meg a Nap és a csillagok járásával összefüggő, folyamatosan előrehaladó, lineáris, földi időt (Ter 1,17—19).

Az irodalom és a képzőművészet egységének naiv, klasszikus gondolata (ut pictura poesis, muta poesis-pictura loquens) után Lessing szembeállította egymással a két művészeti ágat, mivel a festészet (szobrászat) *térben*, a költészet (értsd: irodalom) *időben* ábrázol. (A perspektívaváltást, amikor a költő szavakkal leír, „fest”, vagy amikor a művész időbeli eseményre utal, kárhóztatja Lessing.) A német író egyébként sok vonatkozásban helyes megállapítása azonban érvényét veszti, ha egy műben a szokásostól eltérő időszemlélet rendezi a cselekmények egymásutániságát. Fentebb azt mondtuk: „úgy látszik”. Valóban, *Az eltűnt idő nyomában* vagy a *Száz év magány* önmagukban elegendőek lennének a tétel bizonyítására, azonban nem szabad megfélemlíteni a jóval régebbi, jelentős példákról sem. Dante *Színjátéka* például teológiai okokból elvszerűen lemond a természetes idő alkalmazásáról a túlvilági helyzet leírásakor. Nagyon jellemző, hogy a festők Domenico da Michelinótól kezdődően Botticellin, Blaken keresztül Gulácsy Lajosig és még tovább szívesen illusztrálták Dante művét, míg a nagy realisták, pl. Flaubert vagy Tolsztoj nem kaptak kongeniális illusztrációkat. Meggyőződésük szerint ennek legfőbb oka Dante poétikájában (teológiájában) van. A túlvilágon megszűnt a földi idő, lezárult a tapasztalás periódusa, az epikus előrehaladás, s csak egy — bár mindent, a végtelent is magába sűrítő — pillanat van. Így minden alak, minden gesztus emblematikus, titkos jel, amely a végső lényegét tartalmazza. Úgy tárulkozik fel a (túl)világ, ahogyan a valaha élők belekövéültek a végtelenbe, vagy ahogyan (s ez a keresztény erkölcs és isteni ítélet szerint ugyanaz) Isten látja a világot, a teljes tapasztalás, az idők végtelenségének birtokában.

A *Színjátékot* fordító Weöres Sándor egyik nagyon jellemző poétikai „kiszólását” olvashatjuk az *Örök pillanat* c. versében:

*Van néha olyan pillanat,
mely kilóg az időből,*

A költő nagyon fontosnak tekintette e művét, hiszen még *A vers születése* c. értekezésében is visszatér a keletkezés körülményeire, alapvető eszméire, szövegváltozataira. A kozmikus idő perspektívájából írt versben hol nyíltan (ld. a fenti két sort), hol elrejtve érzékelhető az öröklét ilyen felfogása.

*Mint fürdőző combját hal
súrolta s tovalibent —*

*Így néha megérezheted
önnön-magadban Istent:*

A *Biblia* nemcsak kétféle időről, hanem kétféle vízről is beszél. („Isten megalkotta a szilárd boltozatot, és elválasztotta vele a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizeket. Isten a boltozatot égnek nevezte.” (Ter 1,7–8) A hal emblemikus formájában megérintő transzcendencia-élmény, Isten visszatérő megérzése nem más, mint az *itt és ott* Weöres verseiben sokszor megfogalmazott „mámoros összefordulása”, a boltozat alatti és fölötti világ közötti intuitív kapcsolat.

A *Rongyszőnyeg* c. gyűjtemény 14. költeménye öt négysoros versszakból épül fel. A mű a *rózsa* képével indul, majd kozmikussá tágul, végül ismét visszatér a virághoz. Az első és az ötödik versszak megegyezik, s mint a halhatatlanság ősi emblémája, a saját farkába harapó kígyó, az élmény ciklusain ismétlődik, ismétlődhet.

*Rózsa, rózsza, rengeteg,
lányok, lepkék, fellegek,
lányok, lepkék, fellegek,
illanó könny, permeteg.*

A vers kezdetén az elemek nem rendelkeznek az autonóm mozgás képességével, a külső szemlélő tekintete mozdul az egyről a kettő, majd a részek sokasítása révén a „rengeteg” felé. Az ember előtti statikus világban nincs immanens kapcsolat az összetevő elemek között, pusztán egymás mellé helyeződnek. Az első sor három szóból áll, a szavak között és a sorvégen vessző. Az Isten szemével látott világ az idő természetes hármassága (múlt-jelen-jövő), s annak meghaladása, a végtelen — az imént olvastuk: — „Jövője nincs és múltja sincs, / ő maga az öröklét”. A kétszer leírt *rózsa* után a vele keményen alliteráló *rengeteg*, amely mennyiség jelzésére szolgál, de lehet főnév is. A dolgok egyszerű néven nevezése után a harmadik szó már kettős értelmű, tartalmazhat valamiféle meghatározást is.

Az eleddig vízszintesen táguló képet a költő vertikális irányba fordítja át. A második sor ismét három részből (szóból) áll, s fokozatosan felfelé emelkedik. A földről (*lányok*) a levegőn (*lepkék*) keresztül a „boltozatig”, a *fellegek*ig jutunk. A második sor valamennyi főneve többes számú: az egységből sokaság lett. A föld szerepét egy másik arché, a levegő veszi át. A felfelé íveléskor a gravitáció, a természetes súly három állapoton keresztül fokozatosan elveszti érvényét: a második elem, a lepke szárnyának mozgása (ez az első közvetett mozgás) révén képes ég és föld között lebegni, míg a felhők statikus állapota ez. A kép hatalmassá tágult: a második *rózsa* utáni negyedik szó már átfogja az egész földi világot, miután a külső tekintet bejárta a kiinduló pontból a horizontális és vertikális irányokat, s megalkotta a vers terét. Az első sor szókezdő hangjának monoton ismétlődésére (r-r-r) a másodikban a sokkal lágyabb liquida, az *l* alliterál, s az is csak az első két szó elején.

A második és a harmadik sor (mint ahogyan az első és az ötödik versszak) megegyezik. Ebből két dolog következhet: formailag és tartalmilag egyaránt itt érkeztünk el a kétféle világot elválasztó „boltozathoz”, az égi és a földi tükröződik egymásban; illetve a versszakonként négy sorból így logikusan három önálló értelmű egység lesz, tehát a hármas vízszintes tagolódást kiegészíti a függőleges, mint ahogy a három aspektusú időhöz kapcsolódik a háromarcú bölcsesség (memória—bölcs cselekvés—előre látás, múlt—jelen—jövő: ld. például Tiziano: *A Bölcsesség allegóriája* c. képét).

A második—harmadik sor a *fellegek* szóval zárul, a negyedikben olvasható első utalás a részek közötti szerves (nem pusztán a külső szemlélő tekintete által megteremtett) kapcsolatra, éppen a *fellegek* okozataként. Az *illanó* könny-szerkezet egy jelzővel immár közvetlenül jellemez egy főnevet, a dolgok kezdenek belső minőséggel rendelkezni, a ré-

szek között valami kapcsolat jön létre. Az *illanó* melléknévi igenévben a melléknévi-jelzői mozzanat hangsúlyozódik ugyan, de már közvetve megjelenik az igei is: *illan*, hasonló kettősséget láttunk már a főnévi környezetben feltűnő *rengeteg* esetében. A felhőkből hulló eső és a szemből kicsorduló könny, az illanás (a folyadék légneművé válása) és a permeteg egyszerre érzékeltet lentről felfelé és fentről lefelé ható mozgásirányt. A szem — olvassuk az *Orbis Pictus* legelején, eleven tükör, amelyben „úszik a világ”, sőt a keresztény ikonográfiában Isten maga. A *permeteg* szó fizikai értelmén (eső) túl — hiszen minden földi jelentő, amelynek lényegi jelentése *ott túllelvő* (Mallarmé) — a világ teremtésére is utal(hat). Az eső nélküli kietlen szárazságban „Egyszer pára szállt fel a földről és megáztat-ta a föld egész felszínét. Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét” (Ter 2,6—7). A kapcsolatok, a korrespondanciák öntörvényű világában megjelenik az ember. Az *illanó könny*, *permeteg* kételemű a korábbi hármassággal szemben, s kettős irányt mutat: a lélek útja Istenhez és Isten alászálló lehelete. Megjelenik az emberi oldal, a minőségi meghatározás és viszonyulás szándéka, vagyis az emóció.

A következő versszak első sorába az emberi érzelem és a hasonló nyelvtani szerkezet szálán vezet át, ismét a fokozás és tágítás elve alapján.

*Lángoló menny, alkonyat,
csupa vér az ajakad,
csupa vér az ajakad,
ha csókollak, védj magad.*

Míg az előbbi versszak zárósora megfékezett indulatot, csendes rezignációt sugallt, addig ez a nyitósor meglehetősen erős érzelmi intenzitást fejez ki, főleg a lángolás erejével és a felidézett vörös színnel. A létrekelt ember érzelmileg viszonyul a dologhoz, s vele együtt megjelenik az idő, pontosabban közvetett utalás valamiféle világidőre: *alkonyat*, amely a hajnalhoz hasonlóan átmenet egyik állapotból a másikba, a világosból a sötétbe, az életből a halálba. Ismét az egymást kiegészítő ellentétek világában vagyunk.

E sor még kételemű: kozmikus tér és a kozmikus idő színpadán játszódik az emberi érzelem drámája. A következő sor már fel nem osztott egység: *csupa vér az ajakad*. Az emocionalizmus folytatódik, sőt erősödik: a vörös színből vér lett, az alkonyi égből, amely hangsúlyozottan horizontális, hiszen ég és föld találkozása, száj, ajak. A formai hasonlóság (horizont-szájnyílás) Weöresnél ismét jel értékű, amely mögötti jelentést más műveiben olvashatjuk. A *Vezeklésben* például ezt:

*(égből)... tiszta pálya,
melyre egy vércse vagy pacsirta szárnya
rajzolja a mosoly kettős ívét?*

A *Fogak tornáca* c. gyűjtemény Dante-idézzel indul, amelyben a firenzei költő írja: (Weöres fordításában) „könnyem égön kicsordult”... „Idő nélküli éj gomolyagában”. A mottó után 1-es számmal jelölt vers:

*A Fogak Tornáca, hová beléptél,
vörösmárvány-csarnok: a te szád,
fehérmárvány-oszlopai: a te fogaid,
s a bíbor szőnyeg, melyet taposol: a te nyelved.*

Ugyanitt az 5. darabban megfogalmazza az alaptételt: „Mert minden körbe ér”.

A belső teljességnek nagyon fontos mozzanata az emberben a Te, a Másik. A *Biblia* második teremtéstörténete hangsúlyozza, hogy az ember eredetileg kettős természetű

volt, egyszerre férfi és nő, s Isten csak később osztotta fel az embert, azzal, hogy Ádám oldalcsontjából megalkotta (nem „teremtette”!) az asszonyt. (Az ember eredeti androgíniájáról szól Platon híres meséje is a *Lakomában*.)

A tárgyi, majd érzelmi-tárgyi világ után a második (és harmadik) sorban megjelenik a Te, ismét nyelvtani formulába elrejtve: *ajakad*. A versben ez az első ragozott, egyes szám második személyű birtokos személyraggal ellátott főnév. A „boltozatról”, az égi-földi egységről ismét átfordulunk a megosztottságba, az explicit, sőt erőteljesen hangsúlyozott kettősségbe. A versben az imént említett birtokos személyraggal létrekeltett Te implikálja a mozgást. Ennek ismét (mint az *illanó könnynél*) két iránya van, a két irány egymásnak feszül. A kétpólusúság a világ új, férfi-női dualizmusához vezet: *ha csókollak, védd magad*. Ez az ellentét valójában ismét egymást kiegészítő, mint a fény és az árnyék, az éjjel és a nappal. A főnevek után két ige, méghozzá (látszólag) erőteljesen szembeállítva egymással, mint szurony és pajzs. Az Én (mert a Te révén öntudatra ébredt) immár nem pusztán megfigyel és érez, hanem cselekszik is, a mozdulata a Te-re irányul. A határozott irányú mozgást (két kemény *k*-hanggal) tárgyias igével, a lágyabb és tágabb értelmű védekezést pedig visszaható szerkezettel érzékelteti. Ezzel vége a statikus, főnévi világnak, az Én és Te létrejöttével, találkozásával mindent áthat a mozgás.

*Minden árad, fut, remeg,
rádnéz, aztán ellebeg,
rádnéz, aztán ellebeg,
csak az Isten érti meg.*

Nyolc ige! A mozgás és időbeliség mint belső szervező elv, az igék mint nyelvtani eszközök rendezik az új, dinamikus világot. A külső tekintet vándorlását immár végérvényesen felváltja a belső, immanens mozgás. Az objektív harmadik személyűség a totális (minden) változásra utal, amelynek nagyon különböző irányai és formái vannak. A folyékony halmazállapottal kezdődik, a vízszintes irányú, széles *áradással* (föld-víz kapcsolat), majd a határozott irányú futással (föld-levegő kapcsolat) folytatja, végül a függőleges irányú bizonytalan *remegéssel* (levegő) zárja le. A három ige a mozgásnak szinte valamennyi lehetséges irányát, módját jelzi. Az általános tendencia itt is, mint a *rózsa* és a *lányok*, *lepkék* esetében, a felfelé hatás. Az objektív világ teljes mozgásában (a sor ismét minden szempontból hármas osztású), a folyton mássá válás és változás állapotában, az objektív valóság és a szubjektum határán feltűnik a Te. Az egyes szám harmadik személyűséget felváltja egy szintén harmadik személyű, de a *ráddal* konkrét tárgyat, szándékot és irányt kifejező ige: *rádnéz*.

A hármas osztást ismét a kettősség váltja fel, s egyben az *aztán* szóval időre (ez is kettő: ekkor és akkor), a cselekvés létformájára is utal. A *rádnéz, aztán ellebeg* sok szempontból hasonló a *ha csókollak, védd magad* sorhoz. Mindkettő bipoláris, csakhogy az Én és a Te kettősséggel összefüggő intenzitás csökken, távolodunk a szubjektumtól. Az egyéniség korlátainak föloldódását nagyon szügesztíven fejezi ki az *ellebeg* ige, az *illanó* és a *remeg* párfogalma. A lebegés a lélek felfelé emelkedő útja, magánya. (A *Bibliában* „Isten lelke lebegett a vizek felett”, (Ter1,2 és 2,6—7)) Ez a sor kettős tükröződés ugyanaz, mint a kétszer ismételt középső sor Weöresnél. A versszak utolsó sora végső *egység*, nincs tartalmilag vagy formailag, gondolatilag vagy vesszővel részekre bontva. Isten egységének és teljességének birodalmába lépünk. A törvényszerűségek megfigyelése, a világ statikájának és dinamikájának leírása után a végső nyugalom állapotába, a kontempláció átítődjébe. A legmagasabbrendű mozgás a nyugalom, a *megértés*, amely átfogja, nyugalomba szintetizálja az erőket, a kozmosz valamennyi lehetséges átalakulási formáját, önmagába visszaforduló idejét.

A mondat kitéüntetett helyen van: a mű 12. sora, ez a földi teljesség száma (12 évszak, 12 apostol stb.), ami az „égi” hármas és a „földi” négyes szorzata. Ha azonban az ismét-

lódó sorokat egynek vesszük, akkor ez a kilencedik sor. A kilences a vertikális univerzum száma (Dante), a földet körülvevő egeké, amelyek speciális tulajdonságokra, részekre bontják az egy isteni kiáramlást. Mindenféle mozgásforma visszatér a „megértés”-be, Isten és ember újra megtalált egységébe. A sor az egész művet magában foglalja, öt szóból áll, ahány szaka van a versnek.

A negyedik versszak sora önálló, osztatlan egész, csak a sorok végén van elhatároló vessző.

*Messze libben a hajad,
nevetésed ittmarad,
nevetésed ittmarad,
mint kendőd a szék alatt.*

Az eddig egységben tartott tér-idő kettéválik, mint ahogy két részre szakadt az androgin ember is, s ebből a dualizmusból folyt minden cselekvés. A tárgyi mozzanat a *libbenéssel* (*illanó, remeg, ellebeg* után) a bizonytalan teljességben oldódik föl, elveszti konkrétságát a vizuális élményben, a tériségben. Ugyanakkor a másik szálon (*lángoló menny, ajakad, rád-néz* — ez a három kifejezés egyébként tökéletesen előkészíti a versszak második sorát az ajak [*nevetésed*] és a Te szerepeltetésével, a mikro- és a makrokozmosz egységében) a spirituális dolgok jelen idejűvé, jelenlévőkkel válnak: *nevetésed ittmarad*. Kanti—fichte elmélettel: a „magánvaló” megváltoztatja természetét és „számunkra való” lesz. A belső sorok itt ismét „boltozat” jellegűek: az elején a messze libbenés távlatai idéződnék fel, a tőlünk elfelé haladó mozgás, a záró sor viszont lezárttságot, sőt bezárttságot sugall. Ez a bezárttság azonban — mint alább bizonyítani szándékozzuk — egyben végtelenség is. A „külső”, majd „belső” végtelen után az ember által teremtett, műben vagy az emlékezésben megvalósított teljesség-élmény.

A *mint kendőd a szék alatt* nyelvtani szerkezetében az előző versszak záró sorát visszahangozza, s szintén ötelemű, tehát valamilyen módon magában hordozza és kifejezi az egészet. A versben itt, tehát az utolsó új sorban olvasható először hasonlat, méghozzá a *mint* szóval eléggé explicit módon. E sor a tipizálása, a megfigyelő reflexiójára és az utánzása. Nem maguk a dolgok jelennek meg isteni-emberi térben és időben, hanem úgy, ahogyan a jelenségek sokasága az *alkotó* szubjektum aktivitásával párosul. A művészi absztrakció világában feloldódik a tér és idő imént regisztrált, egymást kiegészítő ellentéte. Hiszen a hasonlat a maga egységében mindkét relációt magába olvasztja.

Ahogy az előbb az isteni kontemplációban, megértésben feloldódott a tárgyi valóság és a mozgás, úgy most egy lezárt földi szituációban és az emlékezés örök pillanatában nyugszik meg az indulat. E megbékélés, földre való visszatérés készíti elő az elsőt ismétlő versszakot. A folyamat a kozmikus idő törvényei szerint újra indul a dolgok megnevezésével, felfelé emelkedésével, majd az emberi kettősséggel, az autonóm mozgással folytatódik. Isten teremtő gondolata és az ember Isten-vágya örökös körforgással.

Nem szóltunk még a Teremtés első napja kozmikus időélményét különösen szépen, költői eszközökkel megjelenítő rímekről. Minden versszak hét szótagú (a hét a hármas és a négyes összege, emberre vonatkozó mikrokozmosz teljesség, hét erény, hét szentség, hét főbűn stb.). Általában a sorok első négy magánhangzója változó, az utolsó három versszakonként azonos (a földi négyes változékonysága az égi hármas állandóságával szembeállítva?). A rímekkel a költő szabályos kis részciklusokat képez a mű egészében összezáruló nagy körben, ahol érvényét veszítette a Nap és a csillagok mozgásától függő lineáris idő, s helyette a teljességet magába záró, örökké visszatérő, nempusztuló lélekidő van jelen.

Mérték és arány a századforduló művészetében

Mint általában a legtöbb tudományos fogalomnak, úgy a *mérték*nek és az *arány*nak is többértelmű a jelentése, minden tudomány saját szempontjai alapján értelmezi e fogalmakat. A *mérték* a fizikában elsődlegesen mérőeszköz, mértékegység, azaz az a fizikai mennyiségek egységéül választott mennyiség; a matematikában a hosszúság, terület, térfogat stb. fogalmainak közös általánosja. Sajátos a jelentése a halmazelméletben és az integrálszámítással, a funkcióanalízissel, a valószínűség-számítással és a geometriával szoros kapcsolatban álló mértékelméletben. Az *arány* matematikai értelemben két egynemű mennyiség összehasonlítására szolgáló dimenzió nélküli viszonyszám, a két mennyiség hányadosa. Lényegében kötődik a *mérték* fogalmához is, azaz valaminek valamihez viszonyított nagysága, mértéke. Ugyanakkor mindkét fogalomnak van értékítéletet is tartalmazó, sőt etikai értelmű jelentése is, így a *mérték* lehet eszmei, erkölcsi megítélés alapja, miután e tekintetben szinonimája a „józsanság”, a „szerénység” vagy az „ízlésbeli határ” fogalmaknak. Az *arány* jelentésköre is magábfoglalhat értékelő szempontokat, jelentheti a két vagy több dolog közötti „megfelelő”, tehát arányosnak vélt, szabályozott mértékbeli vagy mennyiségi viszonyt, így például a részek harmonikus, méretbeli kapcsolatát.

Ez utóbbi átvezet bennünket a művészet területére, miután itt e két fogalom jelentése sok vonatkozásban rokon a fizikai és matematikai értelmezéssel, ugyanakkor sok vonatkozásban el is tér azokétól. Minden kor szembekerül ugyanis azzal a dilemmával, hogy jöllehet a *mérték* és az *arány* kritériumai természettudományos szempontból numerikusan meghatározhatók, azaz fizikai és matematikai valóságok, ugyanakkor a társadalomtudományok aspektusából viszonylagos tényezők, kötődnek tehát a „szubjektíve általános” relativizmusához. Ennek ellenére a *mérték* és az *arány* fogalma úgyszólván minden kor művészetében a legfőbb kategóriák közé tartozik — az építészetet például úgy is meg lehet határozni, mint a *mérték*, az *arány* és a *lépték* par excellence művészetét, és a festészetben vagy a szobrászatban oly nagy szerepet játszó *kompozíció* követelménye is összefonódik a kategóriákkal.

Az európai kultúrában mindez a klasszikus művészetben megfogalmazott elvekhez kötődött, megfelelt tehát a numerikus, mérhető normáknak. Nem minden kor fogadta el azonban e normákat, voltak olyan „átmeneti” korok, amelyek épp e normák megkérdőjelezésére vállalkoztak, mint példázza a normatív szemléletű reneszánszt túlhaladni akaró manierizmus. Ugyanakkor — a példánál maradva — a manierizmus is elfogadott valamiféle, a saját normáinak megfelelő *mérték*- és *arány*rendszert, tehát nem önmagában a norma, hanem egy meghatározott norma ellen lázadt. Mindebből a művészet-történettudomány azt a következtetést vonta le, ha egy kor megszabja saját *mérték*- és *arány*rendjét, az ugyanúgy a közmegegyezés függvénye, mint például az, hogy mit fogad el „közérthetőnek” vagy „valóság-hű”-nek. Az egységes, központi elvből szerveződő kultúrákat kialakító korokban a társadalmat szabályozó értékrend meghatározza a „helyes” *mérték* és *arány* kritériumait, amelyek az esetek többségében valamiként kötődnek a klasszikus normákhoz. Eszerint a „helyes” *arány* a szimmetria, a részek közötti harmonikus viszony pedig az aranymetszés elveit követi, tehát tagadja a diszharmoniót, mint ahogy a normatív, klasszikus korokra jellemző „konszonancia” követelmény is kizárja a „kakofóniát”.

Mindez ugyancsak bonyolultnak jelentkezett a századforduló korában — egyszerre megfigyelhető a századokon át érvényes értékek devalvációja és az új értékek megteremtésének — és ezzel az új *mérték*- és *arány*értelmezés kidolgozásának — kísérlete. Ahogy azonban egy korszakot nem lehet csupán önmagában megérteni, mert vállalva vagy tagadva, de magában hordja az őt létrehozó előzményeket, úgy a 19—20. század fordulójának problémakörét is csupán a történeti, társadalmi előzmények, a fejlődés tendenciáinak vizsgálata alapján közelíthetjük meg. E kor ugyanis az európai kultúra nagy válságperiódusa, ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy megroppant a görög-római-mediterrán és a zsidó-keresztény alapokon nyugvó európai kultúra, lezárult tehát egy több évszázados fejlődési folyamat és valami merőben új bontakozik. Mindez magától értetődően sajátos aspektusba helyezte a *mérték* és az *arány* követelményét, mindjobban előtérbe került ugyanis e fogalmak értelmezésének etikai aspektusa.

A modern kor szigorú kultúrkritikusai közé tartozó kiváló művészettörténész, Hans Sedlmayr a válság legfőbb okának épp a *mérték* elvesztését minősítette, mégpedig nem pusztán művészi, hanem általában az emberi *mérték* elvesztését. Ez utóbbi zálogát ugyanis az isteni és az emberi szféra közötti „Középpont” megtestesítő Jézus-alakban vélte megtalálni. A racionalizmust istenítő európai gondolkodás azonban elveszítette e középpontot, a felvilágosodás kora megteremtette ugyanis az „autonóm ember” illúzióját, azaz az önerejét mindenhatónak vélő emberi ráció le akarta taszítani Istent trónusáról, és a megüresedett trónra az emberi rációt akarta helyezni — mégpedig ezzel szükségképp tagadta a transzcendentális és az evilági szféra közötti transzmissziós szerepet játszó „Közép” érték és ezzel *mértékszabó* szerepét. Sedlmayr a modern kor vizsgálata során több olyan tünetet fedezett fel, amelyek bizonyítják az új korra jellemző *mérték* és *arányvesztést* és okozói a korunkra jellemző etikai és művészi labilitásnak. Sommáza va ezek a következők: a kultúra szférájának „tisztaságára” azaz autonómiájára való törekvés (purizmus, izoláció); az ellentétek merev szétválasztása (polarizáció); az anorganikus világ felé való fordulás; a földtől való elszakadás igénye, a labilitás; az alantas szférába merülés; az Ember lebecsülése, az emberi lefokozása; a „Felső” és az „Alsó” szféra közötti különbség feloldása.

E folyamat legnagyobb horderejű következménye az „isteni”-vel együtt az „emberi”-nek elvesztése — márpedig ennek perdöntő hatása volt a modern művészet alakulására. Mindezt felismerték a századforduló művészei — vagy belenyugodtak vagy lázadtak ellene. Ezért a századvég és a századelő művészete egyszerre kifejezője a krízisnek, a régi értékrend tagadásának és az új értékrend keresésének. Számos példa van arra, hogy néhányan ismét jogaiba akarták helyezni a klasszikus művészetekre jellemző *mérték* és *arány* koncepciót — így például az „arany metszés” törvényét, mint a klasszikus harmónia biztosítékát — példázza ezt Seurat és a divizionisták törekvése. A Mallarmé féle „matematikai” költészet csakúgy a szigorú törvények keresésének bizonyítéka, mint ahogy a vizuális és plasztikai művészetek grammatikáját összefoglalni akaró festők és szobrászok próbálkozása, vagy pedig a geometrikus meghatározóban az építészetalakítás alaptörvényét architektonikus formarendben kifejezni akaró építészet, azaz a racionalista, konstruktivista építészet előfutárai. Ugyanakkor számos példa van, amely mindezt tagadva a fantázia, az egyéni átélés, az álom „logikáját” helyezte előtérbe és tagadott mindenfajta normatív *mértéket* és *arányt*. Az egyéniség szuverenitása követelményének megerősödése pedig szükségképp segítette azoknak az egyéni művészi világot teremtő, gyakran a mítoszteremtést célzó művészeknek próbálkozását, amelyek maguk vállalkoztak saját művészi világuk belülről meghatározott, öntörvényű *mérték* és *arány* rendjének megteremtésére — bármennyire opponált is ez a konvencionált szabályokkal. A magyar kultúrából elég csupán Ady Endre vagy Csontváry művészetére utalni. Am a századforduló művészi vállalkozásának talán legnagyobb hordereje mégis az volt, hogy előtérbe került a *mérték* és *arány* követelményének etikai aspektusa.

Halál és megdicsőülés

(Az 1956-os emlékműpályázatról)

Szintelenek, kopárak és hétköznapiak a szavak, elbicsaklóak és súlytalanok a gesztusok, amelyekkel élet, halál, sors, emlékezés vagy történelem dolgairól beszélni tudunk; és ezeket a kopár, szintelen, megbicsakló formákat, formulákat ismételteti az emberiség mindennütt, évszázadok, évezredek óta. A felszín mögött forró rétegeket sejt meg, a hűvös, tárgyilagossági történések páncélja mögött érzékeny és érinthetetlen területeket talál, aki e nagy, végső, a kezdetet és véget egyaránt magábarejtő, egybeolvasztó kérdésekkel kell szembenézzen; és úgy védekezik a belőlük feltörő, csaknem szó szerint húsbavágó, életveszélyes gondolatok, érzelmek, asszociációk ellen, hogy ún. örök igazságokba, formulákba, közhelyekbe menekül. Nem feledhetjük természetesen, hogy ezeket a közhelyeket az évszázadok patinája nemesíti és a tradíció szenteli meg: ez létezésük igazolása, idővel dacoló tartósságuk magyarázata; életerejük pedig az általuk kifejezett egyszerű, rönkyű, elnyúlhatatlan, tömön-datos igazságok életerejéből fakad. Mindez persze nem csupán a nyelv tartományaira vonatkozik, hanem a vizualitás valamennyi területére is. Többé-kevésbé és eltérésekkel; mindenestre az a műfaj, amelyről itt beszélünk — a síremlék- és emlékműszobrászat — ebből a szempontból a legkonzervatívabb: a Hégész-síremléket a temetőinkben szomorkodó nőalakoktól, vagy a római császárszobrokat a Lenin-emlékművektől legfeljebb az idő és az esztétikai minőség választja el egymástól, és nem a gondolkodás, a koncepció vagy a kompozíció, se nem a belső formálás; sőt ezek éppen hogy összefűzik, rokonítják őket. A műfaj történetéről gondolkodva minduntalan ugyanabba a folyóba lépünk.

I. Az 1956-os emlékműpályázat számomra kettős művészettörténeti tanulsággal zárult: az egyik az, hogy hagyomány és közhely milyen elsöprő és fékezhetetlen burjánzással fonja körül a feladatot még ma is, az évezred végén, a nagy művészeti forradalmak után, posztmodern korunkban. A másik, hogy e közhelyek és tradíciók milyen nemes fényt, milyen opálosan derengő energiát és szellemet tudnak sugározni ott, ahol az érzelm és gondolat villámfénye a formák mögé képes bevilágítani, oda, ahol a személyes létezés sötét rétegei húzódnak. Itt, most — a teljesség igénye nélkül — azokra a típusokra, formulákra szeretnék rámutatni, amelyek leginkább meghatározzák a pályamunkákat — és meghatározzák a feladatról való gondolkodást. Ugyanakkor e típusok közül kiemelnék egyet, mely véleményem szerint egyszerre gyökerezik benne a hagyományban, sokszor annak éppen legősibb forrásvidékéről származva — s egyszermind emelkedik is fölé e hagyománynak, akár egy lombkorona, anélkül, hogy gyökereit rejtene vagy megtagadná.

1. EMLÉKKŐ. „Exegi monumentum aere perennius”: ez az ovidiusi sor elsősorban az emlékállítás gesztusának ércnél maradandóbb természetét fogalmazza meg, nem az emlék anyagi anyagára utal. Aki él, így vagy úgy, jelet akar hagyni maga után, élete nyomát biztosítani a végtelenül hullámzó időben. Akí meghal, annak sírját megjelöli, azaz léte-zése bizonyítékát jelenti a romlandó vagy örök anyag. A gesztus elsődleges, megnyilvánulási formái és anyagai változatosak, változók. A homokba írt kedves név, melyet a tenger hullámai elmosnak, a sírra állított fejfa, a zsidó sírkövekre helyezett sok-sok ka-

Előadásként elhangzott a debreceni Déry Múzeumban, az Emlékművek Magyarországon c. konferencián, 1990. március 29-én.

vicsdarabka, de még a Martinovicsék kivégzésének helyén éjjel elültetett rózsa (Kazinczy ír erről) ugyanannak a gesztusnak különböző megjelenési formái; a kő, melyhez a mozdíthatatlanság, örökkévalóság és a súlyosság méltóságának képzetei tapadnak, az őskori dolmenektől és menhirektől a bibliai sziklasírokat fedő sziklákon és a középkori sírlapokon át a mai sírkövekig és faragott monumentumokig a legtermészetesebb módon töltötte be mindig az emlékkő szerepét.

A pályázat kiírása bármilyen szabad és toleráns, bármennyire jelzésszerű és elfogulatlan volt is, a mártír Angyal István végrendeletének híres mondata a tervek egy részét az emlékkőállítás gondolata felé terelte. „Nagy rusztikus kő legyen a névtelen csőcselék emléke”: és valóban, a mártírok képzeletbeli sírja fölött, felszakadó, artikulátlan kiáltásként lebeg e „rusztikus kő” (Kecskeméti Sándor, Szöllösy Enikő tervén); másutt elein megvasalva, és így némileg formába kényszerítve dől meg, fenyegetően billegő súlyként (Berhidi Mária); egy domb (sírdomb?) tetejét foglalja el, mintha modern Sziszifoszok görgették volna fel oda (Dienes Attila); kettéhasadtan, széthullva hevernek a monumentális szikladarabok, feltárva a vésők által ütött sebeiket (Mladonyczky Béla); elgyötörve süpped földbe a kő a tanknyomokat el nem múló, „ércnél maradandóbb” emlékként viselve (Papp László).

Valamennyi e típusba sorolható terv az emlékkőnek, e legősibb és legegyszerűbb sír-emléknek modern variációja; ugyanebbe a csoportba tartozik az a konvencionális-narratív mű, ahol a kőhöz lépcső vezet, a sziklatömböt portré-reliefek és széttört láncok „díszítik” (John M. Bene). Különbségük csak látszólagos: stílus és formálásmód különbsége ez, mely csak ideig-óráig fedi el az idea azonosságát.

2. KÁLVÁRIA. A Kálvária-ábrázolások, középpontjukban — gyűjtőpontjukban — a keresztre feszített Krisztussal a keresztény kultúrában a mártírium ős-képei. Olyan képről beszélünk, amely egy mélységesen emberi és ugyanakkor szimbolikus történet drámai csúcspontján mintegy megáll, kimerevedik, akár egy filmben; e pontra a törvény-kiszabta és az önként vállalt mártírium kettős terhe nehezedik, irtózatossá válik. Talán e kettősség az oka annak, hogy a kép feszültsége az évszázadok használatában sem enyhült, fénye nem kopott, nem ártottak neki stílusok és elhasznált formák: a dráma — Pilinszky János szavával — „átvértzi az időt”. Valahányszor halálról, szenvedésről, áldozatról beszélünk, előhívódik ez az ősjelenet (a köznapis beszéd fordulataiba is felszívódott, például: mindenkinek megvan a maga keresztyje), minden halál, szenvedés, áldozat azonos vele; nem képlet, nem üres forma, amely megtölthető — inkább olyan (szellemi) matéria, amely befogadja és átlényegíti, magához hasonlítja a világban lezajló Kálvária-történeteket. Egymásra kopírozza a krisztusi szenvedéstörténetet és a mindenkor áldozatok históriáját.

Az 56-os mártírok emlékének megörökítésekor a legtermészetesebb módon fordultak sokan e kézenfekvő és nagyhatású ábrázolási hagyományhoz. Legközvetlenebbül azok a tervek folytatják e tradíciót, amelyek látszólag nem követik a jelenet sémáit: az irtózatossá ácsolt szerkezeten (mely a maga pusztaság formáival is kínzó látvány) függő emberalakok (Berczeller Rudolf), az aszimmetrikus keresztfára feszített emberfürtök profán látványa (Rétfalvi Sándor) civilizált korunk „modern” szörnyűségeit idézi fel, a koncentrációs táborok, a népiirtások, a polgárháborúk, az 56-os megtorlások képei mögött egy kollektív Kálvária vizíóját láthatjuk. Ez a kietlen és égető látvány másoknál egyszerűbb, és az ösképhez kompozícióban közelebb álló formában jelenik meg (Fischer György, Sigmund Géza); olykor a pusztaság keresztet vagy keresztre emlékeztető formát használnak a Kálvária, a mártírium metaforájaként (Farkas Ádám, Tornay Endre András). Különös módon ott a legnagyobb a távolság tradíció és folytatása között, ahol a folytatás hangsúlyozottan engedelmes és alkalmazkodó. Szervátiusz Tibor hármaskeresztyje és az előtűk térdelő nőalak plasztikai formákkal „leírja”, szinte betűhíven „beszéli el” a jelenetet; mégis, van ebben valami olyanfajta mimetikus „eljátszása”, „előadása” a drámának,

amely azonosulni képtelen tárgyával és így nem megszűnteti, hanem megnöveli azt a távolságot, mely attól elválasztja.

3. ÉLETFA — HALÁLFA. Az életfa, a népi kultúrhagyománynak ez a legmélyebb rétegeiből kivirágzó, határokat nem ismerő szimbóluma átszármazott és elevenen él a magasművészetekben a középkori épületplasztikában éppúgy, mint a 17—18. századi úrihímzések díszítőanyagában. Az, aminek neve mondja, az élet fája, az életet stilizált, „névtelen” növény formájában jelképező ábra; sarjadás, növekedés, élő, lélegző erő és teljesség, folyamatos, korlátok nélküli, idő nélküli létezés. A sírra ültetett virág is életfa bizonyos értelemben: növényi létében folytatja a megszakadt emberi életet, mint ahogyan egy guzsalynehezék ágacskáiban élnek tovább a parasztasszonyok, akik használták őket.

E motívum egyszerűsége, gondolatkörének világossága, „plasztikus” jelképszerűsége engedelmesen adja át magát a szobrásznak, aki a halálon túli élet, a túlélés, a folytatódás és a hit hatalmának képeit keresi. A kemény sziklát gyökereivel szétrepesztő fácska (Ortutay Tamás, Rác Edit) organikus formái ugyanazt a diadalmas kitörést, fényre törést és győzelmet ünneplik, mint a sima, geometrikus tökélyű síkokat áttörő, karcsú gúla (Friedrich Ferenc).

A halálfa kiszáradt ágaival, görcsös törzsével, karomszerű gyökérzetével az életfa ellentéte: a pusztulás, a befejezés, a vereség és a végzet képzei kapcsolódnak hozzá. A pályamunkákban két helyen élt tovább ez a motívum: az egyik (Varga Géza) gyökereinek vad szorításába fogva a kőhalmot, száraz koronájával fenyegetően és hiábavalóan rajzolódva az égre; a másikon egy kötenger közepén sudáran magasodva, de ugyanolyan reménytelenül: csupasz, élettelen és csaknem elvont jelként magasodó tárgy (Samu Géza). Rajk László terve különös egységbe foglalta az életfa—halálfa ellentétpárt. A műszerekkel idomított, fémpántokkal gúzsba kötött fa törzse egyszerre fuldoklik-haladoklik a szorításban és hajt ki; engedelmeskedik a halálnak és megkerülve azt, tovább él. Az élet-halálnak ezt az ellentétek között csapongó hullámmozgását fokozza egy második ellentétpár: a környező domboldalt befutják éltető erekkel a friss vízü patakok, de ez az elevenséggel és étellel teli, folyamatoságot, időtlenséget jelentő áradás a mártírok néma, mozdulatlan, befejezett múltat sugárzó sírhelyeit veszi körül.

4. HÓSI EMLÉK. Olyan I. világháborús emlékművekre gondolok, amelyek minden kisváros és község főterén állnak, jóakarató igekezet monumentumai ezek; megnézhetünk százat, mintha mind ugyanazt látnánk. Furcsa érzés tudomásul venni, hogy ez a nem túl régi tradíció, mely maga is a nagy művészeti korok lesüllyedt és popularizálódott emlékműanyagából vette mintáit, bájosan ügyefogyott vagy szerencsétlenül nagyratörő koncepciójával még mindig él. Látnunk kell persze, hogy nemzedéki kérdés ez; a legidősebb művészgeneráció kezén kap némi fényt és patinát a tízes évek közepének emlékmű-áradatából oly ismerős világ. E háborús emlékek két típusa jelent meg a mostani pályázatban: a halott hős fölött imádkozó nőalak (egykor a haza nemtője, Patrona Hungariae, angyal; most: rémüldöző? csodálkozó? fiatal lány, utcai ruhában; Béres János) és a magas talapzaton elhelyezett kompozícióba rendezett heroikus emblémák csendélete (Szóts Vilmos, Németh Hoyer Márta). A régiek ebben is megbízhatóbbak, becsületesebbek; naivitásuk megmosolygató és hiteles. Ugyanabból az anyagból, amellyel ők dolgoztak virágkorukban, a tízes években, az utódok modernebb — és hamisabb — fazont szabnak: kopjafával dekorált munkásmozgalmi panteont (Varró Géza). E hős emlékmű-típusnál rajzolódik ki legtisztábban a folyamat, mely a tizenkilencedik század végén kezdődött, s amelynek során az emlékmű — ez a teljes egész — darabjaira hullott, összetartó, organikus ereje elveszett és már csak egykori elemeinek üres montázsaként vegetált tovább. A harang, a kicsorbult kard, a címer, egy történelmi esemény dátuma (itt: 1956), a motívumok, melyek egykor készségesen simultak bele a kompozícióba, most kiesve szerepükből, önállóságra törve, jelképi erőre vágyva azt a jelentést és

jelentőséget is elvesztették, amelyet a valamikori egészben betölthettek (Széll András, Gáti Gábor, Matyófalvi Gábor, Balla Gábor, Csikai Márta, Vigh Tamás).

II. A halál egyszeri, végleges; a halál után az élet vissza nem hozható, meg nem hosszabbítható, csak képletesen, a halotti kultusz által; „egyszer majd el kell temetni / és nekünk nem szabad feledni / a gyilkosokat néven nevezni” — írta Nagy Gáspár. A pályázat kifrása nem beszél kultuszhelyről, de az a tény, hogy az emlékművet temetőben kívánják felállítani, kimondatlanul is kifejezi ezt az igényt. Azt gondolom azonban, hogy az e körbe sorolható tervek viszonylag nagy száma más okokra is visszavezethető, mint csupán a pályázati kívánalom és a helyszín. Elsősorban belső okokra: feladat és személyes indíték ritkán találkozik össze olyan harmóniában, mint itt. Ez az emlékműveknél egyébként oly kivételes személyesség formálta a koncepciót a tervek egy részénél: így születtek meg a kultuszhely kialakítására vonatkozó elképzelések; mindenki saját maga és a maga módján akarta átélni a drámát, maga akarta végigjárni ezt a zárándoklatot, maga akarta megteremteni a mártírok halotti kultuszának színhelyét és formáit (vö. a kifejezést: saját halottjának tekint valakit). Ami az ún. külső okokat illeti, ezek is szinte nyilegyenesen vezettek ebbe az irányba: az emlékművek közhelyeit, tradicionális formáit és ábrázolásmódjait, lapossá koptatott frázisait úgy kerülni meg, hogy a „hátuk mögött” visszataláljunk a nagy kultúrák forrásvidékéhez. Bizonyos, hogy segítette ezt a törekvést a land art, mely maga is több ponton kapcsolódik a konstruált-rekonstruált kultuszokhoz; hozzánk már korábban beérkező hullámai most végre irányt kaptak. A tervek első csoportja olyan kultuszhelyeket formál meg, amelyek inkább a szemlélődés, a passzív, mozdulatlan emlékezés színterei; Csutoros Sándor körengetege, vagy Samu Géza dombokra felkúszó sírkövei nem számítanak emberi jelenlétre, a kövek irgalmatlan sűrűsége, fájdalmasan egymásba-roskadó elrendezése (Csutoros), szelíd és mégis sziklaszilárd sorai (Samu) egy másik, tőlünk független valóság darabjai; vannak, akár a temetők vagy az őskori szikla-szentélyek. Idetartoznak azok az épület-tervek (Bachman Gábor, Csete György, Kovács Attila, Vadász Bence), amelyek egy meg nem határozott, csak sejtethető, vagy ismeretlen rítus középpontjai lehetnek. A másik csoportba tartozó művek központi gondolata, hogy a kultuszban fel kell idézni a mártírium drámáját és ez csak az emlékező-látogató bevonásával lehetséges, egyedül csak így értelmes. Aki belép Haraszty István fémtornyába, őrtoronyba, börtöncellába lép be, és a gyertya, amelyet meggyújt, hogy a felvonó szalagja vég nélkül szállítsa föl-le, amíg csak világít, a gyertya nemcsak az áldozatokért ég, önmagáért is. A cselekvésben, és csak abban lesz a külső szemlélődés részese, csak a cselekvésben történik meg emlékező és emlék helycseréje, azonosulása, ami végül is minden kultusz alapvető és végső értelme.

Ez azonban még mindig csak jelképes részvétel; Bakos Ildikó, El Kazovszkij, Keserű Ilona, Lugossy Mária és Jovánovics György a szó legteljesebb értelmében végigvezet bennünket egy kijelölt útvonalon: az idő és történelem útján (Bakos), az emlékezés útján (El Kazovszkij), a szenvedés kanyonjában (Keserű), vagy a halál és megdicsőülés útján, egy modern purgatórium bugyrait követve az áldozatok sírjához (Lugossy). Zárándoklat, passió; amelyben az idők és a szereplők végérvényesen összekeverednek, amelyben szemlélet és cselekvés összerosódik. Mint ahogy Jovánovics művében összerosódnak az elemek, a stílusrétegek, a motívumok, az idők, hogy a látogató mozgásának ko-reográfiájában egy-egy pillanatra szétváljanak. A kompozíció formailag egyszerű és áttekinthető. Alsó szintjén masszív pylonok között egyre szűkülő folyosó vezet egy monumentális, rusztikus kőhöz, melynek keskeny szimbolikus ajtaján a „túlvilágba” léphetünk. Az építmény felső szintjén lepellel borított szarkofág, mögötte karcsú oszlop magasodik. Csupa ismert elem, ismerős fordulat: a sírokat jelölő emlékkő (itt; Angyal István köve); a pylonok között megnyíló út az egyiptomi sírkamrák bejáratára emlékeztet; a kőbe vésett, meg nem nyíló ajtó a barokk síremlékek ún. Halál kapuja; a hófehér szarkofág drapériájának dermesztő ráncait a klasszicista szobrászat és Canova hagyta örö-

kül; a karcsú oszlop lélegzően szabálytalan formája egyszerre emlékeztet a római diadaloszlopokra és az életfák lebegő könnyűségére. Két szintje — a halál és a megdicsőülés birodalma — az utolsó ítélet-ábrázolások kompozícióját követi. Ugyanakkor nem állatorvosi ló, nem művészettörténeti példatár. A szobrászat és az emlékmű-műfaj megkopott elemei és kihűlt közhelyei felfénylenek és átmelegszenek; ahogyan a szobrász személyességgel és filozófiával hevíti át anyagát, úgy olvadnak újra össze szerves, eleven egésszé a tradíció széthullott elemei. Jovánovics emlékműve olyan színhelyet jelöl ki számunkra, amelynek útjait, szintjeit, tereit végigjárva átélhetjük és megérthetjük, ami történt: ebben benne rejlik a felemelkedés lehetősége is. Azt gondolom, ez az igazság emlékműve lesz.

TÚZ TAMÁS

Még mindig itt

*Lám, mit is értek
a dodonai jóslatok:
Befellegzett, mindennek vége.
Eljövend majd a végóra — susogta Zefír is —
amikor zsákba varrnak,
bedobnak a Boszporusz vizébe.*

*Lám, két éve már,
hogy fújják a trombitákat
s még mindig itt toporgok,
várván, hogy mit hoz a holnap.*

*A szeretet arany abroncsa tart még össze
s a féltő gond éltet egyvideig,
míg Pithia hosszú szempillája rebben:
nem kell úgy megijedni.*

Ima és fiziológia

Milyen fiziológiai hatásai lehetnek a meditációnak? Ezzel a témával kezdett foglalkozni a Harvard egyetemen 1968-ban Herbert Benson szívspecialista. Első kísérleteit az Amerikai Transzcendens Meditáció mozgalom segítségével végezte, e mozgalom trénerai először is emberek százait tanították meg a *mantra* meditációra. A *mantra* keleti szó. A tanulást megelőzően a tanulók számára e szónak semmi jelentése nem volt, de a meditáció gyakorlása alatt megtelt rituális tartalommal. Benson és segítőitársai úgy találták, hogy a *mantra* szó ismétlése lecsillapítja a gondolatok által kiváltott stresszeket, amelyek olykor még a nyugodt sétatájak alatt sem hagyják békén az embert. Sz az eredmény: lassuló anyagcsere, nyugodtabb szívritmus, lassúbb légzés és alacsonyabb vérnyomás.

Sok tudóst megleptek akkor e mérhető, egzakt eredmények. Benson gyanította, hogy nem csupán a Transzcendens Meditációnak van ilyen hatása, hanem talán egy általános érvényes emberi reakciómódra tapintott rá. Újabb kutatásokba kezdett, de most a kísérleti alanyoknak az „egy” szót kellett angolul folyamatosan ismételnök. Más kísérleti alanyok szabadon választhattak valamilyen szót, amelynek ismételtetését kényelmesnek, kedvezőnek találták a maguk számára. Későbbi kutatásai során Benson keresztény és zsidó közösségekhez fordult, abból a megfontolásból, hogy a vallásos emberek rendszeresen imádkoznak, s imádkozásaik alatt vagy ezek kapcsán voltaképp meditálnak. E közösségek bekapcsolódtak a kutatásokba. A római katolikusok, mint kísérleti alanyok az Üdvözlégy Máriát, a reformátusok a Miatyánkot vagy a 23. zsoltárt és a zsidók is a megfelelő imáikat mondták. Valamennyi ismételt ima, mint meditációs folyamat, hatékonyan mutatkozott és előnyösen befolyásolta a fiziológiai jelenségeket. Benson szerint ezek az ismétlések úgy „működnek” a testben, mint a „relaxációs válaszok” vagyis a nyugodt, laza állapotban adott test „válaszok”, amik épp fordítottjai a test „harci” válaszainak. Ez utóbbiak akkor jelentkeznek, amikor küzdelmet folytatunk, harcolunk (a szó valódi vagy átvitt értelmében), amikor támadunk vagy védekezünk. A test „relaxációs válaszai” során mérhetően csökkennek az ideges fejfájások, a magas vérnyomás, a menstruációs fájdalmak, sőt csillapulhatnak a rákos és más betegségek fájdalmai.

Mint következetes kutató, Benson azt is kereste, mi az, ami *más* az imával, illetve az „egy” szóval végzett meditációk hatásai között. Az „egy” szó vagy egyéb, szabadon választott szavak ismétlése hamar unalomhoz vezetett, a kutatónak külön figyelmet kellett fordítani arra, hogy a kísérleti alanyok egyáltalán elvégezzék a meditációkat. Az imával végzett meditációknál erre nem volt szükség, de ennél többről is szó volt. Az ima valami többletet hozott, tartalmat adott a meditálásoknak, s Benson hamarosan bevezetett egy újabb faktort: a hit faktorát. Adatai azt mutatták, hogy a hit jótékony hatása *összeadódott* a „relaxációs válaszok” hatásaival és e kettő együtt fokozottan hozta a pozitív eredményeket. A stresszek lecsöndesedése mellett bizonyos spirituális implikációkat is talált Benson a meditációkban, miként előtte és utána mások is.

Amikor kapcsolatba került teológusokkal, igehirdetőkkel, szerzetesekkel és ökumenikus csoportokkal, széria-programokat dolgozott ki elsősorban a kórházakban működő papok és vallásos szociális gondozók bevonásával. Azt tanulmányozták, hogy miképp hat a „relaxációs válasz” egyrészt a spiritualitásra, másrészt a testi egészségre. Mérhetővé váltak bizonyos evidenciák, nevezetesen: az az ember, aki úgy érzi, személyes kapcsolata van Istenével, az kevésbé valószínűleg betegszik meg, és ha mégis, akkor könnyű

vele együttműködni a gyógyulás érdekében. A rábeszéléssel és a meggyőzéssel a beteg emberre ritkán lehet hatni, de a „relaxációs válasz” helyzetei, az ima, a meditációk intellektuálisan is nyitottabbá teszik és készebb befogadni információkat, utasításokat.

A keresztény múlt gazdag meditációs hagyományokban éppúgy, mint koncentrációs hagyományokban. Imá közben föl kell emelni a lelket a Teremtőhöz, meg kell tisztítani rossz gondolatoktól, a figyelmet arra a szent személyiségre kell összpontosítani, akihez az imádkozó könyörög — mindezek egyben intellektuális gyakorlatok is. Olyan belső erőfeszítések, amelyek valóságos lelki és valóságos fiziológiai hatásokat váltanak ki.

Léteznek standard fiziológiai mérőskálák, de ezek közül — Benson kutatásai előtt — keveset használtak úgy, hogy imádkozás előtt és után megmérték volna a fiziológiai mutatókat. Benson és munkatársai az INSPIRIT mérőskálával ezen dolgoznak. A spirituális emberek, mondja Benson, úgy gondolkoznak, hogy létezik Valami, ami Több és Nagyobb, mint én — lehetnek ezek vallásosak de nem szükségképp azok. Erről a csoportról az derült ki, hogy pszichológiai szempontból egészségesebbek, mint a nem spirituális emberek, noha nekik is vannak stresszel kapcsolatos tüneteik. Második értékes megállapítás erről a csoportról az, hogy a meditációs tréningek során leginkább ők gazdagodtak. Az Életcél-indexek mutatószámai éppúgy ezt jelezték, mint az éles fájdalom csökkenésében elért változások.

E kísérleti programokon papok és szociális vezetők is részt vettek, mélyen hatott rájuk, s ezeket gondolatgazdag, érett kurzusnak tartják, amelyben óvatosan elkülönítik a vallást valamint a természettudományt.

Néhányan a vallásos katolikus, református és zsidó kísérleti alanyok közül csendesen mosolyogtak az iménti eredményeken. Hiszen elég régtől fogva hiszik, tudják és tapasztalják, hogy az ima erősíti a lelket, de a testet is teherbíróbbá és ellenállóbbá teszi. Ám mégis nagyszerűnek tartható az, hogy a szívspecialista kutatásai ezeket a tényeket igazították és műszerekkel is mérhetővé teszik. (Psychology Today, 1989. okt.)

Számunk szerzői:

Giczgy György újságíró, parlamenti képviselő (KDNP)

Farkas Beáta jogász-közgazdász, JATE

Monoszló Dezső író, Bécs

Pál József irodalomtörténész, JATE

Németh Lajos művészettörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE

Kovalovszky Márta művészettörténész, István Király Múzeum, Székesfehérvár

Mohás Livia író, pszichológus

Székely Magda költő, műfordító

Tillmann J. A., a Vigilia belső munkatársa

Találkozásaink a Szentírással

SZÉKELY MAGDA

Az én prófétám

Az én prófétám nem azonos egyik bibliai prófétával sem. Valamennyiük eggyévált alakja ő, mindazoké, akiknek szava belém épült ifjúkoromban, amikor, évek hosszú során, lelki apám, dr. Benoschofsky Imre budai főrabbi útrnutatásával olvastam őket héberül, magyarul. Ez az elvont, egyre fényesebb körvonalú prófétafigura mind határozottabban rajzolódik elő bennem az idő múlásával, jelentése mind egyértelműbb. Nem azonos azzal, akit oly sűrűn használjók ideje az irodalmi divat, mintegy szinonimájaként a vátesznak, a szentnek, sőt, sokszor a sámánnak. Az én prófétám nem szent, nem hibátlan; esendő ember, el-elbukik — végtére ő Jónás is. Nem az emberinél mélyebb rétegekből fakadó, sajátos önkívületben nyilatkozik meg, mint a sámán. Gondolatait másféle világosság hatja át, felsőbb régiókból való. S nem is vátesz, nem a megváltoztathatatlan jövő tudója, s kérésre hirdetője. Az én prófétám kéretlen jóslatait belső kényszer, etikus követelmény sugallja. Mivel töltitek földi napjaitokat, gyalázatosak? — rivall a bűn kényelmében élőkre. *Ha* meg nem változtok, akkor bizony ez és ez történik majd veletek. A kívánatos erkölcsöt, életnormákat testesíti meg népe számára, s mindig szembeszegülve, egymaga képviseli őket Isten előtt — ha a nép megkövezi, magamagát kövezi meg.

A próféta jellegzetes tulajdonsága a vonakodás. Soha nem akarja vállalni elhivatását. Fut előle, mint Jónás. Ifjúságára hivatkozva könyörög mentségért, mint Jeremiás. Tisztátalan ember-voltára mutat, mint Ézsaiás, hőkölve a feladattól. Az önjelölt próféta — hamis próféta.

Az én prófétám bujdosni kényszerül, kinevetik és följelentik, szegényebb a szegénynél, koldusnál nyomorultabb.

A gazdag próféta — hamis próféta.

Az én prófétám tanítása törvényszerűen kudarcra ítélte. Szemben áll a világi s az egyházi hatalommal egyaránt.

A sikeres, a hatalomra került próféta — hamis próféta.

Amit az én prófétám kíván, az e világon nem valósulhat meg. Követelése a szüntelen mérték.

A próféta léte Istenre bizonyosság. Ő, aki, mint bármely más halandó, porból lett s gyarló, nem a maga szavait mondja, hanem Istenéit. Akarva-nem akarva, rugódozva el-lene. De mondania kell: az isteni szó gyöttelelem, parázs a szájban. Személyes léte árnyékká halaványul. Nem tudunk róla semmit. Üldözik, prédikáljon bár háborút vagy békét. A próféta maga az érvényesség, ha egyszer egyedül van is. Népe helyett ő a nép. Az emberiség helyett ő az ember.

Ferdinandy Mihályal

— *Először azt szeretném tőled kérni, hogy röviden foglald össze életedet, hiszen a legutóbbi időkhöz itthon még a lexikonok is elfelejtettek megemlíteni. A tavaly megjelent Kortárs Magyar Írók Kislexikona az első olyan mű, ahol rövid összefoglaló olvasható rólad.*

— Nehéz összefoglalni egy életet, mindenesetre megpróbálom. 1912-ben születtem Budapesten, elvégeztem az elemi, elvégeztem a gimnáziumot, beiratkoztam a bölcsészeti karra, és a nyolcadik félév utolsó napján ledoktoráltam. Művészettörténetből, a magyar föld régészetéből, és magyar történetből Gerevich Tibornál, Alföldi Andrásnál és Szekfű Gyulánál. Azután Gerevich Tibor ösztöndíjjal elküldött először Rómába, majd Berlinbe, kilenc hónapra. Megjegyzem, berlini kirándulásom csinált belőlem egész életre komoly, elszánt, képzett antinácit.

— *Mikor volt ez a berlini ösztöndíj?*

— 1936-ban. Visszatérve Magyarországra, Gerevich megkérdezte, akarok-e »a tanszékehez jönni«. Ott voltam tanársegéd egy ideig, ami nagyon kellemes sine cura volt, közben kezdtem el a könyveimet írni. Megírtam a *Mi magyarokat*, megírtam az *Istenkeresőket*.

— *Azt hiszem, az Istenkeresőkben a szentkorona-tannal kapcsolatban hivatkozol egy nagybátyádra, Ferdinandy Gézára. Ejténél róla egy-két szót, illetve a családi háttéréről?*

— Engem a családi háttér nagyon determinált. Apám, aki nem volt történész, és hétéves voltam, amikor meghalt, olyan történelmi tudatot adott át nekem, hogy tulajdonképpen ő döntötte el, hogy történész leszek. Ferdinandy Géza, aki jóval tovább élt, a Honvédelmi Minisztériumban volt államtitkár; ugyanakkor furcsa módon, címzetes nyilvános rendes tanára volt a közjognak az egyetemem. Több nagy munkát írt, amelyeket sok évvel halála után is nagyon jól lehetett használni, főleg az Aranybulláról írt kitűnő tanulmányát. Az ő fia volt Ferdinandy László, aki sajnos nem tudós lett, hanem ügyvéd, de olyan hihetetlen tudással rendelkezett, hogy fiatal ember koromban hozzá vittem történelmi munkáimat, amelyeket kitűnő kritikai érzékkel bírált el. Ennyit családi háttéremről.

— *Az Istenkeresők utószavában utalsz arra, hogy a Mi magyarok félreértéseket szült, ezért szükségesnek tartottad, hogy szólj röviden a szellemi háttéréről, azokról az indíttatásokról és nagy tudósegéniségekről, akiknek szellemében dolgoztál. Először azt kérdezném, mik voltak ezek a félreértések? Utána pedig kicsit részletesebben Kerényi Károlyról, Szondi Lipótról, Szekfű Gyuláról, azokról a meghatározó egyéniségekről, akiknek szellem-ujja feltűnik munkáidon.*

— Erre visszatérnem azért nehéz, mert nem akarok Gerevich Tiborról rosszat mondani, aki végtére atyai módon bánt velem. De már a doktorátusom után bementem egyszer Kerényi pénteki órájára, és fölfedeztem őt. Valamivel később ő is fölfedezett engem, s én rájöttem arra, hogy Kerényi Gerevichnél, Husztinál jóval nagyobb formátumú egyéniség, igazi egyetemi tanár. Kerényivel aztán személyesen is összebarátkoztam.

Amikor Gerevich ezt észrevette, kijelentette, hogy „mi latinok vagyunk és nem görögök! Ezt gondold meg Mihály.” De akkor már késő volt: én a *Mi magyarok* első fejezetében, amely a magyar mítoszról szól, tulajdonképpen már Kerényi tanítványa vagyok. Gerevichnek nem volt ekkora sugárzó tanári ereje. Tudta a dolgát, de nem úgy, mint Kerényi, aki egészen apostolszerű volt. Kialakult körülötte egy kör, akik nem voltak mind a szó szoros értelmében vett tanítványai, de akik neki köszönhettek mindent. Például: a Karinthy fiúk, Zolnay Vilmos, Dobrovits Aladár és folytathatnám még a sort. A *Mi magyarok* megjelenése után Szekfű szakított velem, a mai napig sem értem, miért. Amikor odamentem hozzá a dékáni hivatalba, s mondtam: Professzor úr, köszöntem! Erre azt válaszolta: Kérlek, nem vettem észre!... és köszönt. Így lettem én ennek a kicsit ellenzéki, és nem teljesen befogadott, Kerényi-pártnak a tagja.

— *Tehát úgy érezted Kerényivel való megismerkedésed után, hogy addigi szellemi környezeted a maga pozitívizmusában — ha ezt így általában mondhatjuk, olyan egymástól is különböző társaságra, mint az említett Huszti, Gerevich és Szekfű — olyanfajta laposságot, vagy a konzekvenciák levonásától irtózó nyárspolgárságot takar, mint az Ady fellépte körüli szellemi életben, amelyet a Mi magyarok végén rajzoltál meg? Adynak ki kellett ebből szakadnia, föl kellett ez ellen lázadnia. Neked ezen lázadás lehetőségét a Kerényi-kör adta meg.*

— Pontosan! Nincs is semmi hozzátennivalóm.

— *Hogy alakult kapcsolatodok a továbbiakban?*

— Amikor a Magyar Nemzetnek voltam cikkírója, Pethő Sándor azzal küldött el Kerényihez, „menj el hozzá, beszélj vele az integrális humanizmusról”. Éppen akkor jelent meg *Történeti táj* című terjedelmes esszém az Athenaeumban. Kerényi megkérdezte, azonos vagyok-e azzal a Ferdinandyval, aki ezt az esszét írta. Mondtam: igen, és ezután magázásból tegezésbe csapott át. Az integrális humanizmusról nem sok szó esett, de Kerényi attól a naptól kezdve meghatározó hatást gyakorolt rám és munkáimra.

— *Furcsa, hogy a marxisták, akik mindenestül kitagadták a magyar szellemi életből a Kerényi-kört a hozzá tartozó, vagy vele rokonszenvező írőkkel együtt, Prohászka Lajost úgy állították be, mint a náciizmus szálláscsinálóját, és Vándor és bujdosó című művét mint a politikai magyar—német sorsközösség hirdetőjét.*

— Prohászka Lajosra nagyon szívesen gondolok vissza, kapcsolatunk jó volt. Mikor Rómában voltam ösztöndíjas, a *Minerva* c. folyóiratban, folytatásokban megtaláltam a *Vándor és bujdosó*t is, amiről addig egyáltalán nem tudtam semmit. Úgyszólván lázasan olvastam el, és a mai napig állítom, hogy egész szellemi fejlődésekre nagy hatással volt. Meg kell említenem, a kultúráim igen nagy része német volt, mert a német tudományos könyvek — persze nem a náci, hanem az igazi német könyvek — sokkalta érdekesebbek voltak, mint a magyar tudományos könyvek. Engem magával ragadott a német szellem. Goethe akkori bálványozása, valamint Kerényi hatása a német kultúra felé sodort. Ugyanakkor szerencsém volt abból a szempontból, hogy mindenki láthatta, a Pesti Naplóban és a Magyar Nemzetben közölt cikkeim olyan vadul náciellenesek — a cenzúra bevezetése előtt ezt még lehetett —, hogy Weesenmayer, a német követ, elment Hómanhoz, és azt követelte, vagy kérte, hogy távolítsanak el az egyetemről. Amire Hóman — noha ismerjük politikai nézeteit — azt válaszolta: „bár nem értek egyet Ferdinandyval, azonban egy magyar egyetemi doktornak szabad, sőt kell kimondania a véleményét szóban, írásban, nyomtatásban akkor is, hogyha ez a kormánynak nem tetszik”. Ez nagy mondás volt akkor!

— *Azóta sem sok ilyen hangzott el! Első munkáid — amelyekről meg kell mondani, hogy Kerényi nagyon gyümölcsöző módszerét a leghatásosabban alkalmazták a magyar*

történelemre, és azóta sem átfogó, sem részlettanulmányok ilyen szempontból nem jelennek meg — remélhetőleg most, ilyen hosszú dermedtség és cenzurális tilalom után, ismét bekerülnek a magyar szellemi élet vérkeringésébe.

Visszatekintve hogy látod magát az alapgonddal? Ha jól veszem ki azt, hogy egy történelmet mindig az istenséghez való viszonyában kell vizsgálni, akár egy család, egy dinasztia történetéről van szó (mint az Istenkeresőkben az Árpádokról), akár magáról a nemzetről, ahol mondjuk a 19. század tragédiáját, vagy a 20. század eleji magyar összeomlás tragédiáját Széchenyi és Ady Istenhez való viszonyán át világítod meg. Mostani szemmel, illetve a mai történettudomány szemszögéből, hogy ítéled meg ezt a vállalkozást?

— Ez a vállalkozás nagyon spontánul, nem előre kitervelten jelent meg munkáimban, és kitarítottam mellette mindvégig, és talán túlzó módon utasítottam vissza minden olyan irányzatot, amely nem állt teljesen a szellemnek — a magyar szellemnek is — a szolgálatában.

— A pozitívizmus részéről való elutasítást már említetted. De hogy fogadta mondjuk a hozzád közel álló, vagy veled rokonszenvező kör azokat a megállapításaidat, amelyek a magyarságot ily módon a szentség kategóriájában tárgyalták?

— A Kerényi-kör nagyon pozitívan fogadta, mégpedig nemcsak azok, akik tudománnyal foglalkozó emberek voltak. Emlékszem egy szegedi festőre — a neve nem jut eszembe — aki a legnagyobb rajongással beszélt az Istenkeresőkről. Azt mondta, hogy ez az a könyv, amire várt! Ő is a Kerényi-körhöz tartozott, gyönyörű portrét festett Kerényi Károlynéről.

— Kerényiről esett már némi szó. Térjünk most rá Szondi Lipót hatására, akitől a sorsválasztás kategóriáját veszed, amely az egyik leghasznosabb fogalom az Istenkeresőkben. Gyakorlatilag arról van szó, hogy az Árpád-házi házasságokat vizsgálva azt nézed meg, miféle ösöket választanak egy-egy dinasztikus házasság megkötésekor az Árpád-házi fejedelmek az utódaiknak, és ezáltal milyen kultúrkörbe kapcsolják be saját családjukat, illetve a nemzetet.

— Szondi Lipót húsz évvel volt idősebb nálam, és Kerényivel úgy került kapcsolatba, hogy migrénjét meggyógyította. Egy este Kerényivel elmentünk Szondihoz, és hosszú beszélgetés alakult ki közöttünk, melynek során Szondit nagyon megszerettem. Szondi-ban volt valami — Kerényit idézem —, „ami emlékeztetett az Ūristenre”: nagyon nyugodt, a dolgokat felülről néző, bölcs ember volt (akkor még aránylag fiatal: én 24, ő 44 éves). Az emigrációban is fõnntartottuk a kapcsolatot levelezés formájában, s mikor aztán eljutottam Svájcba, mindig meglátogattam, akárcsak Kerényit. Kerényiéknél szállóvendég voltam, Szondiékhoz csak beugrottam a Jupiter utcába — ott lakott —, ami nagyon helyes volt, mert úgy fogtuk fel (Kerényi meg én), hogy róla van elnevezve.

— Az Istenkeresők, egy kicsit Szekfüre visszaugorva, mintegy vetélytársa lehetett az adott kontextusban a Hősök és szentek kötetnek, amelyhez Szekfü irt elõszót, és amely a magyar szenteket neobarokk álláspontból — annak is egy nagyon kifinomult változatából — tekintette át. Nyilvánvalóan sírlódásokat okozott, ahogy Szent Erzsébet és Marburgi Konrád viszonyát tárgyalod, ahogyan Szent Margitot, illetve a sírja körül kialakult nekropoliszt mutatod be; vagy azt, hogy Szent Margit műveltségéről — amelyet Marcellus révén kapott — írsz.

— Marburgi Konrád és Szent Erzsébet viszonya valósággal botránkyó volt a Nemzeti Újságban, és egy pap — akinek már nem emlékszem a nevére — valóban a lehető legkeményebben utasította vissza interpretációmát. Szegény anyám mondta erre a kritikára, hogy „Ez azért van, fiam, mert az a pap nyilvánvalóan nem katolikus, te azonban az vagy!”

— *Más egyházi körökben esetleg kedvezőbb megítélésben részesült-e a könyved?*

— Nem tudok visszaemlékezni rá. Csak azt tudom, hogy nem az *Istenkeresőket*, hanem a Magyar Szemlébe írt tanulmányomat — „A magyar őstörténet új útjai” címmel — egy bencés történetíró a könyvében elejétől végig átvette anélkül, hogy közölte volna a nevemet.

— *Most emigrációról kérdeznék: hogyan hagytad el az országot?*

— Én nem tartom magam emigránsnak, és sohasem tartottam magamat annak! Engem Hankiss János, aki államtitkár volt akkor a Kultuszminisztériumban, egy nap magához kéretett, és azt mondta: „Emlékszem rá, egyszer a debreceni Nagyerdőben találkoztunk, és egy portugál könyvet olvastál... Érdekelnek még a portugálok?” Én azt válaszoltam, hogy igen, mire ő: „El akarsz menni Portugáliába, mint magyar lektor? Meg kellene alapítani a magyar lektorátust.” Apósom tanácsára elvállaltam. Nagy nehézségek támadtak a kiküldetésemmel kapcsolatban, mert a Külügyminisztérium egyes részeiben kimondottan náciellenesek voltak, más részeiben azonban nem. A kulturális osztály vezetője, Zilahi Sebes Jenő, meg is mondta nekem: „Te, aki olyan németellenes cikkeket írtál, te nem fogod elhagyni ezt az országot!” Erre apósom elment egyik jó barátjához, Kállay Tamáshoz, ő szólt Kállay Miklósnak, aki akkor Magyarország miniszterelnöke volt. Kállay Miklós többek között azt mondta: „A te portugáliai feladatod az lesz, hogy majd odaállsz a magyar követ mögé, hogyha mi különbékére készülünk, és — mivel hogy a magyar követek nem tudnak egyáltalában semmit (mondotta szóról szóra) — te demográfiai, történeti, egyéb tudományos szempontból tanácsokat fogsz adni neki. Ezért kinevezlek egyben kulturális attasénak is. Fedő szereped az lesz, hogy megalapítod a lektorátust, és tanítod azokat a portugálokat, akik magyarul akarnak tanulni.” Felvette a telefonkagylót, és azon a furcsa magyar módon, amit külföldön nem ismer senki, azt mondta Zilahi Sebesnek a fülem hallatára: „Jencikém, nekem az a kívánságom, hogy Ferdinandy Mihály, családjával együtt, a jövő hét folyamán elinduljon Portugáliába.” És én el is indultam — életemben először — Portugáliába. Ez 1943 őszén volt.

— *Akkor jártál először Portugáliában?*

— Akkor.

— *Mennyiben különbözött attól a latinság-élménytől, amelyet Rómában szívhattál magadba?*

— Rendkívüli módon. A portugálok kedvesek és udvariasak, de nagyon kell vigyázni nehogy megbántsa az ember őket, nehogy megsértse nemzeti érzéseiket, kétségbe vonja nemzeti dicsőségüket. Nem is láttam sem azelőtt, sem azután olyan népet, amely olyan mértékben érzékeny lett volna. Találtam egy pár igazán jó barátot, akikkel később is fönntartottam a kapcsolatot. A német kultúrképviselők nagy csodálkozására, én ezekhez egyszerre bejáratos lettern, látogattuk egymást. Tulajdonképpen az történt, hogy ők fedezték fel, hogy magyarbarátok, amiről addig nem tudtak.

— *Nem segített ebben a Luziáda híres passzusa a portugál dinasztia magyar eredetéről?*

— De, segített.

— *Ez általában elterjedt hit? Nyilván az iskolai oktatás révén mindenki tudott róla.*

— Igen. Például a mi kis cselédünk azt kérdezte: „Tudja-e Don Miguel, hogy a mi királyaink mind magyarok voltak?” — ami azért egy kicsit túlzás.

— *Milyen volt Portugáliában abban az időben a szellemi helyzet? Mennyire volt nevezhető önállónak, mennyire volt valami nagyobb szellemi tartomány függvénye, mennyiben befolyásolta a politika?*

— Portugália voltaképpen diktatúrában élt abban az időben, Salazar diktatúrájában. De Salazart az jellemezte, hogy ő volt azt hiszem az egyetlen diktátor a világon, aki soha egyenruhát föl nem vett! A pénzügyi jognak volt a professzora Coimbrában. Rendbe tette az országot. Egy hibája volt csak: az államot tette megint egészségessé, a maga kis körében elfogadottá és hatalmassá, de nem volt szociális tézise. Tehát a nép meglepő szegénységben — sőt helyenként nyomorban — élt, amin lehetett volna segíteni.

— *Politikai küldetésed milyen tetteket követelt?*

— Követelt volna sok mindenféle tettet, de mind megbukott: március 19-ével mindenek vége lett. Március 19-e után körülbelül egy héttel azok, akik nem voltak náci-barátok, disszidáltak (a követ is, és többen mások is). Aki nem disszidált, sőt rögtön chargé d'affaires lett, az az első követségi titkár, Újpéteri Elemér volt. A követ Wodianer Andor volt. Egy apáról, anyáról zsidó származású ember, és becsületére legyen mondva az akkori Magyarországnak, hogy mindvégig megtartották állásában. Sok éven át volt követ, és ha nem jön március 19-e, nem is disszidált volna.

— *Hova disszidáltak?*

— Mi akkor még Portugáliában maradtunk, és kezdetben egy komitő törődött velünk: adott valami kis pénzt, hogy ne haljunk éhen. Valamivel később, más tisztviselőkkel együtt, bekéretett Wodianer és közölte, hogy a magyar kormány még a katasztrófa előtt ötmillió svájci frankot helyezett el — az akkor már nem követ, de — volt követ Barcza György kezébe, aki Svájcban élt. Ebből a pénzből kifizetéseket eszközöltek számunkra, úgyszólván mi, disszidált követségi tisztviselők, régi fizetésünk felét (azt hiszem 45%-át) megkaptuk 1946 közepéig. Amikor — szintén Wodianer — közölte, hogy ő többé nem meri vállalni a felelősséget értünk a magyar kormánnyal szemben, és beszünteti ezeket az úgynevezett juttatásokat. Ezután — otthagynán minket — minden gondoskodás nélkül elhajózott Argentínába, ahol egy nagyon fényes hotelben, a Lancasterben élt, és úgy tudom, ott is halt meg. Azt hiszem, 1950-ben, de nem tudom egészen biztosan.

— *Felmerült benned, hogy hazagyere?*

— Én tulajdonképpen jelentkeztem Keresztúrynál. Egy rokonom vitte el neki a levelem, és adta a kezébe (akkoriban a postaszolgálat nagyon gyenge volt). A levelemre kaptam választ, de erre a kérdésre nem felelt. Viszont tízezer svájci frank volt letéve a lisszaboni magyar követségen azzal, hogy ha a magyar lektor bajba kerül, akkor ez az összeg neki kifizetendő. Keresztúry Dezső — a mai napig hálás vagyok neki — akkor, abban a nyomorult helyzetben, kifizettette nekem ezt az összeget, amit teljes egészében megkaptam, és addig, amíg a mendozai, argentinai egyetemről a meghívót meg nem kaptam, ebből a pénzből éltünk.

— *Minek volt köszönhető ez a mendozai meghívás?*

— Annak, hogy én egy szép napon átmentem Spanyolországba azt híván, ott katedrát tudok szerezni magamnak, de hát erről szó sem volt. Ellenben összetalálkoztam néhány nagyon okos, kedves, művelt spanyol tudóssal, akik szeretetükbe fogadtak, és összeköttetésbe hoztak az Instituto de Cultura Hispánica — ami egy az egész spanyol világra kiterjedő kultúrintézet volt — igazgatójával. Ő alaposan kikérdezett, hogy ki vagyok, mi vagyok, aztán visszamentem Portugáliába. Két hónap múlva kaptam tőle egy hosszú táviratot, amelyben közölte, hogy a mendozai egyetem — nyilván az ő közbenjárása folytán — „elfogadta”, ez volt a kifejezés: „elfogadta az ön kollaborációját”. Ez 1947-ben történt.

— *Milyen egyetem volt ez a mendozai, jellegét és szellemét tekintve?*

— Mikor megérkeztem, föllendülőben. Tulajdonképpen kis egyetem volt, de akkoriban minden tanszéken alapítottak folyóiratot. Volt egy évkönyvem, amelyet nagy lendülettel szerkesztettünk; én akkor kezdtem spanyolul publikálni. Egy nagyon kedves, jó

barátom, Hilario Rodriguez Sanz segített nekem nyelyleg. Egy év alatt körülbelül nyolc tanulmányt jelentettem meg különböző folyóiratokban, és azt képzeltem, hogy ott maradok halálomig. A perónista kormány tézise azonban, ami eleinte úgy hangzott — és ennek köszönhettem, hogy oda kerültem —: jöjjön a külföldi! Szükségünk van a külföldire!... egyszerre megfordult: A külföldre semmi szükségünk nincs! Mi egy autochton kultúra vagyunk, és a külföldiek, ha lehet, menjenek el!... Erre aztán kerestem magamnak más helyet. Puerto Ricó meghívott táviratilag azzal, hogy azonnal válaszoljak, mert az állást csak negyvennyolc órán át tudják betöltetlenül hagyni. Azonnal elfogadtam (ez 1950-ben volt), odamentünk, és ott vagyok a mai napig is, persze most már nyugdíjasként.

— *A Puerto Ricó-i egyetemet mikor alapították, és amikor oda kerültél, milyen állapotban volt?*

— 1903-ban alapították, és amikor én odakerültem, akkor fellendülőben volt. Amíg a kitűnő Jaime Benitez volt a rektor, virágzott ez az egyetem, és remélni lehetett, hogy legalábbis a felső kurzusok európai nívót fognak elérni. Aztán 1966-ban vagy 1968-ban aljas módon, politikai okokból, mert a másik párt került fölül, egyik percről a másikra elbocsátották az egyetemről — nem a Puerto Ricó-i életből, amelynek a mai napig is egyik vezetője —, így tönkretették az egyetemet. Ez a mai helyzet. Én 1977-ben mentem nyugdíjba.

— *Akkor még egy jó évtizedet végigéltél a hanyatlás korszakából is. Azon történeti tudományok fejlődése, amelyeket műveltél, és amelyek oktatását nyilván fel is kellett építeni Puerto Ricón, hogy alakult, kikre támaszkodhattál, milyen volt a hallgatói kar, milyenek voltak a publikációs lehetőségek?*

— A publikációs lehetőségek nagyon rosszak voltak. Ma jobbak. Elsősorban a rektorra tudtam támaszkodni, és a diákokra. Bár egyébként mindenféle zavargások voltak, főleg a külföldi, amerikai professzorok ellen: nem engedték be az óráikra őket, nem tudtak előadni. Engem soha senki sem bántott, a diákság mindig szeretettel övezett.

— *Milyen tárgyakat oktattál?*

— Sok mindent. Ott az egyetem nem katedrarendszer szerint működik, mint itthon. Középkori egyetemes történettel kezdtem, aztán ehhez hozzávettem az antik egyetemes történetet is. Később ellentétbe kerültem a történelem-départementtal, és akkor egy amerikai kollégámmal együtt, a dékán segítségével, megalapítottuk előbb az összehasonlító irodalom szekcióját, majd départementjét, aminek összesen nyolc, vagy kilenc tanára volt. Két témakör volt a vesszőparipám, amire mindig és mindig visszatértem: Homérosz és Vergilius, valamint Goethe.

— *Hogyan fogadták, s mennyiben volt újdonság, amit tanítottál? Támaszkodhattál-e olyan szellemi mozgalomra, amely a karjaidba terelte a diákokat?*

— A diákokat a karjaimba terelte az összehasonlító mitológia. A többi tárgykörnél, mint például Goethénél, az embernek tényleg egy kicsit fognia kellett a diákokat, amíg összeterte azt a négyet, akire szükség volt ahhoz, hogy meg lehessen tartani a kollégiumot. Olykor megtörtént, hogy a mitológia-kurzusomra százhatvankét ember iratkozott be. Kétségbeesve kértem a dékáni hivatalt, hogy zárják le a matrikulát, mert ennyi embert nem lehet tanítani. Később aztán lemorzsolódtak, mert az első órán megijesztettem őket, hogy mi mindent fogok tőlük kívánni, de így is rengetegen maradtak.

— *Összefügg ez a Latin-Amerikát jellemző vallásos nyugtalansággal, hogy ennyire tódultak az óráidra?*

— Nem tudom egészen biztosan, mert az a sok szekta Puerto Ricón, azt hiszem hogy éppen nem teszi a talajt termékennyé a mitológia számára. De ezek a diákok — és ez a

mai napig is így van — szeretik a mitológiát, olvasnak mitológiát. Mikor Kerényi hozzáférhetővé vált angol nyelven, elkezdtek olvasni, és az óráim tényleg nagyon látogatottak, eredményeim kielégítőek voltak.

- *Nem szorította ki később a Kerényi-hatást Lévi-Strauss népszerűsége?*
- Lévi-Straussról alig volt szó Puerto Ricón.

— *Most beszélj kérlek a spanyol nyelven írott történeti munkáidról, amelyek Magyarországon szinte ismeretlennek számítanak.*

— Volt egy esszégyűjteményem: En torno al pensar mítico címmel, magyarul: *A mítoszi gondolkodás körül*. Ez a kötet kilenc tanulmányt tartalmaz, és elég különböző témákat ölel föl: különböző kultúrákban, költőknél, művészeknél kerestem mítoszi elemeket, mint például Goethe, Michelangelo műveiben. Azt hiszem talán *A makrokozmosz szimbóluma Michelangelo Utolsó ítéletében* az egyik legjobb tanulmányom. Goethe démonisága volt másik vesszőparipám.

- *A kötet kiadása után mivel foglalkoztál, mint spanyol nyelvű történész?*

— A Puerto Ricó-i egyetem kiadta két kötetben spanyol nyelvű történeti értékezéseimet. Valamivel később lányom és vőlegénye lefordította németről spanyolra *V. Károly* című könyvemet. Ez szintén a Puerto Ricó-i egyetem kiadásában jelent meg 1964-ben. Németül valamivel később jelent meg, mint spanyolul. Gyermekkoromtól készültem arra, hogy írjak II. Fülöpről. Ez 1977-ben 450 oldalon meg is jelent németül, majd tavaly Barcelonában spanyolul. Úgy látszik, hogy ez sikerkönyv lesz, vagy lett, mert már több, mint 2000 példányt eladtak, pedig a könyv elég drága, és nem éppen az utca irodalma. Egy Puerto Ricó-i történész nő írt is a könyvről, és bemutatta azt egy nagyon válogatott társaság előtt. Én is beszéltem a könyvről, 36 példányt meg is vettek, ami Puerto Ricóban azt jelenti, mintha Magyarországon megvennének 6000 példányt.

- *Mivel magyarázod ezt a közönyt, az éghajlattal?*

— A Puerto Ricó-i ember nem részesült iskoláztatásban. Mikor odakerültünk, akkor például egy diplomás asszonnyal egyáltalán nem lehetett beszélgetni. Csak igennel, vagy nemmel válaszolt. Manapság már sokkal jobb a helyzet. A népnek az a része, amellyikkel kapcsolatba kerültem, nagyon jó benyomást tett rám. A taxisofőrök például képzett politikusok, és nagyon jól lehet velük beszélgetni. Sosem fogom elfelejteni az egyiket, akivel a fővárostól a házamig tizenegy kilométert utaztam, és hamarosan kiderült, hogy az ottani politikára vonatkozó nézeteink teljesen megegyeznek. Olyan jól elbeszélgettünk, hogy nem akart elfogadni pénzt tőlem.

— *Ez a kultúra elsősorban latin-amerikai kötöttségekkel bír-e, az Egyesült Államokhoz igyekeznek-e hasonlítani, avagy európai példákat követ?*

— A Puerto Ricó-i irodalmi és szellemi élet szinte évről évre erősödik, aminek én nagyon örülök. Ez természetesen spanyol nyelvű. Én magam is — szemben azokkal, akik arra törekednek, hogy tünjön el Puerto Ricón a spanyol nyelv, és az angol vegye át a helyét — azoknak a sorába állottam, akik a Puerto Ricó-i, tehát a spanyol nyelvet pártfogolták. Eszembe jutott, hogy mi mindent meg lehetett csinálni a magyarokkal például III. Károly, Mária Terézia és II. József alatt, de mikor József megalkotta a nyelvrendeletet, akkor az egész nemzet föllázadt ellene. A nyelvét nem adja egy nemzet! Ezt láttam kicsiben Puerto Ricón.

— *Ha már visszakanyarodtunk a magyar történelemhez: megjelent egy könyved Mohácsról, illetve a Mohácsot előkészítő évtizedekről. Mennyire volt módod a magyar törté-*

nelmet becsempészni az oktatási anyagba, illetve mennyi lehetőség maradt, hogy tovább műveld szakmád ezen részét?

— A „becsempészni” szót külön köszönöm! Hiszen Magyarország olyan messze esik Közép-Amerikától, hogy nagyon keveset — szinte semmit sem — tudnak rólunk. Itt meg kell említenem szívbeli jó barátomat, Vajay Szabolcsot, akivel együtt spanyol nyelvű publikációinkkal sikerült megtörnünk azt az elterjedt tévhitet, hogy az „húngaro” tulajdonképpen cigányt jelent. Például Juan Ramón Jimenez, Nobel-díjas költő, a *Platero* című híres könyvében amikor „húngaro”-t mond, az cigányt jelent. Amikor megtudta rólam, hogy nem tudok heggedülni, többet nem állt szóba velem.

— *Tényleg meghökkentő, hogy talán Jorge Luís Borgesén kívül, nem tudnak a magyarokról. Ő viszont tudott — igaz, hogy ennek életrajzi oka is van, hiszen ismerte Remenyik Zsigmondot. Mindenesetre te belecsöpögtettél valamit a Puerto Ricó-i fejekbe. Hogyan jutott rá időd, hogyan szerezted meg az ehhez szükséges irodalmat?*

— Előbb az előző kérdésedhez szeretnék még annyit hozzáfűzni, hogy amikor megjelent a Mohácsról szóló könyvem, melynek azt a címet adtam, hogy: *Magyarország romlása*, az egyik kedves diákom megkérdezte: Melyik? — merthogy romlásokban gazdag nép vagyunk.

Az utóbbi kérdésre pedig azt mondhatom, hogy európai útjaimon, amelyeket a Puerto Ricó-i egyetem tett lehetővé, igyekeztem leginkább antikváriumokban — főleg Ausztriában és Németországban — összevásárolni amit csak lehetett. Olyan könyvtárat sikerült összegyűjtenem Puerto Ricón, hogy nem kellett kitennem a lábamat a lakásból ahhoz, hogy megírjam Anjou-könyvemet. Hát persze nincs meg minden, amit egyáltalában publikáltak, ez magától értetődik, de azért nem panaszkodhatom. Tulajdonképpen magyar anyaggal jól el vagyok látva. Azonkívül rengeteg van spanyolul és portugálul, nem beszélve az egyetemi könyvtár anyagáról.

— *Milyen kapcsolatot tartottál fenn hosszú kintléted alatt a magyar emigráció különböző köreivel?*

— A magyar emigrációval két szempontból tartottam fenn a kapcsolatot. Egyrészt volt egy csomó barátom köztük, másrészt létrejöttek nagyon nívós folyóiratok Nyugaton, mint például az Új Látóhatár, vagy a Katolikus Szemle, az Irodalmi Újság és a Bécsi Napló: ezekben publikáltam. Azonkívül 1957 elején volt egy összejövetel — 156-an voltak egy müncheni kocsmában —, ahol megkérdezték, hogy én hogy találtam meg a helyemet a világban? Én ültömben beszéltem róla: elmeséltem a nehézségeimet, viszonyosságaimat, eredményeimet. Akkor azt mondták, hogy az emigrációnak szüksége van egy tanár-elnökre, és engem fognak megválasztani. Erre fölálltam, megköszöntem a tiszteletet, és azt mondtam, hogy két okból nem fogadhatom el: az egyik ok az, hogy én, akit az utolsó — általam törvényesnek elismert — Kállay-kormány küldött ki, nem vagyok emigráns, hanem külföldön élő magyar. A másik pedig az, hogy én nem Németországban élek, Puerto Ricón pedig nincs magyar diákság. Ennek ellenére a 156-ból körülbelül hatvanan reám szavaztak. Ennyi volt kapcsolatom az emigrációval.

— *Elképzelhetőnek tartod, hogy hazaköltözzél?*

— Ha nem lennék ilyen öreg! Nekem megvan az otthonom Angliában és Puerto Ricón is. Magyarországon mindent előlről kéne kezdeni, s ez igazán nagy nehézségek elé állítana. De azt, amíg bírom szusszal, megígérem magamnak és a hazámnak is, hogy minden évben egyszer haza fogok jönni. Talán még halálom után is...

— *Akkor most visszaugrunk pályád kezdetéhez. Azt már említetted, hogy publicisztikát is műveltél, de mikor kezdted el szépirodalommal foglalkozni? Tán az egyetemen, vagy már annak előtte?*

— Tizenharmadfél éves koromban a verseimmel nyertem meg egy országos pályázatot. Gimnáziumom a II. kerületi Királyi Katolikus Gimnázium volt, melynek közismertebb neve Ferenc József, mert a bentlakók a Ferenc József Intézetben laktak. Én 10 percre laktam az iskolámtól. Nyolc esztendőn át kínoztam szegény tanárait, mert nagyon rossz diák voltam. Kivéve azokat a tárgyakat, amiket nagyon szerettem. Ezek közé tartozott: a hittan, a magyar és a történelem.

— *A hittant miért szeretted? Esetleg olyan magas szinten tanították, ahol már dogmatikatörténet, vagy liturgiátörténet?*

— Én mind a mai napig kitűnőnek tartom a katolikus hitoktatást. Az első évben katekizmus, a második és harmadik évben az Ó- és Újszövetség, negyedikben a liturgia — ami rendkívül érdekelt —, ötödikben dogmatika, hatodikban morális, hetedikben egyháztörténet, nyolcadikban apologetika. Ez olyan nagyszerű program volt, hogyha az ember nem esett a feje lágýára, és egy kicsit odafigyelt, sok mindent megtanulhatott. A papunk, aki azt hiszem nagy csibész volt, határozottan művelt, bizonyára a legműveltebb tanár volt a gimnáziumban. Világosan, jól magyarázott. Nagyon sokat tanultam tőle, főleg olyan témákban, amikről különben egyáltalán nem volt szó a gimnáziumban. Például a liturgia, a morális, az egyháztörténet és az apologetika területén, amely tulajdonképpen az egyháztörténet tanításának vitája. Egy nyolcadikos diáknak már feje van ahhoz, hogy tényleg részt tudjon venni ebben. Úgyhogy én, aki nem voltam klerikális, sőt épp az ellenkezője, mégis azt kell, hogy mondjam, ennek a nevelésnek nagyon sokat köszönhetek. Nem közvetlen, inkább közvetett módon.

— *És az irodalomtanárod?*

— Zombori Jancsi bácsi! Ő nagyon kedves ember volt, aki többnyire nem volt egészen italtalan állapotban, hogy szelíden fejezzem ki magam. Az első időkben nagyon nem szeretett engem. Én ettől függetlenül olvastam magyar irodalomtörténetet, mert amit a középiskola adott, az nem volt elég. Hatodikban például nekiültem, és nyolcadikig egész jól megtanultam finnül, úgyhogy a Kalevalát eredetiben tudtam olvasni — szótárral, de fordítás nélkül.

Nagyon nagy hiba volt a gimnáziumban, hogy Titus Liviust öt, nyolc, tíz soronként adták föl. Később jöttem rá arra, hogy milyen óriási író! Főleg az első és az ötödik könyv volt rám nagy hatással. Az ötödik könyvből lett az az én mai napig kiadatlan munkám, melynek a címe: *Veii* — ez az etruszk város — *Veii, avagy a meghívott halál*. Úgy látszik, senki sem akarja meghívni a halált, ezért nem akarják kiadni.

— *Ez történeti tanulmány, vagy regény?*

— Olyasmi, mint a *Kun László*, ami tulajdonképpen humanista dialógusokon alapul. A *Veii* fiktív kongresszus margóján kialakuló beszélgetés hat tudós között: ezek vitatkoznak arról, hogy mi történik akkor, ha egy nemzet, egy város minden külső ok nélkül magára idézi a pusztulást.

— *Ezt a témát sok szempontból jártad körül a már tárgyalt könyveidben, és az etruszkok eltűnése adatot szolgáltathat a magyar történelemről vallott nézeteidhez is. Kun Lászlót az Istenkeresők „Démon” c. fejezetében negatív főszereplővé avatod. Róla beszéljünk egy kicsit.*

— A Kun László úgy született, hogy hatodikos koromban éjjel egyedül jöttem a Nemzeti Színházból — ami szigorúan tilos volt —, ahol a III. Richárdot néztem meg, és akkor eszembe jutott, hogy Kun László hasonlít III. Richárdhoz. Elhatároztam, hogy drámát írok róla. Ebből meg is született egy oldal, amit később megtaláltam, és mondhatom, nagyot nevettem rajta. Azután telt-múlt az idő, engem Kun László még mindig

nagyon érdekelt, és akkor a kisebbik leányom hozott nekem egy detektívregényt: *Az idő leánya, az igazság*. Fölhabzoltam: arról szólt, hogy egy detektív megbetegszik, és kéri barátait, hozzanak neki valami olyan témát, amivel az ágyban is tud foglalkozni. Beviszik neki III. Richárd a Londoni Történelmi Képtárban található arcképe fotóját, a rá vonatkozó adatokat és dokumentumokat. Rájön arra, hogy Shakespeare szörnyű alakként állította be III. Richárdot, aki azonban úgy lehet nem volt ilyen. Így találtam meg azt a formát, amelyben Kun Lászlóról írni lehet. Rám tört ez a téma, és napokig írtam. Azt hiszem, körülbelül tíz nap alatt elkészültem vele. A kiadással voltak nehézségek, de kiadta boldogult Újváry Sándor, aki a kiadónk volt Münchenben, és akivel jó viszonyban voltam — még akkor is, amikor szegény már majdnem teljesen vak volt, feljártam hozzá, és fölolvastam neki ezt-azt, ha Münchenben jártam. Az elkészült könyvet elküldtem többek között Klaniczay Tibornak, aki visszaírt nekem, hogy ő nagy érdeklődéssel olvasta, és volna-e kifogásom az ellen, hogy Magyarországon megjelenesse? Én azt válaszoltam, hogy nem. Ő elvitte Illés Endrének, de úgy látszik, Illés nem akarta elolvasni. A végén — igazán nagy hálával emlékezem meg róla — Varga Katalin, a Szépirodalmi egyik főszerkesztője, fölfedezte a könyvet. Ez azt hiszem 1987-ben vagy talán már 1988-ban volt. Akkor engem még nemigen fogadtak a Szépirodalmiban, ellenben Varga Katalin egy szép napon telefonált, találkozotunk, nagyon jó barátságba kerültünk mindjárt. Volt egy nagy hiba valahol a müncheni kiadásban, azt ott rögtön kijavítottuk, és ezzel megindult a Kun László magyarországi kiadása. Meg is jelent tavaly, és úgy látszik, talált olvasókra, mert amikor Pécsre mentem előadni, sorba jöttek az emberek, legalább tizenötön, kezükben a Kun Lászlóval, hogy dedikáljam. Mondhatom, nagy öröm volt ez számomra, hiszen ezzel a feltámadásom ünnepelhettem.

— *Jelenleg milyen könyved magyarországi megjelenéséről van szó?*

— A könyvnapokon árultuk az *Ünneprontókat*, amit végső kétségbeesésemben, mert a Magvető visszautasította, én adtam ki. Ez tulajdonképpen a regényciklusnak, a *Szentgáliak*nak a negyedik darabja. Az első a *Szentgáliak*, a második a *Menekülők*, ezek még akkor jelentek meg, amikor Magyarországon éltem. Következett egy körülbelül 35 éves szünet, azután megírtam, és Bécsben kiadtam saját költségemen a *Baklovagokat*. Hiányzik az ötödik és hatodik kötet, amit már megírtam. A hetediket tervezem, de még nincs kész, és azzal zárulna a regényciklus. Ez egy magyar család története 1825-től 1919-ig.

— *Annak idején a szellemi környezeted hogyan fogadott be mint szépirot?*

— Azt mondta nekem egy ifjú magyar, hogy a *Szentgáliakkal* beloptam magam a magyar irodalomba. Ha én akkor nem a Rózsavölgyinél vagyok egyrészt, mint bevezetett író, másrészt, mint kiadói főnök, akkor valószínűleg nem jelent volna meg. Tudományos műveimmel elmentem mindentüvé, és kiereszkoltam azok megjelenését, de a szépirodalommal félnék voltam, mert ezeket belső ügyeimnek tekintettem. Rózsavölgyinél viszont Mauthner Manó — szintén nagy hálával emlékezem meg róla, ő volt az igazi kiadói főnök, aki egyike volt a legcsúnyább és legtisztességesebb zsidó embereknek — elolvasta a kéziratot, és azt mondta nekem: „Hallja doktor úr! Én igazán a legnagyobb örömmel eltanácsolnám magát, mert minnek oda még egy író, ahol már annyi van, de ez egy jó könyv, ezt mi ki fogjuk adni.”

— *Hogyan tudtad ilyen sok évtized múltán fölvenni a fonalat a regényciklushoz? Voltak közben vázlataid, vagy pedig egyszerre csak kiszakadt belőled, mint a Kun László?*

— Egyszer csak eszembe jutott, hogy mégiscsak folytatni kellene a *Szentgáliakat*, és akkor leültem, és azt hiszem, hogy öt vagy hat pontban leírtam, miért nem lehet és nem érdemes magyar regényt írni Puerto Ricón. Aztán elmúlt két nap, nekiültem, és hét hónap alatt megírtam az egész regényt.

— *Családodon kívül ki volt az első olvasó, akinek megmutattad? Voltak-e az emigrációban irodalmi barátaid?*

— Bizony nem! Nekem azt mondta egyszer egy Puerto Ricó-i asszony, hogy olyan erőm van, mint egy bölénybikának. Egyedül, mindenkitől elhagyatva adom az óráimat az egyetemen, ahol még csak szeretnek engem, s hogy kitartok a magyar irodalom mellett... Akkor egymásra nevtünk, és a mondatnak nem lett vége.

— *Nyilván iszonyatos bölénybikaság kellett egész életedhez. Az emigráció lélekölő hatásáról Rákócziival kapcsolatban írsz. Hogyan tudtad ezeket a hatásokat ellensúlyozni? Kellott valamifajta reménynek élnie benned a hazával, a magyarsággal kapcsolatban, amely majd leveti magáról a kényszerzubbonyt.*

— A *Kun László*ban van egy mondat, amit sok magyar rossz néven vett tőlem. Amikor portugál barátom azt mondja: Te tulajdonképpen nem szakadtál ki a magyarságból! Még határozottabban fogalmazom meg — mondja a portugál —: ahol te vagy, ott van Magyarország!

— *Azt hiszem, ennél jobb befejezést találni sem tudnánk, úgyhogy nagyon köszönöm a beszélgetést!*

Szörényi László

TÚZ TAMÁS

Az Orion felé

*Napló nappalok nélkül
csak egybeömlő éjszakák
végeláthatatlan folyosók
a Rajna átszeli a Tejutat
léglökéses repülők húznak
az Orion felé
álmatag léteim beleolvadnak
a spirálkódokbe
orvosolhatatlanul elviselhetetlenül*

*nincs írott szöveg csak élőszó
kiment az is a fejemből
szemem sincs csak halántékom
átlüktetek veled
az idő útvonalain
számítgatom
már egy órája egy napja egy éve
a széttagosított éjszakának*

TILLMANN J. A.

A tudáskígyó és a rossz végtelen

Vargha Jánosnak

„...a legnagyobb tévedés, amit az emberiség
elkövethet, az az, hogy a tudományról azt
hiszi: a teljes igazság birtokosa...”

C. F. v. Weizsäcker

Az újkor emlékműve

A közelmúlt eseményhorizontján egy különös emlékmű magasodik: az újkor emlékműve, a szarkofág. Az újkor csernobili emlékműve síremlék; benne a tudományos-technikai remény helyeződött a *felezőidő* — felölünk nézve majdhogynem örök — nyugalomba. Ez az építmény a legelterjedtebb újkori vívmányok, a lakó- és ipartelepek visszataszító formáit is felülmúló rütségében méltóan megformált emlékműve az élet összes formája ellen elkövetett korszakos merényletnek.

Ez az égbekiáltó emlékmű kiemelkedik a történeti időből is: évezredekken át érintetlen mélyében a *Lassú Felezőidő Démona* vett szállást. Ez, démonikus vonásai és a körülötte kialakult különféle kultuszok ellenére, tudományos-technikai termék. És kultuszának fennmaradása hosszú időre biztosítottnak tűnik.

Ebben az emlékműben a kor kivételes sűrűségben van jelen. A *szarkofág* a tudományos-technikai mítoszok és eljárások fellángolását és rombadőlését is magában hordja. Alaktalan betontömegében a haladás hitének emelt hódolat és egy gigantikus hulladékhalom eltüntetésének igyekezete lépett frigyre. Ez az építmény nem egyszerűen az emberi létesítmények sokaságának egyike, miként létrejött sem tekinthető pusztán egy eseménynek az események láncolatában. A csernobili katasztrófa az eddigi legnagyobb törést jelenti a történeti időben: ekkor és ott vált kétségtelen bizonyossággá, hogy sorsa alakításában az ember mellé egy *arctalan alany* emelkedett. Ez pedig egyre határozottabban a saját képére és hasonlatosságára formálja életünket és minden leendő életet.

A csernobili emlékmű egy korszak síremléke. Azt jeleníti meg, hogy az újkor alapjaiban ható és munkáló erők és szándékok, tudományok és technikák, remények és filozófiák egyszer és mindenkorra *meghaladottakká* váltak. A modernitás végérvényesen elavult. Ez az avulás a jelen állaga tekintetében a legnyilvánvalóbb, és egyúttal a legveszélyesebb. A tudományos-technikai társadalomgépezet — mely lényegéből fakadó to-

Előszó *A későújkor józansága. Olvasókönyv a tudományos-technikai világfelszámolás tudatosítása köréből* (Göncöl-Vita, Budapest, 1990.) című kötethez.

talizáló törekvése folytán immár a Föld térségeinek túlnyomó részére kiterjed — az a veszély fenyegeti, hogy működésének, azaz bomlástermékeinek áldozatává válik.

Az állag romlása az élet valamennyi szférájában megmutatkozik — a vizek minőségétől az emberi érintkezési viszonyokig a szellemi alakzatokig menően tettenérhető. Ez utóbbi valószínűleg a legveszedelmesebb, mert a veszélyek észlelésének és tudatosításának lehetőségét ássa alá. A szellem bomlástermékei, melyek az újkori „eszme”, a szellem-, a társadalom- és a természettudományok egyre gyorsabban szaporodó és avuló emléleteinek kimúlása után maradnak hátra, rátapadnak a nyelvre, beleeszik magukat a gondolkodás mélyrétegebe; világképük szilánkjai beárnyékolják a látómezőt. Az újkorban lezajlott folyamatok megértésének ezért az egyik előfeltétele a szellemi hagyománynak e hulladékhalmozatból való megszabadítása. Ez nem valamiféle „elvek” jegyében zajló tisztogatást jelent, hanem mindnyájunk előtt nap mint nap újra előálló feladatot. A veszélyek észlelése és széleskörű tudatosítása ugyanis elhárításuk első és elengedhetetlen lépése. A tudományos-technikai világfelszámolás tudatosításának elméleti megközelítési kísérletei és újabb keletű teóriái ehhez segíthetnek hozzá.

A világ felszámolása

A világ felszámolása, számszerűvé tétele és eleveenségének egyidejű ellehetetlenítése nem mai keletű. Már jóideje folyik, és a számbavételben teljesebbé válik. Ennek eredete a számokkal folytatott mágikus eljárások és az alkímia, az újkori természettudományok forrásvidékén húzódik. Kezdetben a számbavétel csak egy-egy területre vonatkozott. A későbbiekben, a természettudományok, és főként „kemény magjuk”, a fizika matematizálódásával párhuzamosan egyre több területre terjed ki; a részletekbe menő katasztréktól az állat- és „nép”-számlálásokon át a katonai összeírások és szociológiai felmérések különféle fajtájáig terjed.

A név — és a szó — helyét a szám kezdi betölteni. A földek gazdagságát nyersanyagkészleteik mutatói jelzik; a népek és kultúrák nagyságát nem tetteik és alkotásaik, hanem népszámlálási adataik és nemzeti össztermékük számadatai alapján mérlegelik. (Amitől aztán virulásnak indulnak a „kisnemzeti” és „kihálás”-gondolatok, nyomukban a kisebbségi komplexusok...)

Századunk hetedik évtizedében e tájék Bölcs Vezérlői és Vajákosai arra az elhatározásra jutottak, hogy a haladás újabb vívmányával ajándékozzák meg az országlakókat: mindahány állami polgár — az újszülött csecsemőktől a haldokló aggokig — úgynevezett *személyi számban* részesültek. A *személyi szám* nyelvi abszurditása ellenére (hisz lehet-e „személyes” egy szám?!) sem okozott különösebb megrendülést, hiszen egy másik, ezen a szélességen „bejártott” mágikus szám, a „személyi igazolvány számának” egyszerű és logikus folyamánának látszott. A *személyi szám* illetően bevezetése azonban példászerűen mutatja a második világbeli modernizmus *élenjáró* jellegét.

Ez a szemérmetlenül példás intézkedés megvilágító erejű — bár a benne rejlő csúsztatás miatt és „események” sokasága közepette nem könnyű észrevenni egy ilyen eseményt és megítélni a horderejét. Az események intézményesen kódosított tálalása, színes és szélesvásznú semmiségek közé bújtatása összhangban van az eszközök elrejtésének általános igyekezetével. Ez pedig az amúgy is egyre gyorsuló változásokat még követhetlenebbé teszi, és fokozódó érzéketlenséggel jár együtt. A számszerűségekre való szoktatás már korábban kezdetét vette. A totális társadalomgépzetet, a villamosított hatalommal vezérelt óriásgép megteremtésére törekvő legradikálisabb modernizmusok — a nemzeti és nemzetközi szocializmusok — küzdelmes harcuk során sikeresen militarizálták az élet mindahány övezetét. (A „század”, „ezred” stb. felosztás és „megszervezés” militáris logikája szerint.) Ez a számszerűség országos, sőt kontinentális méretű ki-

terjesztésével járt: a haladás mítoszának számszerűsítésével a *haladvány*, a múlt és a jövő ellen viselt (hadi) TERV totális uralmának a megteremtésére törekedtek.

Az ember számmal való „ellátása” csak egy fejezet volt ezen az úton. A tárgyak, a lények „lettárba vételének” logikája kívánja meg, hogy a számláló ember is megszámláltsasson. Az a logika, melynek gyümölcsei a friss és az alvadt vér zászalai alatt szervezett munkatáborokban egyszer már beérettek... (Bár a táborlakók sehol sem estek egybe a teljes népességgel, továbbá a névtől való megfosztás már régtől a büntetés eszköztárának részét képezi.) A dolgok megszervezésének ez az útja az idő számszerűsítésével, az óramű feltalálásával vette kezdetét. Azóta az emberi élet hozzárendelése az idő szakaszokra osztott lefolyásához egyre tökéletesebbé válik. A számszerűsítésnek és a szervezésnek ez a racionalizálása a — tudományosan megállapított — élelmiszerfejadagok „racionalizálásában” csúcsosodik ki — legalábbis egyelőre, hisz az iható víz és a belelelgezhető levegő ilyenén elosztása még várat magára.

A végsőkig nyílt Második Világ

A „szabadságot halottak” által modernizált Második Világban a tudás kígyója szinte szakadatlan vedlésben van: a burkolóhám úton-útfélen foszladozik, fennakad, összetorlódik és szétesik. A *hatalom* (akarás) + *villamosítás* világában a jelen teljes mezítelenségében mutatkozik. A modernista világfelszámolás itt valóban élenjárónak bizonyult: mindenre kiterjedő, totális pusztaságot teremtett.

A vívmányok világa itt már a megvalósult jövőidőben áll: a fölbomlás és a széthullás vetületével teljesen, önnön leendő jelene romjaként. Az emberarcú barbárság álcázott arculatáról lefoszlott a maradék humanista ornamentika. A homlokzatokról is hiányzik a tárgyi és eszmei design. Az intézményesített jövőkultuszokat csak így, infernális dimenziókban igazolta az idő. A jövő kiépítésének és feljavításának örve alatt valójában halottkultusz zajlott és zajlik: a tudományos-technika társadalomgépezet halál-terének kiterjesztése.

A haláltér, az élettelen eszközvilág hódítása térben és időben is terjed. Haladásának útja az ember vágyait követi. A vágyak előrehatoló éle mögött ékként nyomul, ott megszilárdul, és az elevenség szerves terét szétfeszíti, helyét eszközökkel népesíti be. Az élet lényekkel népes tere fogyatkozik. Az állatok rezervátumokba és állatkertekbe kerülnek. Az ember — még emberi — vonásaival időszigetekre és térszárványokba szorul vissza. A számszerűen túlnyomó idő és a közös tér a technológiai szempontok uralma alá került. Ennek kérlelhetetlen logikája folytán majdhogynem minden gyorsulásban van. A gyorsulás, a sebességek növekedése, valamint a változások üzemének rövidülése sűrűsödő, és ezért egyre feldolgozhatatlanabb tapasztalatokat teremt. Ez az általános tarkaság élményét erősíti és a tisztánlátás, valamint a tájékozódás esélyeit ássa alá.

A kitekintés és belátás, a történések tudatosítása a mindenre kiterjedő működés felől a haszontalanság, a kívülállás, az akadékoskodás és a lemaradás lépésének látszik. Noha immár minden jóérezésű és épelméjű ember előtt nyilvánvalóvá válik, hogy a modernizmus egész eszmerendszere vált az életre veszélyessé.

A gondolkodás visszanyerte mindig is meglévő, rejtett mértékét, a végeesség viszonyítási pontját. A tudományos-technikai történés teoretikus tudatosítása, rendszeres és módszeres feltárása ebben a helyzetben nélkülözhetetlen, mi több, életbe vágó, hisz végzetes tetteket hátríthat el és halaszthatatlan tennivalókat mozdíthat elő — egy olyan világban, melyet továbbra is a tudományos-technikai káprázat vakjai és világtalanjai vezérelnek. Az ilyen elméletek megismerése különösen fontos tájainkon, ahol eddig a dialektikus és történelmi dadaizmus államvallása, ma pedig a nyugati haladás tegnapelőtti mítoszai akadályozták és akadályozzák a tisztánlátást.

A tudás kígyója

Egy örvénylő gyorsulás foglyai vagyunk. Egy Második Világ-beli haladáshajó utasaiként még látjuk eltűnni a múlt horizontjának felénk eső peremvidékét. Miközben zuhanva közelítünk egy ködös mélységet: az alánk szakadó jövőt.

Ez az örvény végzetesnek látszik; a megismerés spirálisan gyűrűző haladványából, a tudományos-technikai tudás áradatában keletkezett. A spirál: a lezáratlanság, a végeérhetetlenség, a be-nem-teljesülő vágyakozás és a nyomában keletkező szédület abbreviatúrája az időben. A spirál ősidők óta az összetekeredő kígyó képében szemlélhető. És eredetünk elbeszélése szerint e kígyónak a tudás fájának közelében van a helye.

A tudás kígyója az idő múlása mentén gyűrűzik. Végtelenbe vesző farka most a harmadik ezredév küszöbét fonja körül. Az ember megismerésvágyának ez a képe minden kor szemhatárán jelen volt. De még sohasem látszott oly roppant kiterjedésűnek az az árnyék, amit a nyomában támadó pusztítás vet.

A megismerés: vágy. Sóvár akarat. A kielégítetlen kíván(csi)ság behatolása az Ismeretlen Birodalmába.

A megismerés: szomjúság. Az igazság szomja, az ember hiányzó felének, a teljességnek a szomjazása. Ez a szomjúság csillapítható, de kielégíthetelen, mivel tárgyának nincs határa.

A megismerésben, akár a szerelemben, az ember a kés élén jár. Egy rossz mozdulattól, ami rendszerint a gondolat téves elmozdulása, egyensúlyát veszti — és zuhantában nemcsak maga bukik el, hanem a másikat is magával rántja.

A megismerés során feltáruló ismeretlen vonzása szédítő; benne a belátás mélységei és magaslatai egyszerre nyílnak meg. A megismerés vágya egyre újabb és újabb régiókra vetül. Emésztő vonzalma újra és újra leszakítja a tudás fájának ígéretes és romlkony gyümölcsseit.

A tudományos-technikai világ a kiteljesedő személy- és élettelenység létállapota. A későújkori világának berendezettsége egyre inkább elfedi az ember eredendő arculatát, helyét a Föld színén, az Ég alatt. A tudományos megvilágosodás világképének hívei azt hirdették, hogy védműveikkel minden elhárítható és kivédhető. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a létesítmények inkább a bezáratásunk és emberként történő elsorvasztásunk esélyét hordozzák.

A tudományos-technikai létmód valódi arculatának feltárása azt a reményt élteti és növeli, hogy az újkori eszmények elavulásával az ember törekvései nem a teremtett világ ellen, hanem a megóvására irányulnak. A fenyegető pusztulás elhárítása, a veszélyekkel való szembenézés feladata mindnyájunké — egyenként és együtt.

Következő számainkból:

Békés Gellért: Isten rabjai

Robert Spaemann: A fegyelem és a másodlagos erények

Pajorin Klára: Mátyás király és a humanista nevelés

Lukácsy Sándor: Irodalmi gólyák

Vikár György: Mérték és arány a pszichoterápiában

Carl Friedrich von Weizsäcker: Beszélgetés a meditációról

Teológia

Szabó Ferenc: A teológus Pázmány

A 17. századi magyar katolikus restauráció és megújulás vezéregyéniségének életművével több mint egy évszázad óta a legkülönfélébb tudományágak képviselői foglalkoztak. Történészek, irodalmárok, nyelvészek, művelődéstörténészek, filozófusok, egyháztörténészek vizsgálták Pázmány tevékenységét, amely a kor magyarországi szellemi életének szerves részét alkotta, egyik markáns irányát, alternatíváját jelentette. A rá vonatkozó kutatás történetének ezúttal még csak vázlatos ismertetésére sem vállalkozhatunk, csupán annyit jegyünk meg: sokirányú aktivitásának mindmáig legkevésbé feltárt területe volt teológiai tanári munkássága, gráci professzori működése és az ennek során keletkezett *Theologia scholastica* elemzése. Pedig nem nehéz belátni, hogy a teológus Pázmány megértése nélkül egyéb tevékenysége sem kaphat hiteles magyarázatot, teológiai nézetei és állásfoglalásai nélkül hitvitái, sőt politikai eszméi sem értékelhetők teljes árnyaltsággal. Sik Sándor könyvének is éppen ez a legsoványabb fejezete, monográfiájának 450 lapjából mindössze húszat szentelt kimondottan a hittudósnak s hittudományi műveinek. Ezzel szemben a filozófus Pázmány sokkal feldolgozottabb, két önálló könyv is szól róla (Félegyházy József: Pázmány bölcselete, 1937; Gerencsér István: A filozófus Pázmány, 1937). Mindezt tekintetbe véve nagy nyereségként könyvelhetjük el Szabó Ferenc most megjelent művét, amely végre monográfikus igénnyel, részletesen, s a szakteológus illetékességével veszi vizsgálat alá a grazi professzor hittudományi előadásait, a 17. század legelején keletkezett „*theologia scholasticá*”.

Szabó Ferenc műve korántsem előzmények nélküli, sőt még csak nem is meglepetés, legalábbis azok számára nem, akik figyelemmel kísérték a Pázmány-kutatás elmúlt évtizedeit. Óry Miklós már az 1950-es évektől kezdve aktív és eredményes levéltári kutatásokat végzett külföldi (főként bécsi, grazi és római) archívumokban, s kisebb-nagyobb tanulmányok publikálása után önálló kötetben adta közre anyagát Pázmány tanulmányi éveiről (1970). A ku-

tatás a 70-es években külföldön (Óry Miklós, Lukács László, Szabó Ferenc) és Magyarországon is folytatódott. Óry életművét kiteljesíthette volna a teológus Pázmány portréja, amit azonban 1984-ben bekövetkezett halála miatt már nem rajzolhatott meg. A helyére lépve, az ő kutatásaira (és részben hagyatékára) támaszkodva fogott neki Szabó Ferenc, hogy megírja az olyannyira hiányzó művet a hittudós Pázmányról, s ennek eredményeképp jelenhetett az meg most a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségének induló sorozatában, első kötetként.

A teológiatörténeti monográfia négy nagyobb egységre tagolódik. Az elsőben a szerző azt a szellemi közeget mutatja be, amelyben Pázmány teológiai művei keletkeztek. Itt ugyan a magunk részéről „szellemtörténeti koordináták” és „szellemközösség” helyett pontosabbnak éreznék az „eszmétörténet” kifejezést, de ez a lényegesen nem változtat: világos képet kapunk itt a Szent Tamást interpretáló Pázmányról, a Jézus-társaság és a tomizmus viszonyáról, az ágostoni örökség és a skolasztika kapcsolatáról, a Summa theologica és a fiatal magyar jezsuita grazi előadásainak egyezéseiről és különbségeiről. Szabó Ferenc meggyőző konklúziója szerint Pázmány „a Ratio Studiorum előírásai szerint Szent Tamást kommentálja, de számos korabeli tomista szerzőtől eltérően nem a betűhöz ragaszkodik, hanem Szent Tamás szándékát és szellemét (mens) követi, felsorakoztatja az ellenvéleményeket is, és megrostálja azokat. Szent Tamásról mindig tisztelettel szól, de meg van győződve arról, hogy nem ejt csorbát az Angyali Doktor dicsőségén azzal, hogy megjegyzi hiányosságait... módszere... bizonyos történeti-kritikai érzékről tanúskodik...” (70. l.).

A második nagy fejezet a *Theologia scholastica* tartalmi ismertetése. Itt Szabó Ferenc nemcsak a grazi katedrán kommentált, hanem az előadásokba be nem került, de kidolgozott részleteket is sorra veszi. Indokolt és érthető azonban, hogy az előbbieknél kapnak aránytalanul nagyobb teret, már csak azért is, mert ezek a legjobban kielérlett s legeredetibb részletek. Két traktátus tartozik ide: a *De Fide* és a *De Verbo incarnato*. Alapvető teológiai kérdést érint mindkettő, nyilván Pázmány is ezért szentelt nekik különös figyelmet. De a rendi cenzúra is ezekre irányult 1604-ben és 1606-ban s épp ezek miatt robbant ki a kegyelemvi-

ta a Jézus-társaságon belül. A *De Fide* traktátusban Pázmány főként a hitaktus metafizikus természetére vonatkozó artikulust taglalja tüzetesen, s ezzel — mint Szabó Ferenc hangsúlyozza — azonnal a hitelemzés döntő láncszemét ragadta meg, majd ebből kiindulva vette sorra a hitaktushoz vezető mozzanatokot. Ez azért fontos megfigyelés, mert a magyar jezsuita mentalitásának fő ismertetőjegye: mindig a végső, döntő elemre figyelt, az egyébként gazdagon felsorakoztatott részleteket ahhoz igazította, annak rendelte alá. Hozzátéhetjük: alighanem a hitelemzés minden részletre kiterjedő pontossága és tudatossága állott Pázmány téritőmunkájának hátterében, a skolasztikus dubitációk lépcsőfokain juthatott csak el ahhoz a fölényes magabiztossághoz, amelyet a kutatás többször is szóvá tett. Szóvá tett, de nem magyarázott meg eléggé, s most Szabó Ferencnek köszönhetjük, hogy e kérdésben világosabban látunk, a korábbinál jóval több támponttal rendelkezünk a magyar nyelvű műveket illetően is.

A hithöz képest a reményről és szeretetről jóval rövidebben értekezik Pázmány, hasonlóképp az igazságosságról és jogról, valamint a vallásosságról is. A Megtestesülésről szólva viszont ismét elemében érzi magát, a *De Fide* után ez a legeredetibb fejtegetése. Krisztus kettős természete, istenemberi volta, az Incarnatio célja és módja, a bűn és a Megtestesülés összefüggése: a keresztény teológia e legbonyolultabb kérdéseire keresi a válaszokat, amelyeket Suarez, Vasquez, Bellarmino és más jezsuita teológiai kommentátorok nézeteit szem előtt tartva igyekszik megadni. Szabó Ferenc érde-

me, hogy a skolasztikus gondolatvezetés útvesztőiben megvilágítja az utat a mai olvasó számára, s kimutatja, hogy Pázmány a rendkívül nagyszámú hivatkozás ellenére is önállóan gondolkodó hittudós, citátumai gyakran csak „elrugaszkodási pontok”, róluk indul a grazi előadó fejtegetése. Önállósága természetesen csakis a korabeli katolikus teológia keretein belül érvényesül, s a legnehezebb, legtöbbet vitatott tételek szubtilis részleteit érintik első sorban.

A könyv harmadik nagy egysége a kegyelemvita és a cenzúraügy bemutatása, itt a molinista gratia-felfogás és a Vazquezet követő Pázmány nézete közötti különbséget elemzi Szabó Ferenc. A monográfia végén lévő kitekintés az eredményeket összegzi, ezt pedig dokumentumgyűjtemény és névmutató követi, így a könyv a téma további kutatói számára biztos filológiai alapokat és támpontokat nyújt.

Szabó Ferenc a Pázmány-szakirodalomban a szó legszorosabb értelmében hézagpótló művet írt, a teológus Pázmányról ilyen mélységben s ennyire átfogó igénnyel még senki sem értekezett. A Rómában élő költő-szerkesztő-műfordító tudós szerző nemcsak a magyar teológiatörténetet, hanem irodalom- és művelődéstörténetünket is értékes fejezettel, fontos összefüggések felvázolásával gyarapította, s a magyar hittudományi gondolkodás európai kapcsolatairól, 17. század eleji helyzetéről minden korábbinál pontosabb és árnyaltabb képet rajzolt. (*Róma, 1990, METEM-könyvek 1.*)

Bitskey István

Zene

Brahms szimfóniái

Beethoven után szimfóniát írni nem kis kihívást jelentett. Első szimfóniájának tervezett művét Brahms át is alakította zongoraversennyé, a ma d-moll koncertként ismert művé. Negyvenhárom éves volt, amikor végre rászánta magát, hogy a világ elé lépjen, mint szimfóniaszerző, és bemutatassák az Elsőt. Az egyértelmű siker nyomán már a következő évben sor került a Másodikra, majd hat év múlva, 1883-ban előadták a Harmadikat, végül 1885-ben a szerző vezényletével a Negyediket.

A zeneszerzők személyisége és szimfóniái közötti kapcsolatot kevesen tagadják. Beetho-

vent emiatt tartjuk ma titáninak, Csajkovszkijt érzelmesnek, Brucknert (mondjuk) nehézkesnek. Ez az okoskodás mára már át is fordult, az egyéniség más irányú megnyilvánulásából próbálnak a művek helyes előadására következtetni: egy Mozart-szimfónia előadását befolyásolja az is, hogy a karmester elolvasta-e előtte Mozart egy-két levelét vagy sem. Nem kétséges, hogy a kapcsolat létezik. Akkor hát próbáljuk meg alkalmazni Brahmsra! Milyen ember volt Brahms a szimfóniái szerint? Érvényes-e rá is a szabály?

Bizonyos foggik igen. Brahms a hivatásában nagyon képzett, értelmes, mégis szenvedélyes, ebből fakadóan rejtőzködő. Alaposan ismeri a hagyományt, megérti annak lényegét, ennél fogva tiszteli is: zenekart nem duzzasztja föl, a szimfóniák kivétel nélkül négytételűek, sohasem énekelnek bennük. Technikailag szinte valószínűtlenül tökéletesek ezek a művek, vi-

szonylag nagy terjedelmük ellenére szorosan összefogottak, szigorúan lényegretörők. A sokszor hibául fölrott hangszerezés, a fújtott, fénytelen vonóshangzás természetesen nem ügyetlenség vagy közömbösség következménye; Brahmsnak ilyen a stílusa. Visszahúzódo, okos ember, aki irtózik a csillogástól, és nemcsak attól, hogy többnek hihessék, mint ami, de attól is, hogy más látszódjék, mint amit ő engedni akar. Nem véletlen, hogy Brahms nem vezetett naplót, bizalmas leveleit visszaszerezte és megsemmisítette, zeneszerzési vázlatait elégette. Milyen nagyszerűen szárnyalnak föl a dús, sőtédbarna vonószólamok közül az érzelmes hegedű-, a tiszta oboaszólók! Nem a közönség tettségét akarta elnyerni ezekkel Brahms, hiszen a külvilág róla alkotott véleménye annyira hidegen hagyta, hogy képes volt magát a „legszébb szöke német fiúból” azzá a szakállas, szivaros, elhízott marxkarólyá küzdeni, akinek a fennmaradt fényképek alapján ma ismerjük. A szívszorító futamok minden bölcs önfegyelme ellenére szakadtak ki belőle. Ez lenne hát az igazi Brahms? Vagy inkább az az önmagát tépő, cibáló, akinek az Első szimfónia kezdetéből ismerjük? Vagy a Második zárótételében féktelelenül tomboló? Vagy mindegyik? Esetleg egyik

sem? A kétségtelenül ráillő jelzők semmivel sem visznek közelebb hozzá. Ugyan mennyit érnek ilyen szavak, hogy titokzatos, bonyolult, összetett?

Brahms szimfóniai végre méltó előadásban jelentek meg a magyar boltokban: a Hungaroton által megvásárolt lemezekon Herbert von Karaján vezényli a Berliini Filharmonikusokat. A karmester hetvenegy éves volt, amikor a fölvetel készült. Ebben a korban már általában a rengeteg tapasztalat, a nagy gyakorlat akapján a végső változat, a támadhatatlan interpretáció megörökítésére szokás törekedni. Karajant azonban egyáltalán nem zavarta saját klasszikus mivolta, tempói meglepően gyorsak, feszesek. A lassú tételek érzelmességét nem hangsúlyozza túl, a szerző által megírt lágyságnál többnek nem ad teret olyan slágerdaraboknál sem, mint a Harmadik Poco Allegretto tétele. A felvétel stúdióban készült, mégis a Második szimfónia végén egy meglehetősen feltűnő rézfűvós-gikszer benne maradt. Bizonyára tudta a karmester, hogy van még ideje, tíz év elteltével még egyszer hozzáláthat az egész sorozatnak. Az az előadás nyugodtabb, ez feszültebb. Az márványba faragott, ez viszont lélegzik. Él.

Fáy Miklós

Irodalom

Félbemaradt reformkor

A magyar történelemben reformkorszakok és nemzeti katasztrófák váltják egymást, és most, amikor reményeink szerint egy újabb nemzeti és társadalmi reform kibontakozásának tanúi vagyunk, és jogosan bizakodhatunk abban, hogy a napjainkra létrejött világpolitikai környezet nem fenyeget reformjaink újabb erőszakos elfojtásával, talán tanulságos felidézni a korábbi reformok történetét és üzenetét. Közelebről a harmincas évek társadalmi és szellemi mozgalmaira gondolok, amelyek az első világháborút megelőző évtized reformtörekvései után e században már második alkalommal tettek kísérletet arra, hogy az európai modernizáció nagy áramlataihoz kormányozzák az ország hajóját. A közelmúlt történetírásának köszönhetően eléggé ismertek a népi mozgalom, a polgári radikálisok, sőt újabban a konzervatív tábor — gróf Klebelsberg Kunóttól

Szekfü Gyuláig — reformtörekvései. Kevésbé ismertek azok a törekvések, amelyek a keresztény táboron belül bontakoztak ki, természetesen szoros összefüggésben a többi reformmozgalommal.

Nos, ezeket a törekvéseket, pontosabban a katolikus indításiakat mutatta be a Rómában megjelent Katolikus Szemle több nemrégiben közreadott publikációja, s most nyomukban az a *Félbemaradt reformkor* című tanulmány- és dokumentumgyűjtemény, amely alcíme szerint erre a kérdésre is választ keres: „Miert akadt el az ország keresztény humanista megújulása?” (Remélhetőleg a protestáns indíttatású reformmozgalmak átfogó bemutatása sem várat magára sokáig.)

A tanulmánygyűjtemény összegző képet, mondhatnám így is, Halász Gábor szavával: „tablót” kíván adni, s ennek során a legfontosabb katolikus reformmozgalmak, társadalmi és politikai szervezetek, szellemi csoportosulások és műhelyek bemutatására tesz kísérletet. A tanulmány sorozatot Vida István (a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete egykori főtitkára, jelenleg nyugalmazott könyvtáros a Német Szövetségi Köztársaságban) gondolatai

vezetik be: ezek a magyar reformkorszakok történeti folyamatosságát és a különböző reformmozgalmak célkitűzéseinek lényegi egységét rögzítik. Ezt követve a KALOT, a Széchenyi Népfőiskola, az EMSZO (Egyházközi Munkás Szakosztályok), a katolikus ifjúságmozgalom, a Katolikus Leánykörök Szövetsége (KALÁSZ), a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége, sőt a Magyar Parasztszövetség megszervezéséről, munkájáról és a második világháborút követő erőszakos feloszlásáról, majd a különböző keresztény fel fogást képviselő politikai szervezetek: A Demokrata Néppárt és a Kisgazdapárt tevékenységéről kapunk képet. Tanulmányok szólnak arról, hogy az 1956-os magyar forradalomban miként éledtek újra a korábbi reformmozgalmak eszméi, s külön fejezet vizsgálja fel a katolikus reformmozgalmak néhány vezetőjének: Kízi Horváth Józsefnek, Kerkai Jenőnek, Czupy Bálintnak, Hajdú-Németh Lajosnak, Kovrig Bélának és Barankovics Istvánnak a munkásságát.

A kötet szerzői többnyire maguk is a katolikus reformtörékvécek szolgálatában töltötték mozgalmas ifjúságukat, majd hosszúra nyúlt emigrációjukat. Vida Istvánt már említettem, mellette Kovács K. Zoltán, a Demokrata Néppárt egykori országgyűlési képviselője, a müncheni Szabad Európa rádió volt szerkesztője, a Katolikus Szemle állandó tanulmányírója vállalt igen nagy szerepet a jelen gyűjtemény létrehozásában. Igen értékesek azok a visszaemlékezések is, például Ugrin József, Babóthy Ferenc, Mézes Miklós, Pap Gyula, Vörös Vince és Sinkó Ferenc írásaira gondolok, amelyek személyes tapasztalatok és dokumentumok birtokában adnak képet valamely szervezet belső dolgairól.

A tanulmánygyűjteményben felidézett egykori katolikus reformmozgalmak tulajdonkép-

pen két szellemi forrásból táplálkoztak. Egyrészt a modern világ társadalmi konfliktusait felismerő egyház szociális tanításából, amelyet XIII. Leó és XI. Pius pápák közismert enciklikái rögzítettek, másrészt a keresztény humanizmusnak abból a modern elméletéből, amely a personalista filozófia hatására is, az emberi személyiség méltóságában és szabadságában látja azokat az alapvető értékeket és normákat, amelyeket minden társadalmi és politikai mozgalomnak el kell fogadnia, másképpen e mozgalmak éppen keresztény jellegüket veszítik el. „A reformok tartalma — mondja Vida István — soha nem lehet más, mint az egész ember jogainak és kötelességeinek érvényesítése, fejlesztése, mind egyedi (családi), mind társas (foglalkozási, nemzeti és nemzetközi) viszonylatban. Nevezhetjük önrögzítésként is, amelynek korlátja a másik ember, osztály vagy nemzeti önrögzítésként is.”

A keresztény szociális humanizmusnak a jelen tanulmánygyűjteményben körvonalazott eszméi ma sem évtűltek el. A katolikus reformmozgalmakat korlátozhatta a harmincas évek második felében már erőteljesebben érvényesülő jobboldali kurzus, elfojthatta az 1944-es német megszállás után külső parancsra cselekvő kormánypolitika, majd az 1947—1948-ban bekövetkező, ugyancsak külföldi hatalmi érdekeket szolgáló kommunista uralom. A keresztény humanizmus gondolatköre mindazonáltal érvényes ma is, és a szemünk láttára kibontakozó harmadik e századi reformkornak, miközben diadalra segíti ennek a humanizmusnak az eszméit, számításba kell vennie az elődök törekvéseit is. A hagyományoknak éppen egy reformkorszakban kell különös jelentőséget és szerepet kapniuk.

Pomogáts Béla

Hrabal könyve — Esterházy Péter regényéről

Esterházy stílusa veszélyes csáberót gyakorol a kritikusra, hogy ő is ugyanazon a hangon szólaljon meg: (látszólag) komolytalanul, évődőn, vicelődve: könnyeden és frivolan, csúfondáros iróniát adagolva: semmi súly, semmi mélység — illetve, a mélység és komolyság bohóckodásba füllasztva: filozófuson csörgőspika. Milyen posztmodern játszadozás ez, vélhetnénk — a szavaknak nincs tétjük; a realista regény tiszteletreméltó vaskoloncai (a valóság súlya...) helyett az író papírmásé-súlyokat emelget: semmi sem „igazi” — azazhogynem játssza azt, hogy igazi.

Minden fordítva van, minden csak látszat, a színének a visszája, sőt, a visszájának a visszája, így aztán mégiscsak a színe — csak nem úgy.

A karcsú, kicsi könyv, melyet az író Hrabal könyvének nevezett el, behízelve kedves, könnyed, elegáns, briliáns írás (a jelzőket tetszés szerint szaporíthatnánk) — ám minden eddiginél ravaszabb csapdákat rejt. Banális, ám megkerülhetetlen kérdések következnek. Lehet-e ma, a XX. század végén a teljességről szólni, miután már rég elpanaszolták a költők-írók, hogy „minden Egész eltört”? Megteremtheti-e a prózaíró, az elbeszélés közismert krízise, idején a teljesség illúzióját? S egyáltalán: jök-e még valamire a szavak, kifejezhetünk-e velük bármit is,

amikor megrendült a kommunikáció és a nyelv státusa, a XIX. század zárt, kerek, a természettudományos megismerés fogalmaival körülhatárolt világképét, pedig kikezdte a kvantummechanika, meg a többi új, már-már irracionálisnak vélhető ismeret?

Mindeme válságokkal való szembenézés különbözőfajta védekezés vagy támadó gesztusokat csalt ki az irodalomból. Esterházy nem támad és nem védekezik, hanem regisztrál, „lajstromoz”, s felépíti azt a kvázi-teljességet, a világ-modellnek azt a XX. század végi változatát, mely imitáció is, de mégsem csak az; parafázis, paródia, sőt travesztia, ám egy szinten levédi az idegen bőrt, s éli önmaga teljességét: működik, mint a világ. De hát: létezik-e bármilyen teljesség?

A Hrabal könyve: a *paradoxonok könyve*. Az írás, az irodalom paradoxona, a könyv genezisének paradoxona, hogy a műnek *szólnia kell* valamiről; („Valamiről írni, mit jelent az? Semmit, csupa számárságot, a tartalom és a forma egységét, istenbizonyítékot, társadalmi fejlődést, uralmat a természet fölött, szakszervezeti bélyeget”) — de ha erről a *valamiről* szól, már nem szól az összes többről, vagyis kirekeszt, elválaszt; a valamiről tehát úgy kell szólnia, hogy egyúttal *mindenről* szóljon, kirekesztés nélkül, hogy a rész tehát egész legyen, s hogy ez az egész, ez a minden: *egy* legyen. Viszont, ha *minden* benne van, akkor benne kell lennie ennek a kirekesztésnek, hiánynak, széttöredezettségnek is, maga a könyv léte, ontológiai státusa paradox, azaz létében hordja önnön léte cáfolatát... (ld. Bertrand Russel: paradoxon).

A létező könyv tehát önnön létének logikai bizonyítéka kell hogy legyen. Szerkezete épp ezért nem epikai szerkezetet, hanem logikai struktúrát imitál: a külső szerkezet a tézis-antitézis-szintézis hármasságot; a belső, gondolati szerkezet pedig az imént jelzett paradoxonok, a halmazok belső ellentmondásainak logikáját követi. Így aztán a logikai *tézis*, a Hűség fejezete épp a tagadás gesztusát és a nemlét érveit tartalmazza, az *antitézis* — a Hűtlenség fejezete — pedig az állítást, a létre vonatkozó bizonyítékokat. E kvázi-logikai szerkezet tiszta fogalmiságához, matematikára csupasítható vagy (s ez a szerkezet másik, lehetséges interpretációja) tiszta zenei formává leparórolható *lényeghez* viszonyítva a műben megmutatkozó dolgok — a logikai érvelés konkrét anyaga — *metaforaként* jelennek meg: egymás metaforáiként, és valami más metaforájaként. („Az ember metaforákban beszél a világról: »ez vakmerőség és felelőtlenség«”). A *lét* nyilvánvalóan a *teremtés* aktusán át válik bizonyítottá: elsődle-

gesen magának a könyvnek a teremtési, megszületési aktusán át. Mert a könyv mondat-füzére éppúgy *teremtődik* a lapokon (létrehozva a Semmit állító, majd a tagadást tagadó, s végül a kettőt szintézisben egybefogó hármassztruktúrát — mint ahogyan a világ az idő-tér végtelenjében és az emberi tudatban, s mint a gyermek a terhesség kilenc hónapja alatt. A könyv tétje: megszületik-e végül a regény, a gyermek, s létezik-e a világ? A teremtés-metaforák (a világ, a könyv, a gyermek) voltaképp a Történet helyett állnak (Ez itt a történet helye): történet nincs, csak történetek vannak.

A Hűség fejezetében a meghatározottságok lajstromozása folyik, kijelöltetnek a szöveg születésének földrajzi-történelmi koordinátái; s a nyelv kompetenciájának, az elbeszélés érvényességének a határai. O, a História faggatni, vagy a létet? — teszi fel a kérdést a könyvbéli Író, de az olvasó tudja: a kérdés beugratós, nincs vagy-vagy, nincs elválasztás, a „dolgok összeérnek” a regényben, ahogyan az életben is: kicsi és nagy, távol és közel, múlt és jövő, Jó és Rossz, Angyal és Ördög egyszerre van jelen, összeér, találkozik; különbözik, de azonosul is, amolyan többszólamú dallamként, mely olykor unisonóban szólal meg, a tercek (dunántúli terc!) egybesimulnak, hogy kizengessék az egységet, a regényt és a világot, egyszerre. Így ház az absztrakt Lét dimenziójába szervesen ágyazódik a társadalmi lézés dimenziója, a történelmi: az „emberi létezés” itt és most-já a kelet-európai, a magyar valóság. Ez a magyar lét és történelem az Író terepe, ezt a Múltat kell elrekesztenie az idő végtelenjéből; ez a Múlt (mely a család és az ország egyszerűsmind) determinálja őt. Magyarsága így egyszerűen az emberi sors egy megjelenési formája — nem jobb és nem rosszabb, mint bármely sors, csak tán nehezebb: a lét eredendő abszurditása e kelet-európai tájakon nyersebb és gyötrelmesebb az egyén számára, s jobban megéri a szenvedést. A *Hűség fejezete* amolyan szomorkás posztmodern töredezettséggel idézi meg ezt a sorsot: tekint végig e tájakon s merül vissza a múltba, lévén az író feladata az emlékezés, sorsa pedig az, hogy ő tartsa a válnán az egymásra rétegződött idők súlyát — a család történetét és a nemzetét.

S ezen a ponton rövid kitéréssel szakítjuk meg a könyvbéli dolgok „lajstromozását”. Esterházy talán mindenkinél jobban értette (érti) létünk e *sepcialis* irracionálisának, abszurditásának komikumát és tragikumát; a kedélyes borzalmak világát, az iszony sajátos meghittségét. Talán mindenkinél jobban tudta érzékelteni ezt a tudathasadásos létállapotot: azt, ho-

gyan lehet feloldani a benne levés, a bezártság (nyelvi szinten: a kimondhatatlanság) állapotát az frónia és az önfrónia eszközeivel; hogyan lehet megteremteni, ha csak virtuálisan is, a kívül- és felülállás pozícióját ebben a bentlétben; nemcsak a helyzet tudatosításának a kényszerét, hanem a belső szabadság mindennél fontosabb lehetőségét is megmutatva az olvasónak. Esterházy a ki-nem-mondva kimondás mestere volt az elmúlt két évtizedben, aki úgy mozgott a korlátok és falak között, hogy világgossá és egyértelművé tett: itt korlátok és falak vannak. *Szinte* mindent közölni tudott az olvasóval, amit csak akart, s amit a *szinte* szó takar, az maga volt az evidencia, létünk sűrű közege.

Hrabal könyvében mindez érvényét veszti. A nyomozó, már-már megváltoztathatatlanok és öröknek hitt jelen folyamatos, majd befejezett múltba fordul: leírhatókká váltak mondatok, melyek magát a helyzetet minősítik a maga csupasz, tényszerű valóságában. Megszűnik az az állapot, melyben a leírt dolgok nem lehetnek önmagukkal azonosak, pusztán önmaguk, hanem plusz-jelentésekkel telítődtek, *eszköz-ként* funkcionáltak a kimondhatatlanság kijátszásának mezején. Vagyis: *minden arról* szólt, mert semmi sem szólhatott arról. A kizökkent világ talán most visszazökken normális állapotába, a dolgok végre önmaguk lehetnek; immár *kívülről*, külső nézőpontból nézhető az akkori *bentlét*, s leírhatóvá váltak ilyen mondatok: „Egyszer — egyszer volt, hol nem volt, még ellenforradalomnak mondták a forradalmat, tragikusnak a mézárslást, önkritikusan hibának egy ország kifosztását, a gyilkosokat megbírálták, de felelősségre nem vonták, viszonylag békesen folydogált a vörös, fehér, barna és szivárványszínű terrorok után e szürke terror, melyet a reformkommunizmus bűvópatakjának neveztek, a történetekbe is kevesebb katarzisz bújt, nem kötöttek föl senkit, és nem szaggattak senkit négyfelé, állítólag, moszkvai utasításra, az emberek élete nem úgy ment tönkre, mint 30—40 évvel ezelőtt, (...) az életek nem kifordultak a sarkukból ez idő szerint, hanem elferdültek, lekókadtak, az életek lekonyultak.”

Az én legszemélyesebb olvasatomban a *Hrabal* könyve: a szabadság első könyve, e bajokkal és félelmekkel terhes, hajnali piszkos-szürke szabadságé. S nemcsak, s nem is elsősorban a dolgok kimondhatóságát, a közvetlen politikum változásait jelző szavak-mondatok miatt. Hanem mert az egész könyv részeiben és egészében, a szöveg minden szintjén magának a *szabadságnak* a *metaforája*: a jelentések sokszólamú kórusából, ez a legtisztábban, legerősebben

zengő dallam. A könyv „grammatikai terét” is a határtalanság utáni vágy alakítja a határok, gátak, falak ellenében; tágas, szellős, szabadon átjárható, nyitott világot terem, melyben akadálytalanul találkozhatnak, jönnek-mennek a történetek, emberek, gondolatok, könyvek és városok. Számos, szimbólumértékű tárgyi motívum erősíti fel a szöveget: az Íróék kicsi lakása a végtelenre néz; Anna monológjában folyók helyett közös tenger köti össze Budapestet és Prágát; s maga az Úristen, aki a kicsit is szerette, a boldogságot is — „a szüket, a behatároltat, a zártat — ki nem állhatta”. A Hrabal könyve — a találkozás könyve. Mindenekelőtt a Hraballal evvel a hetvenöt éves, drága cseh emberrel — való találkozás, aki személyével és szövegeivel van jelen: ő a regény öntüköröződési processzusának központi figurája (róla kellene írni az Íróknak) — s ő a címzettje Anna, az Író felesége monológjának. Találkozás az anyák, Hrabalé, akit a *Sörgyári capriccio* beszédesen illeszkedő részletei idéznek meg, és az íróé. Találkozik Anna története — melyet Hrabalnak mesél — Hrabal édesanyjának történetével, s találkozik ily módon a két asszony is, a hajdani, serszín hajú, zabolátlan és gyönyörű, aki maga a szabadság élő megtestesülése, legendája — s az író felesége, Anna, a szép, szomorú, vidám, meggyötört testű és merész; csodálatos blues-ok tudója, akiért az Úristen megtanul saxofonozni. Hrabal nemcsak történeteivel tölti be az Íróék házát — akárcsak a Sörgyári Capriccio Pepin bácsija; személye valamiképpen tükörképe és alteregója az Író figurájának, a *Más*, aki mégis ugyanaz: Teremtő, alkotó ő is, Anna számára pedig a számtalan Apák egyike: *Apaként jelenik meg a regényben* Sonny Boy, az Író Édesapja, az Úristen és egy öreg orvos társaságában.

A könyv mikrokozmoszának tere átjárható, a fejezetek között nincsenek kemény határok: Anna elbeszélése már a *Hűség* fejezetének beékelte szövegrészeként, idézőjelben a feltűnik, hogy azután a *Hűllenség* fejezetében ő vegye át a szót személytelen elbeszélőtől. Ez a rész (az antitézis) — válasz mindazon kérdésre, melyet az első fejezet kaotikus ismeret-halmaza felvet: válasz az emberi és közép-európai lét paradoxonára és abszurdítására is. Madáchi válasz, melynek egyetlen és legfőbb érve a létezés értelme mellett — maga az élet, mely sem racionális, sem irracionális, egyszerűen: van. Az első fejezet a férfivilág, a férfigondolkodás és férfitársadalom lenyomata; ez a második a női princípium hangjain szólal meg, a létezés ösztönös vágyát, a dolgokkal való elemi, közvetlen kapcsolatot fejezi ki. Túl és innen van ez a vá-

lasz azokon a misztikus vagy vallásos, természetudományos válaszokon, világmagyarázatokon, melyeket az első és harmadik fejezet a kifacsart idézetek, nevek ironikus-játékos se-regszemléje, cirkuszi felvonulása során felidéz. Az elbeszélő nem magyaráz, nem kommentál — mint ott a newtoni világkép szétesésének, szétदारabolásának tanúi és kommentátorai — hanem *teremt*: a semmiből valamit, a nemlétből léteket; a végtelen, ijesztő úr helyébe egy belakható, átjárható és megismerhető mikrokozmoszt állítva.

Anna: maga is paradoxon; aki azáltal szabad, hogy kötött; aki azáltal lesz egész, úgy lesz emberi teljesség, hogy ezerfelé osztja magát, akinek létezése mégis a legvalóságosabb — aki a „vagyok az, aki vagyok” enigmatikus minden-értelmissége helyébe az „én feleség vagyok” egyértelmű valóságosságát állítja. Anna: maga a folytonosság. Nemcsak az élet folytonosságát őrzi, a negyedik, a mégiscsak-gyermekkel, hanem léteteményese és hordozója azoknak a tradícióknak, szokásoknak is, melyek otthonossá és elviselhetővé teszik a léteket. Anna a maga közegében — az épülő ház, fényestülő öreg bútorok világában próbálja megteremteni a létnek azt a biztonságos, érvényes, önmagával azonos közegét, melyet nagyanyáink, dédanyáink még ismertek, s amelyet mi már végérvényesen elveszítettünk.

Anna az elbeszélés „grammatikai terében egyfajta híd Hrabal és az Író, Prága és Budapest között. Szerelmi vallomásában kecses fantázia és földközeli humor ölelkezik; fikció ez a fikcióban, szeszélyes arabeszékje a képzeletnek: igazi közép-európai capriccio.

A harmadik fejezetben a nézőpont, a „kamera” eltávolodik, s a végtelen ég magasából tekint alá Annára. Az elbeszélői nézőpont sajátosságosan játszát egymásba két személyt: az Írót és az Úristent: a világ-teremtő és a regény-világ-teremtő szólama *unisono* szólal meg, világ-egész és regény-mindenség alkotása, teremtése egymás metaforái. Amikor az Úr szemléli az ulmi székes-egyház tornyából a teremtett világot, az ő szemé-lyében az író is szemlét tart teremtett világa felett, felszínre hozva az újabb — ezúttal elbeszélői — paradoxont: hogyan lehet egyszerre benne lenni és kívül? „Látta az írót, látta Annát, és azt a mondatot, amelyet rajta kívül senki se látott, melyben az író szavak voltak, látta saját magát. A torony épült.” Az önnön mulandóságára, végességére rádöbbenő Annának a végtelenből aláté-kin- t, mindentudó és mindenhatható lény nem segíthet „Mit tehet ő, ki mindent tehet? Mélabúsan megállapította, hogy semmit, a mindenben kívül semmit.” Segíteni, vigaszt nyújtani csak *emberi* formájában tud, akinek megadatott a *szeretet* ké-

pessége. A végtelenség: nem igazi szabadság; a szabadságfogalom csak a végesség korlátai közt érvényes, szabad: csak az ember lehet...

Az Úr vigasza a halállal szembenező Annának: a szaxofonszó. A szaxofon és a rajta megszólaló blues: a könyv talán legsokértelműbb, legszívárványosabban játszó metaforája. Hangulata van: szilaj melankólia, vad szomorúság árad belőle. („a blues az amerikaiaknak olyan, mint a magyaroknak a *keserves*”) A szaxofonszó: az, ami már túl van a kifejezhetőn; de az is, ami még kifejezhető, maga a nyelv, az írás, a kifejezés gyönyörűsége és gyötrelme; a szaxofonszó maga az Ildó, hisz a zenében maga az Ildó kap formát, maga az elmúlás tehát, az ember tudása a halálról.

A kétfajta nézőpont (az Íróé és az Úré) összecsu- súsztatása, a kétféle — emberi és isteni — lépték, a véges és a végtelen egymásban való megmérettetése — mindez persze merő játék és ironia. Az eddigieknél is tarkább, mozaikszerűbb ez a fejezet: műfajok, modalitások, sőt nyelvek váltakoznak szeszélyes egymásutánban. Az Író (Úristen) és édesanyja beszélgatése — mely műfaja szerint párhuzamos formában előadott filozófiai traktátus — szeretetteljes Isten-ábrázolás-paraf- rázis, egyszersmind megejtő őszinteségű, szemé-lyes vallomás egy anya-fiú kapcsolatáról. Az Úr mélabús, kvázi-önironikus monológja már a szaxofon-tanulás groteszkbe hajló jelenetébe torkol; az Úr és Hrabal párbeszéde is (Kafka levelezéséből kiállóva) az abszurd drámák levegőjét idézi. Aztán mindent, mindezt a bizarr sokféleséget szinte elsöpri, szertefújja a szaxofon: „ez a regény utolsó, zengő szava, az az iszonyatos, iszonyatosan elrontott, közönséges, ijesztő, engesztelő hang, ez a tehetetlenség, egyszerűség és teljesség”.

A regény-teremtés csak ezzel a nyelven, szón túli beszéddel lehet valóban teljes, ez az erős, fals hang zeng tovább az olvasóban akkor is, ha becsukta a könyvet; ez az egyszerűség és teljesség „nem befejezettség és lezártág, hanem a regény végtelen tágasságának, nyitottságának a hangja.

Végezetül: szólni kellene még a temérdek, gyakran titokzatos utalásról, írók-matematikuskok-filozófusok-nyelvészek-teológusok játékosan kifacsart, parodizáló idézéséről; a sok művelődéstörténeti célzás, „rájátszás”, párhuzam stb. posztmodern bűjőcskájáról. Megannyi kereszt-rejtvény! Sőt, ha belegendulunk, az egész könyv is felfogható afféle rejtvényként — a címlapfotó rácszata erre utal. (?) Szellemesek a névjátékok; a nevek viselői az összetett, összeragasztott név-tákolmányokban *találkoznak* — mint Milena, Kundera és Erasmus a Milens Cound Erasmusban... A megfejtéseket sorolhatnám (néme-lyik rendkívül nehéz, mert az író szándékosan félrevezeti az olvasót) — de, végül is, ez értel-

metlen és fölösleges lenne. A keresztretjvény az ördög műve, mondja az Író, „a Sátán ezt kínálja fel, a rejtezkedést, a világból alagutat csinál és labirintust, bújj el, súgja, van, ami nem Isten, lám, hisz én is az vagyok, Isten-hiány, lyuk. A Sátán a keresztretjvényfejítő, a retjvényt adja a titokkal szemben, a sztorit a történettel szemben, a nosztalgiát az emlékezéssel szemben...”

A Hrabal könyve tehát a Sátáné is, amennyiben retjtozik, csapdákat állít, keresztretjvényt csinál nevekből; ez a könyv „ördögi” arca,

Rónay László: Márai Sándor

Márai Sándorról, az 1948-ban emigrációba szorult s nemrég elhunyt regényíróról az utolsó kéthárom olvasónemzedék nem őriz emlékeket.

Ezek a generációk nem olvasták el az *Egy polgár vallomásait*, a két világháború közti magyar próza jelentős alkotását. Nem szereztek tudomást (például ebből a regényből) arról, hogy a népiesek által méltán középpontba állított parasztság, valamint a Móricz-, Kosztolányi-, Babits-, Kassák-regényekben megjelenő, dszentriből értelmiségivé, proletárból művésszé váló rétegek mellett volt ennek a korszaknak egy harmadik társadalmi csoportja is: az európai értékrend szerint élő polgárság. Ez a társadalmi osztály a XIX. században még iparos volt, fiatalságában ugyanúgy vándorolt, mint középkori céhlegény elődei, megtanult mindent, amit a mesterségben, életfelfogásban a világ neki kínált. A századvégen a következő nemzedékből gyárosok, ügyvédek, politikusok, esetleg tudósok lettek, akár az *Egy polgár vallomásaiban* felvillanó jogfilozófus nagybácsi. A huszadik századdal születő harmadik generáció már valóságosan is Európában gondolkozott. Otthon volt a kontinens polgárvárosaiban. Kereste a kapcsolatokat a korszak szellemi áramlataival. Esetleg művész lett, mint a *Buddenbrook-ház* ifjú hőse, meg a Márai-regényben a polgári létformáról vallomást és magasztalást tevő narrátor.

Az elmúlt negyven év olvasói-nézői nem találkozhattak a *Kassai polgárokkal* sem. Ezt nemcsak a szerző tilalma akadályozta, Márai ugyanis nem járult hozzá 1948 után művei magyarországi megjelentetéséhez. De közrejátszott ebben a polgárság szerepértelmezése is. A drámában ugyanis nem a Flaubert által sugalmazott citoyen vagy burgeois jelenik meg, nem a XIX. századi Buddenbrookok, Thibault-k mozdulnak, hanem a középkori hagyományokat büszkén folytató polgárok, akiknek a füg-

— ez is hozzátartozik a teljességhez, az egységhez. A kritikus talán maga is a Sátán szolgálatába szegődik, amikor megpróbálja megfejteni a retjvényeket, felfejteni a szépen összesimuló, gondosan elvarrott szálakat, amikor szétszedi az Egészet. Végigmegy, tapogatózva, a regény labirintusán, haladtában fényt próbál gyújtani itt-ott; de hát hogy is lehetne világos *mindenütt és egyszerre*? A csapda működik.

„Ami kimaradt, az is minden.”

Erdődy Edit

getlenség, az alkotás és a Város szabadsága a legfontosabb.

A fiatalabb olvasók számára ugyanígy „nem léteztek” Márai 1933-ból való cikkei, esszéi, tanulmányai, nem létezett a *Csutura*, a *Déli szél*, a *Vendégjáték Bolzanóban*, a Szerb Antal által az egyik legjobb magyar regénynek tartott *Zendülbök és az 1945 és 1982 között vezetett Napló* sem.

Ebben a helyzetben Rónay László *Márai Sándor* című monográfiája rendkívül fontos feladatot teljesíthet: szervezheti, orientálhatja Márai visszatérését a tudatosított és egyre teljesebbé váló irodalmi köztudatba. Az író ugyanis, aki 1948 előtt a legolvasottabb és legtermékenyebb szerzők egyike volt, s akit Nyugaton, főleg a német nyelvterületen, a polgári regény egyik legutolsó fellobbanásaként köszöntenek, rendkívül egyenetlen életművet hagyott hátra. Legjobb alkotásai Krúdy és Kosztolányi közelében vannak, összekapcsolják az elődök és az *Ezüstkor* nemzedékének pályáit, a kevésbé sikeres írásai azonban körülbelül Zilahy Lajos, Herczeg Ferenc és Komáromi János regényeivel tartoznak egy sorba. Rónay László könyvtanulmánya pontosan érzékeli ezt a kettősséget. Felmutatja a jeles művek önértékét, regisztrálja a kapcsolódási pontokat a magyar és az európai irodalomhoz, rendkívül alapos, érdekes háttérrel ad a szerzőnek, taglalja Márai irodalomfelfogását, rekonstruálja elveit, értelmezi az elmélet realizálódását. Ugyanekkor jelzi ennek az irodalomfelfogásnak a határait is. A részletértékek hangoztatása mellett nem hagy kétséget a *Bébi*, vagy az *első szerelem* hiányait illetően. A *Válás Budán* minősítését az irodalmi környezet összefoglalásával érzékelteti. Az *Eszter hagyatékát* egy összevetéssel jelzi. A *gyertyák csonkig égnek* című regényről pedig, amelyik a Márai-művek kiadását indította, s bizonyára sokakat elriaszt majd a szerző további olvasásától, leírja: ez az író „egyik ... legsikertelenebb vállalkozása”.

Sipos Lajos

1990
ANNÉE LV.

vigilia

OCTOBRE—OKTOBER
OCTOBER

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

SOMMAIRE

György Giczy: Autonomie et personnalité
Beáta Farkas: L'équité sociale
László Rapcsányi: Rapport sur les dernières décades des États Pontificaux (IV.)
József Kiss: Les premiers convents de l'Ordre Miséricordieux en Hongrie
Szeffi Bohuniczky: Journal de 1956
Poèmes de **Imre Varga, Zsolt Kántor, Tamás Tüz**
Márta Kovalovszky: Le règlement des concours du monument de 1956
Nos rencontres avec l'Écriture Sainte: **Magda Székely**
Entretien avec **Mihály Ferdinandy**

INHALT

György Giczy: Autonomie und Personalität
Beáta Farkas: Die soziale Gerechtigkeit
József Kiss: Der erste Konvent des Barmherzigenordens
László Rapcsányi: Bericht über die letzten Jahrzehnte des Kirchenstaates
Szeffi Bohuniczky: Tagebuch 1956
Gedichte von **Imre Varga, Zsolt Kántor, Tamás Tüz**
Márta Kovalovszky: Über die Denkmalpläne für das 1956-Denkmal
Begegnungen mit der Heiligen Schrift — **Magda Székely**
Gespräch mit **Mihály Ferdinandy**

CONTENTS

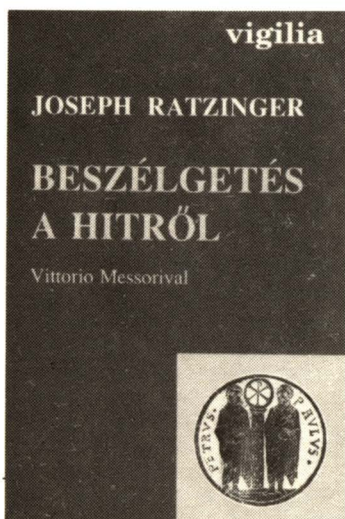
György Giczy: Autonomy and Personality
Beáta Farkas: Social Righteousness
László Rapcsányi: Report of the last Decades of Papal State (Part Four)
József Kiss: The First convents of the Brothers of mercy
Szeffi Bohuniczky's Diary from 1956
Poems by **Imre Varga, Zsolt Kántor, Tamás Tüz**
Márta Kovalovszky About the completion of the 1956-memorial
The Bible and Me: **Magda Székely**
Conversation with **Mihály Ferdinandy**

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
SZŐRENYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Fekete István igazgató
Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

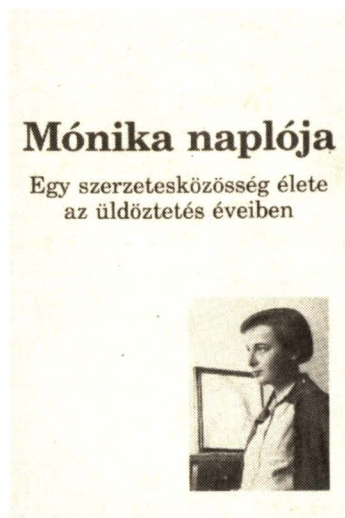
Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7946, 117-3933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Után át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkzámla száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkzámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számúra 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

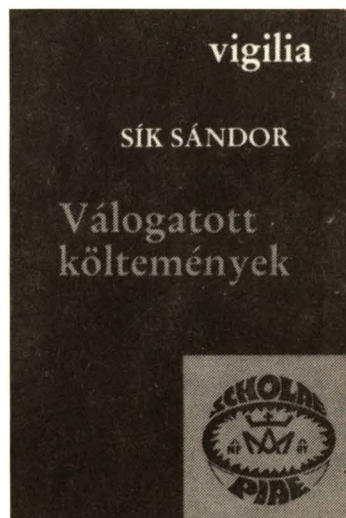
Ára: 75,— Ft

Ára: 160,— Ft

Ára: 130,— Ft

Ára: 130,— Ft

A Vigilia Kiadó új könyvei kaphatók vagy megrendelhetők a Kiadóhivatalban (Budapest, Kossuth L. u. 1. 1053).